

ETO: 39+809. 451.1+894.511+930.85

YU ISSN 0350-2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

61

16. ÉVF.

1984. DECEMBER

HUNG. KÖZL.	16. ÉVF.	4. (61.) SZ.	1111.-1236. L.	NOVI SAD-ÚJVIDÉK	1984. DECEMBER

ETO: 39 + 809.451.1 + 894.511 + 930.85

YU ISSN 0350—2430

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete Tmasz folyóirata
16. ÉVF. 1984. DECEMBER

4

HUNG. KÖZL.	16. ÉVF.	4. (01.) SZ.	1111.—1238. L.	NOVI SAD—ÚJVIDÉK	1984. DECEMBER

HUNGAROLÓGIAI KÖZLEMÉNYEK /
HUNGAROLOŠKA SAOPŠTENJA / PAPERS
OF HUNGARIAN STUDIES / HUNGARO-
LOGISCHE MITTEILUNGEN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai
Kutatások Intézete Tmasz folyóirata

Kiadja a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungaro-
ológiai Kutatások Intézete a Tartományi Tudo-
mányügyi Önigazgatási Érdekközösség támogatá-
sával

Főszerkesztő: Molnár Csikós László
Felelős szerkesztő: Utasi Csaba

Kiadótanács: Štefan Barbarič (Ljubljana), Bori
Imre (Újvidék), Lazar Čurčić (Újvidék), Mirjana
Fulanović-Šošić (Szarajevó), Paszkal Gilevszki
(Szkopje), Božidar Kovaček (Újvidék), Ivan Me-
den (Zágráb), Molnár Csikós László (Újvidék),
Ivanka Udovički (Belgrád), Utasi Csaba (Újvi-
dék), Szeli István (Újvidék)

Műszaki szerkesztő: Slavko Milentijević

Szerkesztőség: Hungarológiai Közlemények,
21000 Novi Sad, Stevan Musić
u. sz. n.

Megjelenik évente négyszer.

Készült a szabadkai Minerva nyomdájában.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

Papp György: Hol tart ma a fordításoktatás?	1111
Molnár Csikós László: Személytelenség és terjengősség közéleti hivatalos lapjainkban	1127

HUSZONÖT ÉVES A MAGYAR TANSZÉK

Horváth Mátyás: Multimediális rendszerek alkalmazása a korszerű tanárképzésben	1141
Bagi Ferenc: A magyar nyelv mint környezeti nyelv tanításával kapcsolatos kutatásainkról	1145
Veselinović Šulc Magdolna: Mikszáth Kálmán opuszának recepciója a szerb irodalomban	1151
Káich Katalin: Egy negatív színház hagyomány továbbélése	1159

ELŐADÁSOK A REGÉNYRŐL

Bodnár György: Policentrikus szerkezet és jelentés a Fellegjárásban	1165
Utasi Csaba: A születésben, halálban egyaránt véletlen élet képeskönyve	1173
Pomogáts Béla: A számvetés regénye	1177
Bori Imre: Egy regényforma szélsőséges esete	1181
Kálmán C. György: „Egyszer” és „mindig”: idő és emlékezés az <i>Egy polgár vallomásaiban</i>	1187
Thomka Beáta: Az elbeszélt monológ	1195
Dérczy Péter: Hagyomány és újítás Németh László Gyász című regényében	1201
Gerold László: Mert befogad és kitaszít a világ	1207
Angyalosi Gergely: Narrativitás és valóságosság	1213

KÖZLEMÉNY

Kis Gy. Csaba: Új szempontok Madách nemzetiség szemléletéhez	1223

BIBLIOGRÁFIA

Vékony László: A mai Jugoszlávia területére vonatkozó cikkek jegyzéke az Antik Tanulmányokban	1231

S A D R Ź A J

STUDIJE

Papp György: Dokle smo stigli u obrazovanju prevodilaca?	1111
Molnár Csikós László: Bezličnost i razvučenost u opštinskim službenim listovima	1127

ČETVRT VEKA KATEDRE ZA MAĐARSKI JEZIK

Horváth Mátyás: Primena multimedijalnih sistema u savremenom obrazovanju nastavnika	1141
Bagi Ferenc: O našim istraživanjima vezanih za učenje mađarskog jezika kao jezika sredine	1145
Veselinović Šulc Magdolna: Recepcija opusa Kolomana Miksata u srpskoj literaturi	1151
Káich Katalin: Dalji život jedne negativne pozorišne tradicije	1159

PREDAVANJA O ROMANU

Bodnár György: Policentrična struktura i značenja u romanu „Fellegjárás”	1165
Utasi Csaba: Slikovnica života slučajnog i u rođenju i u smrti	1173
Pomogáts Béla: Roman životne računice	1177
Bori Imre: Ekstremni slučaj jednog tipa romana	1181
Kálmán C. György: „Jednom” i „uvek”: vreme i sećanje u „Iskazima jednog građanina”	1187
Thomka Beáta: Ispričani monolog	1195
Dérczy Péter: Tradicija i inovacija u romanu „Tuga” od Lasla Nemet	1201
Gerold László: Jer te prima i odbaci svet	1207
Angyalosi Gergely: Naracija i istinitost	1213

SAOPŠTENJE

Kiss Gy. Csaba: Novi aspekti Madačevog shvatanja o narodnostima	1223

BIBLIOGRAFIJA

Vékony László: Spisak članaka u časopisu „Antik Tanulmányok” koji se odnose na teritoriju današnje Jugoslavije	1231

C O N T E N T S

STUDIES

Papp György: Where is the instruction of translation today?	1111
Molnár Csikós László: Impersonality and redundancy in local official newspapers	1127

25 YEARS OF THE HUNGARIAN CATHEDRA

Horváth Mátyás: The use of multimedial systems in modern education of teachers	1141
Bagi Ferenc: Researches connected with the education of the hungarian language as the language of surroundings	1145
Veselinović Šulc Magdalena: Reception of Mikszáth Kálmán's opus in Serbian literature	1151
Káich Katalin: Subsisting a negative theatre-tradition	1159

ESSAYS ON THE NOVEL

Bodnár György: Policentral structure and its meaning in the novel 'Fellegjárás'	1165
Utasi Csaba: A book of incidental life both in borning and in dying	1173
Pomogáts Béla: A novel of the account	1177
Bori Imre: The extremes of a novelform	1181
Kálmán C. György: 'Once' and 'always': time and memory in the novel 'Confession of a citizien'	1187
Thomka Beáta: The narrated monologue	1195
Dérczy Péter: Tradition and innovation in Németh László's novel 'Gyász'	1201
Gerold László: Because the world accepts me and closes me out	1207
Angyalosi Gergely: Narrativity and relaism	1213

PAPERS

Kiss Gy. Csaba: New points of view about Madách's views about nationalities	1223

BIBLIOGRAPHY

Vékony László: Summary of articles about present-day Jugoslavia's territory in 'Antik Tanulmányok'	1231

I N H A L T S V E R Z E I C H N I S

Papp György: Auf welcher Stufe steht heute die Ausbildung der Übersetzer?	1111
Molnár Csikós László: Unpersönlichkeit und übertriebene Weitschweifigkeit in den Amtsblättern der Gemeinde	1127

25 JAHRE DES UNGARISCHEN LEHRSTUHLs

Horváth Mátyás: Die Anwendung multimedialer Systeme in der modernen Lehrer- ausbildung	1141
Bagi Ferenc: Unterrichtsprobleme bezüglich des Ungarischen als Zweitsprache	1145
Veselinović Šulc Magdolna: Die Rezeption der Werke Kálmán Mikszáths in der serbischen Literatur	1151
Káich Katalin: Das Weiterleben einer geerbten negativen Erscheinung im Thea- terwesen	1159

VORLESUNGEN ÜBER DEN ROMAN

Bodnár György: Polyzentrische Konstruktion und Bedeutungsproblematik im Fellegjárás	1165
Utasi Csaba: Bilderbuch des sowohl bei der Geburt als auch beim Tod zufällig gegenwärtigen Lebens	1173
Pomogáts Bela: Der Roman der Rechenschaftsziehung	1177
Bori Imre: Extremfall einer Romanform	1181
Kálmán C. György: „Einmal“ und „immer“: Zeit und Erinnerungen in „Bekennt- nissen eines Bürgers“	1187
Thomka Beáta: Der nacherzählte Monolog	1195
Dérczy Péter: Geerbtes und Neues im Roman „die Trauer“ von László Németh	1201
Gerold László: Weil diese Welt mich aufnimmt und abstößt	1207
Angyalosi Gergely: Narrativität und Wirklichkeitsnähe	1213

BERICHTE

Kiss Gy. Csaba: Neue Aspekte zu Madáchs Ansichten über Nationalität	1223

BIBLIOGRAPHIE

Vékony László: Liste der Artikel über das Territorium des heutigen Jugoslawiens in der Zeitschrift „Antik Tanulmányok“	1231

TANULMÁNYOK

ETO: 82.035.001.85

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

HOL TART MA A FORDÍTÁSOKTATÁS?

PAPP GYÖRGY

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

0. Tizenkét éve annak, az hogy újvidéki Bölcsészettudományi Kar *Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén* beindult a fordítói szak, a később Intézetté bővülő intézményünk első ágazataként, amelyen az alapstúdiumok mellett, a tanári szakosodással párhuzamosan, de anélkül is, egy külön hivatásra készülhettek fel, és némi rendszerbeli, szervezési változásokkal készülhetnek ma is. Nem lesz talán érdektelen, erről az időszakról számot adnunk: az útkeresésről, a kétségekről, majd az egyre szilárdabb rendszerré, modellé összeálló tapasztalatokról.

Ezt kívánja tőlünk társadalmi közösségünk és szűkebb tudományos közvéleményünk is, amelyek a szakterület légaktuálisabb vonatkozásaira, követelményeire figyelve az ágazat létfeltételeit megteremtették. Másrészt a magyar nyelvhez kötődő, az egyetemeken fordítást oktatók szélesebb körét is érinteti tájékoztatónk.

1. Az indulás: szükségletek és lehetőségek

Valamiféle közösség, megbízó nélkül nincs fordítás, azt nem lehet az íróasztalfiók számára készíteni. Ezt a fordítóképzés tervezésének körülményeire úgy alkalmazhatjuk: kár lett volna, kár lenne, ha a téves szakosodás miatt maradnának állás nélkül fordítóink, illetve maradnának lefedetlenül a kétnyelvi érintkezés leggyakoribb területei. A kinek mit és hogyan oktatni? kérdései így módony már az indulásnál túlterjedtek a hagyományos egyetemi tárgyak zárt körén, sőt a magyar nyelv és irodalom egészén is.

1.1. A legfőbb gondot a legkülönbözőbb feladatok egyidejű jelentkezése okozta: az elméleti megalapozásé, az oktatás szervezeti kiépítéséé, tartalmi kialakításáé, amelyek mellett a fordítói ágazat társadalmi afirmálódásáért is máig tartó tevékenységet kellett kezdeni. A kezdeti tévováságot csak fokozta, hogy leképezhető minta szinte nem is volt. 1973-ban Jugoszláviában csak kísérleti tantárgyként tanítottak fordításelméletet (tudomásunk szerint Zágrábban), a fordítói pályára nevelés kockázata és felelősége nélkül. A később kibontakozó, s azóta már elfáradt középfokú oktatási reformnak esetleg az elvei voltak meg, amely később próbálkozott a középiskolai fordí-

tóképzéssel is. Még a belgrádi Filológiai Kar is csak néhány év múlva indította be féléves intenzív tanfolyamait.

A magyar nyelvterület vonatkozásában sem volt jobb a helyzet. Az elhaló, műfordítás központú fakultatív oktatási formáktól¹ eltekintve, csak a mi szakunknál kicsit később alakult meg az ELTE fordítói tanszéke, egész más szükségletek kielégítésére és ennek megfelelő szervezeti formákban. Ami e pillanatban a leglényegesebb: már végzett idegennyelv szakos hallgatók számára, postgraduális stúdiumként, angol, orosz, francia stb. és magyar viszonylatban.

Európa, Amerika fordítóképző központjainak tevékenységét tanulmányozva is a korábbi tapasztalatra jutottunk: mindegyik az adott kétnyelvűségi, többnyelvűségi viszonyokból, a közéleti, tudományos, politikai gondolatcseréből adódó sajátos igényeket elégíti ki, amelyek térben és időben soha sem ismétlődnek.

Természetes tehát, hogy a jugoszláviai, azon belül is a vajdasági többnyelvűség és fordítási gyakorlat felé kellett fordulnunk. A lehetőségeket tovább egyszerűsítette a magyar nyelv mint abszolút kiindulási pont, ami a Tanszék, majd az Intézet jellegéből adódott, s az is, hogy az oktatandó *fordítási viszonylat* csak idegen nyelv — magyar nyelv lehet.

A nyelvvoktatási gyakorlat terminusánál szélesebben értelmezett idegen nyelv² variálhatóságát a realitások tovább csökkentették. Német, angol — magyar fordítókat nálunk nem érdemes oktatni, s nem a szakkáder-nehezségek, hanem a konkrét szükségletek természete miatt, lévén, hogy még könyvkiadásunkban, a tömegtájékoztatásunkban is csak elenyészően veszik igénybe őket, nemhogy más szakterületen egyáltalán alkalmazznák.

Maradt hát a *szerbhorvát—magyar* környezetnyelvi viszonylat, amelynek nyelvi közvetítési szükségleteit az indulásnál inkább csak az intuitív tapasztalatok alapján körvonalaztuk meg, mert az összegző, utólag az elképzelésünket is igazoló összefoglalók még váratnak magukra, mint például Győre Kornélnak a magyarság táji, szociális tagolódásával foglalkozó írása³, vagy az Anyanyelv-„államnyelv”⁴ egy-egy szakterületet átfogó, az intézményes kétnyelvűség szükségleteit virtuálisan felvázoló tanulmányai. Enélkül is bizonyos volt, hogy a nyelvi egyenjogúság, a többnyelvi érintkezés óriási információs felületének valós szükségleteit szem előtt tartva a fordítói szak soha sem képezhet „felesleges” kádereket.

1.2. A Tanszék jellege, a tanterv az ágazat további szakosodását is megszabták. A hallgatók a vonatkozó szaktárgyakat a harmadik évtől kezdve hallgathatják, ez alól csak az egyetemi reform rövid idő alatt meghíúsított kísérlete jelentett kivételt, amely e tárgyakat az első évre próbálta áthelyezni. Így módon a stúdiumok az irodalmon, nyelvészetén kívüli szakterületek szá-

¹ A Magyar Írószövetség szervezett műfordítói kurzust az ötvenes évek végén, amelyre Békési Imre jegyzetet is készített.

² Köztudott, hogy az idegen nyelv terminus nálunk a nemzetközi rangú idegen nyelvekre vonatkozik: angolra, németre, oroszra, franciára stb. Ilyen besorolásban a magyar vagy szerbhorvát környezeti nyelvnek minősül. Mi az anyanyelvhez viszonyítva használjuk a terminust.

³ Győre Kornél: Vajdaság népeinek és nemzetiségeinek területi megoszlása, különös tekintettel a tartomány magyar népességére, Létünk, 1971. 1. szám;

⁴ Anyanyelv — „államnyelv”, Újvidék, 1976. szerk. Rehák László

mára gyakorlatilag megközelíthetetlenek, a nyelv- és irodalomszakosok előismereteivel viszont — lévén, hogy a fordítás ritkán jelentkezik nyelvi általánosságokban, csak a nagyon is szűk szakmai kommunikációban — inkább hiányzóként, mint meglevőként kell számolnunk.

1.3. Noha soha sem érthetünk egyet azokkal, akik a fordítást, különösen pedig a műfordítást tapasztalatilag befolyásolhatatlan, csak adottságtól függő készségnek tartják, s az artisztikum titkosztos kódjával borítják, de nem is voltunk annyira optimisták, hogy az *irodalmi szövegek fordítását* teljes egészében oktathatónak, megszerezhető rutinnak tartsuk.

A műfordításhoz hosszú érlelődés, a megbízatás és a tartós egyéni ambíciók szerencsés konstellációja kell. A lehetőség természetesen hallgatóink előtt is nyitva áll, de nem lehet didaktikailag előre tervezni, társadalmasítani. Ami e téren megtehető volt, megtettük: a szépirodalmi szövegek átültetési problémái mind a fordításelméleti, mind a fordítástechnikai anyagba beépültek.

A képzés tehát csak a *szakfordítás* területén képzelhető el, amelyet hallgatóinknak már érintett előismerete tovább szűkít, lényegében az alkalmazott társadalomtudományokra, a *társadalmi-politikai, humán szakterületre*. Az ebben a körben jól körülhatárolható kilenc-tíz lehetséges fordítói szakosodás alapismereteit átgondolt didaktikai tervezéssel és munkával két év alatt meg lehet szilárdítani.

A társadalmi-politikai jellegű fordítás olyan munkakör, amelyben a gyakorló fordítóinknak legalább a 80–90%-a dolgozik, s ez több olyan objektív és szubjektív körülményt jelent, amellyel nekünk a tervezésről és oktatásnál is számolnunk kell. A fő vagy melléktevékenységként fordítók többféle, többnyire nyelvismereti végzettséggel, de speciális fordítói képesítés nélkül kezdtek el dolgozni, s az évek hosszú során a magán szorgalmukkal arányban, de mindig a saját hibáikon okulva váltak kiváló fordítókká egy adott területen, bizonyos fordítószolgálatban, vagy olyanokká, akik főleg a „házi zsargonok”, a „mi így szoktuk ezt fordítani” fineszeit sajátították el.

A fordítóra válás ilyen módja, amely bizonyos mennyiségi-minőségi szintig a megbízó társadalmi környezet számára is igen kényelmes, s a fordítói teljesítmény ilyen gyökerű értékelése olyan hagyományt jelent, amely nem mindig ellenállás nélküli közeg pályakezdő hallgatóinknak. Az őket, tehát bennünket is érő kritika valahogy úgy fogalmazódik meg, hogy azonnal nem tudnak semmilyen „készterméket” produkálni, azaz nem tudnak azonnal statútumot, törvényt, kül- vagy belpolitikai cikket önállóan fordítani.

Ennek a gáncsnak nagyon egyszerű ellenpróbája van: adjunk az eddig törvényt fordítónak tankönyvet, és viszont, a publicisztikai fordítónak tolmácsolni valót és fordítva! Törvényszerű jelenséget igazolnánk: minden munkafolyamatnak, technológiának a ráállás és az átállás a legkritikusabb szakasza.

2. A fordítás intézményes szervezeti formái, a szakképzés felelősége

Az oktatási formákról, tartalmakról csak később esik szó, de az talán így is nyilvánvalóvá vált, hogy a fordítást nem a tanárképzésbe, a nyelvi, irodalmi kultúrába integrálódó, a sok közül egy tantárgyként fogtuk fel,

hanem egy teljesen önálló hivatásra való felkészítésként, s ez nagyban növeli a tervezés és az oktatás felelősségét. Az elméletnél, a gyakorlatoknál mér a lehetséges és a leggyakoribb fordításműfajokra, feladatokra kellett a figyelmet összpontosítani.

2.1. Ezeknek a műfajoknak, a szövegtypológiának nem volt és nincs is számottevő és hozzáférhető irodalma. Azóta is hagynak tisztázni valót a hasonló, főleg német nyelvterületen megjelenő tanulmányok⁵. A lehetséges szövegek, feladatok ugyanis tartalmilag szinte lehatárolhatatlanok, s csak a közlési funkciók szerinti osztályozás ígér eredményt, amivel egy korábbi tanulmányomban magam is foglalkoztam⁶.

2.2. Legjobb volt tehát az ágazat kialakításánál a meglevő fordítói munkahelyek rendszeréből kiindulni, amely nagyobb egységekben csoportosítva a következő tagolódást mutatja:

2.2.1. Számos fordító lát el az *önigazgatás rendszeréből* eredő feladatokat:

a) Már átlagos létszámú munkaszervezetben alkalmazható a *vállalati, önigazgatási fordító*, aki alapszabályokat, szabályzatokat fordít, jegyzőkönyveket, esetenként üzemi lapot, pl. az újvidéki Novkabelben, az adai Potisjében, a kanizsai Építőipari Kombinátnban. Munkaköréhez tartozhat a *konszekutív, tárgyalási tolmácsolás* is, noha ezt sokszor csak a gyártástechnológiai folyamatokhoz jobban kötődő *műszaki fordító végezheti*.

b) Az előzőhöz hasonló, de valamivel összetettebb a munkaköre az *ügyfeleket is informáló intézmények*, pl. a *bankok* fordítóinak.

c) A hatósugár további bővülését jelentik az *érdekközösségekben* működő fordítószolgálatok. A tevékenység a társadalombiztosításban a legintenzívebb.

2.2.2. A közigazgatási fordításban szintén megvan a belső tagolódás.

a) Az első szint a társadalmi-politikai felépítmény szempontjából a *helyi közösségek, községi képviselő-testületek* fordítói, esetleg fordítószolgálatai. Feladatuk nagyban összetett és heterogén, a községi közlőnyök, úrlapok csak néhány példáját jelentik. Itt jelentkezik kifejezettebben a *szimultán tolmácsolás*, amennyiben megvan hozzá a technikai felszereltség.

b) A társadalmi-politikai felépítmény szerint eltérő szintűek a *tartományi, köztársasági és szövetségi képviselőházak, végrehajtó tanácsok* fordítószolgálatai, feladatuk viszont az autonóm felépítés következtében nagyjából azonos: törvények, rendeletek fordítása, ezek azután a megfelelő hivatalos lapokban jelennek meg. Talán csak a szövetségi anyagok fordítása tér el tartalmilag, mivel ebben a különböző műszaki területeket érintő szabványok és nemzetközi egyezmények is szerepelnek.

Munkaszervezés szempontjából a feladatkörök teljes kibontakozása, a nagyobb fokú munkamegosztás a jellemző. Itt már elválik a fordítás és a fordításlektorálás, az olvasószerkesztő tevékenysége, és nem utolsósorban a tolmácsolás.

⁵ Például Katharina Reiss: *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik*, München, 1971.

⁶ A magyar fordítástudomány időszerű kérdései, HK 44. szám

2.2.3. Néhány tömegesebb *társadalmi-politikai szervezetben* is szükség van a nyelvi közvetítésre, pl. a JKSZ, a Szakszervezet és a Szocialista Szövetség különböző szintű bizottságaiban, munkaformáiban.

2.2.4. Külön szakterületet jelent az ún. *bírósági tolmácsok* munkája, amely közvetlenül is kapcsolódik az igazságszolgáltatás munkájához, másrészt pedig iskolai bizonyítványok, oklevelek, ügyiratok fordítására terjed ki. Mindezt a nálunk oklevelet szerzett hallgatók automatikusan nem végezhetik, mert a bíróságokon megszerezhető külön képesítés kell hozzá, de éppen az oklevelek fordításának a színvonala bizonyítja, hogy nem ártana más, mondjuk egyetemi szakembereket is a vizsgáztatóbizottságba bevonni.

2.2.5. Elvileg sok fordítót foglalkoztathatnának a *közoktatással* kapcsolatos feladatok, a legkülönbözőbb tankönyvek, úrlapok, munkanaplók, tanulmányi értesítők fordítása, a gyakorlatban viszont egyetlen fő tevékenységű fordító sem dolgozik ezen a területen. A tankönyvfordításnál ez talán érthető is, mivel a szakterminológiával a megfelelő szakosok tudnának megbirkózni eredményesen, noha nálunk nem túlságosan jellemző, hogy egy történelem vagy marxizmus tankönyvet történészek vagy filozófia szakosok fordítanak. A csupán tiszteletdíjas munkaformák nyomósabb oka az, hogy még néhány tantárgyra szakosodás sem tudna állandó megbízatást biztosítani.

2.2.6. A fordítói munkahelyek gazdag lehetősége rejlik a *publicisztika* és a *népszerűsítő tudományos irodalom* területén. A napi- és hetilapok, a rádió és a televízió hírányagának, rovatainak, műsorainak a többsége a fordítás közvetlen vagy rejtett formáinak közvetítésével jut el a befogadóhoz.

A publicisztikai fordítás fő jellemzője, hogy a nyelvi közvetítési készség önmagában nem elég, csak a műfaji, újságírói jártassággal együtt hozhat eredményt, mivel a Tanjug szerbhorvát nyelvű telexanyaga csak a megírandó cikk vázát jelenti. Ettől függetlenül már a Magyar Szó⁷, az Újvidéki Rádió, a Televízió mennyiségi, minőségi szintje megkövetelné, a fordító újságírók alkalmazását, viszont épp a fordított folyamatnak lehetünk tanúi, még az Újvidéki Televízió is más munkakörbe helyezte a korábban fordítóként alkalmazott dolgozóját.

A népszerűsítő tudományos szövegek fordításának zömét a társadalmi politikai művek teszik ki, jeles politikusaink, teoretikusaink (Tito, Kardelj) stb. könyvei, a KSZ politikai továbbképzéshez szükséges brosrák, kongresszusi anyagok, a Kommunista cikkei, honvédelmi, történelmi, filozófiai szövegek. Sajnos, ebben a könyvkiadónál összpontosuló tevékenységben szinte egyetlen fő állású fordító sem dolgozik. s erre a kellő tapasztalat hiánya sem lehet mindent tisztázó érv.

2.2.7. Minden lehetséges fordítói hivatást még a társadalmi-politikai, kulturális területen is nehezen lehetne számbavenni. Megemlíthetjük még a *filmek és TV-drámák felírt fordítását* és más, részben művészi teljesítményt igénylő feladatokat, mint a szimultán drámafordítás stb.

⁷ A Magyar Szó esetében nem a Küldöttek Híradójára gondoltunk, amelynek vannak külön fordítói.

2.3. A későbbi eredmények azt igazolták, hogy a lehetséges munkakörök szerinti tervezés beváltotta a hozzáfűzött reményeket, mivel az előzőekben rendszerezett munkahelyek mindegyikén van már végzett hallgatónk, akik az egyéni ambíciók, adottságok, a továbbképzési szándékok némileg változó mértékében, de mindannyian megállják a helyüket⁸.

3. A fordítóképzés céljainak megkörvonalazása

Már a mi fordítóink és a hagyományos fordítóvá válás viszonyát elemezve is kifejtettük: nem képezhattünk, képezhetünk az adott szakterületen mindenben jártas, „tökéletes” szakembereket, mert ez lehetetlenség, vagy csak olyan szűk értelemben képzelhető el, ami nehezzé tenné az elhelyezkedést. Ehelyett olyan készségeket, ismereteket szilárdítunk meg, amelyeket *problémaérzékeny fordítói gondolkodásmódnak* is nevezhetnénk: a tőlünk kikerülő fiatal szakember meg tudja állapítani a rábízott feladat nehézségi fokát, minden részproblémáját, és a szótárazástól a konzultációig terjedő felkészülés során és után meg is tudja oldani ezeket egy már elfogadható korrektségi szinten és idő alatt. Legyen pontosan tájékozott az adott nyelvi reláció, műfaj nyelvészociológiai, kommunikációs követelményeivel kapcsolatban, és néhány hónapi intenzív munka után képes legyen bármely felsorolt munkahely követelményeinek eleget tenni, néhány év után pedig képes legyen akár mások munkáját is irányítani és ellenőrizni.

4. Az elsajátítandó ismeretanyag elvi meghatározása

A fordítás minőségét, mennyiségét több, módszertanilag jól elhatárolható tényező befolyásolja, amelyeket az oktatási formák és tartalmak tervezésénél is tiszteletben kell tartani, sőt egyensúlyukat még inkább. A fordításhoz, amint mások is⁹, magunk is¹⁰ megállapítottuk, három ismerettípus szükséges:

1. Nyelvismeret;
2. Tárgyismeret, és
3. Fordítói készségek

4.1. A fordítás kifejezetten nyelvi pálya, mint a nyelvtanári, még ha több vonásában el is tér tőle. A nyelvtanár bizonyos tematikus keret megtartásával azt mondja munkája során, amit akar, ami az ő gondolata, a fordító s a tolmács csak azt, amit az idegen gondolat ölelésében vagy inkább gúzsában mondhat és írhat. Ez messzemenően meghatározza nyelvismeretének, kétnyelvűségének természetét.

⁸ A fordítói szak hallgatói ma már minden fajta és szintű munkakörben dolgoznak, a vállalati fordítóktól a legmagasabb szintű diplomáciai megbeszélések tolmácsáig.

⁹ Például Klaudy Kinga: Orosz—magyar fordítástechnika, Bp. 1980.

¹⁰ L. a 6. jegyzetet

Egy adott *fordítási viszonylat* (pl. szerbhorvát és magyar) bizonyos *fordítói viszonylatban*, valósul meg, a koordinált kétnyelvűség magas fokán, ami nem mindig azonos a kindulónyelv konverzációs szintű elsajátításával; általános képlettel a fordítói viszonylat így ábrázolható:

$$\begin{array}{l} \text{vételre érett nyelvismeret} \\ \text{adásra érett nyelvismeret} \end{array} = \text{fordítás}$$

A *vételre érett nyelvismeret* legalább az a szint, amelyen bármely közlemény híryanagát, hírértékét a kétnyelvű személy összefüggésében és a beszédhelyzetre vonatkoztatva megérti, s a más nyelven való újrafogalmazás céljából memorizálni tudja¹¹.

Az *adásra érett nyelvismeret* olyan követelmény, hogy a fordító a kiindulónyelven megértett információt a tartalom, a hírérték, a közlési cél együttes érvényesítésével vissza tudja adni a célnyelven.

Az imént törtként ábrázolt képlet számlálója és nevezője több nyelvet is jelképezhet, s a fordítói viszonylat értékét nagyban növeli a nevezőben levő nyelvek száma, de épp ezt a legnehezebb megvalósítani.

Esetünkben a behelyettesített képlet így néz ki:

$$\frac{\text{szerbhorvát, magyar, (német, angol stb.)}}{\text{magyar (szerbhorvát)}}$$

A magyar nyelvet, magától értetődően, a vételre érett nyelvek közé is beszámítottuk.

A jól megalapozott célnyelvismeret lehetővé teszi más tanult nyelvek vételre éretté válását, beépülését. Hallgatóink egyénileg más idegen nyelvből is fordítanak magyarra a gyakorlatokon. A megfelelő nyelvi intézettel együttműködve útmutatást is tudunk adni munkájukhoz.

Bizonyos fordítású műfajoknál feltételeznünk kell a képletben feltüntetett valamennyi nyelv adásra érettségét, pl. a tolmácsolásnál, de a képviselőházi fordítószolgálatoknál is munkába lépési feltétel a magyarról szerbhorvát nyelvre való fordítás alapvető készsége.

4.1.2. A valós szükségletekből kiindulva bizonyos relációk hiánya rögtön szembeötlő. Nincs szlovénról, macedónról magyarra fordítónk, teljességgel hiányzanak a más nemzetiségi nyelvek (szlovák, ruszin, román) és a magyar viszonylatok, ami a szakfordításban is, de főleg a műfordításban érezteti hatását. Említsük csak meg markáns feladatként az ún. törzsanyag¹² magyarra fordításának problémáit. Itt már aligha járható az a kényelmes út, hogy a közvetítő szerbhorvát nyelvre várjunk, s közvetett fordítást alkalmazzuk. Egyetlen közvetítő nyelvi kultúra, a legnemesebb szándékok mellett sem számolhat előre azzal, hogy rajta és nyelvén keresztül fognak egy harmadik

¹¹ Számos kísérletet végeztünk az azonos nyelven reprodukálendő és a nyelvváltás céljára memorizált információk különbségére vonatkozóan, ezek során kiderült, hogy van sajátos fordítási célzatú memorizálás.

¹² Az anyanyelv és irodalom programjainak Jugoszlávia minden nemzeti, nemzetiségi nyelvénél közös anyagára gondolunk.

irodalomba, szellemi életbe áramlani új hatások, információk. Ha válogatja a lefordítandó műveket, szakirodalmat, magának válogat saját és sajátos szükségletei szerint. A macedónból, szlovákból, ruszinról magyarra való közvetlen fordítást viszont ma jobbadán szerencsés véletlenek teszik lehetővé.

Ilyen fordítók képzése messze meghaladja egyetlen tarszék, intézet lehetőségeit, intézetek, egyetemi karok összefogására lenne szükség.

4.1.3. Az egyetemi szintű anyanyelvi oktatáshoz kapcsolt fordítóképzés ágazatunk nemzetközi viszonylatban is ritka, egyedi sajátossága, mivel ezen a területen a nyelvelsajátítás formái az egyeduralkodóak. Ez a sajátosság azonban nem hátrány. A kiindulónyelv legalábbis passzív értelemben vett magas szintű ismerete adott hallgatóinknál, mellette olyan országismeret is, amelyet máshol a fordítóképzés során kell tetemes erőfeszítéssel megszerezni (az adott ország történelmére, földrajzára, művelődéstörténetére, kultúrájára, társadalmi berendezésére vonatkozó tájékozottságot). Ami segítség mégis kell, megkapjuk a Délszláv Nyelvek Intézetétől egy szerb nyelvi tantárgy formájában.

4.1.4. Valójában tehát nem a nyelvismeretek megszerzése, hanem átstrukturálása az oktatómunka egyik fő feladata. A sajátos célú alkalmazás nem is folyhat a nyelvtanulással egy időben. Csak megszilárdult elemeket, készségeket lehet az elméletben és a gyakorlatban úgy koordinálni, a két nyelv vonalán egymáshoz rendelni, hogy a legkisebb szövegrészlet, grammatikai jegy azonnal, az operatív memóriában¹³ felidézze másik nyelvi, a hírérték és közlési szándék szerint ekvivalens párját, és ez csak úgy lehetséges, hogy minden egyes jegy, részlet mögött mélyebb összefüggések sejenek fel, és konfron-tálódhatnak akár teljes rendszerként.

4.2. A fordítást igénylő közlés bizonyos szinten *szakszöveg*, van legalább egy, más közlési helyzetben nem ismétlődő különlegessége. Még a társalgási nyelv látszólagos oldottsága is bizonyos *tárgyismeretet*, szakterületi jártasságot igényel. Ez a fordítóképzés legproblematikusabb mozzanata, a próbaköve. A fordítónak a két kapcsolatba került nyelv mellett „jogászul”, „bányászul”, és ki tudná felsorolni, hány féle szaknyelven kellene tudnia, holott a szakterületek avatottjai is jó, ha egyetlen nyelven, egyetlen terminológiát becsületesen ismernek. Igaz, a fordító sajátos, nyelvi módon hatol be a szakma fogalomköreibe, de minden fogalomról az előtte levő szöveg előtt kellene valamilyen tapasztalattal rendelkeznie, legalább a célnyelvi megnevezés vonatkozásában.

Itt vannak előnyben a szerényebb képzettségű, de nagy jártasságú gyakorló fordítók a mi végzőseinkkel szemben. Valamennyire azonban ezt a hátrányt is lehet semlegesíteni, például az összes gyakorlat néhány szakterületre való összpontosításával. Másrészt a negyedik év folyamán elkészített szeminárium dolgozat is segít ebben, amelynek folyamán a hallgatóknak egy adott szakterületbe kell „bedolgozniuk magukat”, s ez a szakosodás arra is példát mutat, hogyan kell később bármely irányban specializálódniuk.

¹³ A permanens memóriával ellentétben olyan elemekről van szó, amelyek azonnal felhasználhatók, nem kell rajtuk a fordítónak gondolkodnia.

A tárgyismeret megszerzése azonban egészében továbbra sem megoldott feladat, nálunk sem, más egyetemeken sem. Meghonosításra érdemes példák már akadnak. Néhol a fordítójelöltek több karon, szakon töltenek el bizonyos időt, mintha nálunk eljárának a jogi, közgazdasági, marxista, szociológiai, történelmi stúdiumok, órák némelyikére is. Több német egyetemen viszont ennek a fordítottját teszik: a fordítástechnikai gyakorlatokon egyszerre vannak jelen a transzlatológus, a nyelvész, és az érintett szakterületek ismerői. Számunkra egyik is, másik is messzi lehetőség.

Képezhethetünk fordítókat egyetlen szakterületre, de ez a kényelem mellett nagy fényűzés lenne, az elhelyezkedés nehézségeivel járna, miután már a nyelvi viszonylatot eléggé beszűkítettük.

4.3. Már hangsúlyoztuk, hogy a fordítás, tolmácsolás jól elhatárolódik a nyelvi pályák csoportjában. A nyelvet és a szakterületet jól ismerő sem lesz okvetlenül és automatikusan fordítóvá. Ehhez sajátos *fordítói készségek* kellenek. Egy látás- és gondolkodásmód, amely az információt azonnal el tudja vonatkoztatni a a nyelvhez konverzálokként viszonyuló számára adott és kanonizált formától, s rögtön „bele tudja látni” a másik nyelv rendszerébe. E pillanatban még a fordítástudomány nem tárta fel egzakt módon ennek a bonyolult folyamatnak minden szakaszát, állomását. Amint a fordítás meghatározási kísérletei mutatják, egymástól nagyon eltérő dolgokat tartanak megörzendőnek, ki is térnek az intellektuális folyamat leképezése elől, vagy ha nem, már csak a nyelvi szintű műveleteket érzékelik.

4.3.1. Az elméleti kidolgozatlanság nem akadályozza a jó fordítások létrejöttét. Ehhez a munkához sem elengedhetetlen az elméleti, tételes letisztultság, ha megvannak a hasonló feladatoknál, problémáknál következetesen alkalmazott minták, eljárástípusok. Viszont az elméleti kidolgozatlanság súlyosabban érinti a képzés didaktikai folyamatait. Csak letisztult tapasztalatok alakíthatók esetünkben is oktatási tartalmakká, a fordításról vallott nézetek közt azonban ma is majdnem több a csillogó, megfoghatatlan aforizma és a metafora.

4.3.2. Az ennyi idő után már megállapíthatjuk, a nyelvészeti súlypontú fordítóképzésnek egy nagy veszélyét sikerült elkerülnünk: nem tekintettük soha sem ezt a tevékenységet s az oktatását sem a nyelvészet valamely alkalmazott ágának, fogalmi absztrakcióit bizonyító területnek, hanem olyan alkotófolyamatnak, amelynek során a nyelvészet módszereivel, fogalmi apparátusával is feltárható műveleteket végez, s jelenségekkel találkozik, de ez a gyakorlati tevékenység más elméletekkel, pl. az irodalomtudomány fogalmi rendszerével etppúgy megvilágítható, mert a lényege a metakommunikációs eljárás, amely a valóságot a formához, a formát a formához, majd az egészet egy más nyelvi-ségben fogant valóság hátérhez tudja hasonlítani.

5. A képzés tanterve, szervezeti formái

Az ágazat tizenkét évét lényegében két időszakra tagolhatjuk: a kísérleti, néhány évet kitevő szakaszra, majd pedig a középfokú és felsőoktatási reform utáni nyolc-kilenc évre. A kísérleti tanterv és program a reform után sem

változott alapvetően, csak az óraszámok tekintetében. Rendszere vázlatosan a következő:

5.1. Az elsajátítandó tananyag az alábbi tárgyak között oszlik meg: *fordításelmélet* (egy félév), *fordítás- és tolmácsolástechnikai* gyakorlatok (négy szemeszter), *szerbhorvát-magyar összevető nyelvészet* (két szemeszter) a szerkesztés részét képező *kontrasztív stilisztikával*, *szerbhorvát nyelv* (két szemeszter).

A fő tárgy, a fordításoktatás legsajátosabb jegye a gyakorlatokra irányultság, csupán egy félévi elméleti alapo- zás áll a rendelkezésünkre, noha bizonyos tudományos megalapozás a fordítástechnikai gyakorlatokhoz is szükséges.

5.2. A *munkahelyi fordítói gyakorlatok* jelentik a másik képzési formát. A hallgatók a harmadik év utáni nyári szünidő alatt összesen 14 munkanapot töltenek el valamelyik szolgálatban, szerkesztőségben, s az eltöltött időt vagy az ott készített fordításokkal, vagy pedig fordítási naplóval dokumentálják. Előnye az egyetemi foglalkozással szemben az, hogy a leendő fordítók közvetlenebbül, életszerűbben érzékelik a hivatás minőségi és mennyiségi követelményeit, a szolgálat felépítését, ami újdonságot jelent a kissé mindig diákosan felfogott egyetemi gyakorlatokkal szemben. Viszont a két hét nem befolyásolja számottevően sem a jártasságukat, sem szakismereteiket. Sok munkahelyen nem is tudják megkapni a megfelelő útbaigazítást.

Az oktatási reform előtt a középiskolák semmilyen előzményt, korrelációt nem tehettek lehetővé az itt folyó tevékenységhez. Azután fordítói-nyelvi szakokat irányzott elő az új törvény. Sajnos, ezek szinte kivétel nélkül az idegen nyelvek (angol, francia, német) oktatásához kapcsolódtak, és egyetlen iskola, a becsei próbálkozott a szerbhorvát—magyar viszonylattal. Ami a koncepció alapján várható volt, az be is következett: a nyelvtanulással is küszködő fordító- és kereskedelmilevelező-szakosok nem tehettek olyan gyakorlati készségekre szert, hogy két év után betölthessenek akármilyen szerény munkakört, amelyre a nemzetközi idegen nyelvek vonatkozásában nem is nyílt lehetőség.

Maradt tehát a pályamódosítás, vagy az egyetemi tanulmányok. Ott viszont általában a megfelelő idegen nyelvi szakokra iratkoztak a korábban befektetett munka inerciája folytán. Magát a fordítóképzést azonban egyetlen idegen nyelvi intézet sem indította be az újvidéki Bölcsészettudományi karon, noha tervbe vették. Akik a magyar nyelv- és irodalom szakra iratkoztak, folytathatták szaktanulmányaikat, de a nyelvi viszonylatot, a szerbhorvátról magyarra fordítást az alapoktól kellett kezdeniük.

Az idegennyelvi pályák szűk elhelyezkedési lehetőségei aztán gyors káderfelesleghez vezettek, illetve a középiskolai szakok szűnítéséhez, megszűnéséhez, főleg a magyar tanany- váz iskolák vonatkozásában. Talán nem is kell különösebben bizonygatnunk, mennyire más lenne a helyzet a környezet-nyelvi szakosodás esetén.

Így azzal a szomorú ténnyel dicsekedhetünk, hogy ágazatunk nemcsak megelőzte, de túl is élte a közép- fokú fordítóképzést.

6. A didaktikai elvek és módszerek kérdései

Hogy mi várható el a nálunk oklevelet szerzett fordítótól, arra megpróbáltunk válaszolni. Megmaradt a kérdés, hogyan lehet ezt átlagos képességű összetételnél elérni. A romantikáról, Arany Janosról, az ige tanításáról, a tanárképzésről, a módszertanról tanulmányok százait találhatjuk sok évtized gazdag terméséből. A fordításoktatásról jó, ha három-négyet. Bár a különböző kiindulónyelvek alapján megírt fordítástechnikai szakkönyvek sugallnak bizonyos sorrendet, eljárásokat, a főbb didaktikai elvekig, tervezésig nem jutnak el.

A fordításoktatás gyakorlatát vizsgálva három alapkoncepció rajzolódik ki:

6.1. Ahol nem szorogató a hivatásra nevelés, képzés felelőssége, gyakori forma a *fordításelemzés*. Az órákon az elkészült fordításokat, főleg műfordításokat az eredeti szöveg kiemelt problémáihoz hasonlítva elemzik, ami lehet nagyon hasznos foglalkozás, de önmagában nagyon *passzív* módszer. A kész megoldás felismerése még nem szavatolja a hasonló önálló megvalósítást. Arról nem is beszélve, hogy a fordításelemzés a legkritikusabb alapállásban is kénytelen a megvalósult egyetlen változatban gondolkodni.

6.2. A másik, szintén passzív módszertani elképzelés az egyéni foglalkozásokra irányul, a „*csapdák módszerének*” is nevezhetnénk. A fordítójelöltek nagyon sok, szövegtipológiailag megválogatott szöveget kapnak fordítani. A folyamatos munka sok egyéni hiányosságot, interferencia-jelenséget felvet. A tanár ezekre rávilágítva, elméleti megalapozással feltételezi, hogy a már egyszer elkövert hiba nem ismétlődik meg, ugyanabba a csapdába még egyszer nem esünk bele.¹⁴ Természetesen ezt is kell csinálni, de nem csak ezt. Önmagában nagyon időigényes, gazdaságtalan, rengeteg az ismétlődés, s az sem bizonyos, hogy a tanuló felfedezi a régi és az újabb probléma hasonlóságát.

Ilyen foglalkozásra kicsiny az óraszám is, főleg ha tudjuk, hogy a hallgatók mennyiségi teljesítménye még két év után is igen alacsony, az órán kívüli, otthoni fordítás viszont eléggé népszerűtlen feladattípus, bár esetenként elkerülhetetlen.

6.3. Jóval nehezebb, de eredményesebb a fordításoktatás *aktív, rendszerező felfogása*, amely a képzést kétfajta fokozatosság alapján tervezi meg, az előző két módszert is szervesen rendszerébe építve:

6.3.1. A fordítás logikai-műveleti rendje szerint, a *szövegelemzés* és a *célnyelvi szövegalkotás*, amely a fordítói problémamegoldás modellje is.

6.3.2. A didaktikai elveknek megfelelően a könnyebb, az alacsonyabb nyelvi szintekhez köthető problémákat előbb ismerteti meg, a szöveg, a kommunikációs műfaj egészét érintőeket később. Természetesen ez a mód-

¹⁴ Klaudy Kinga írja idézett művének (9.) előszavában: „Végére hagytuk fordításoktatási alapelvünket: mivel minden megoldott fordítói feladat — és csak a megoldott fordítói feladat — növeli a fordító kompetenciáját, a leendő fordítót minél több megoldandó feladat elé kell állítani... Minél többször kerül problémahelyzetbe, minél többször kell mérlegelnie, döntenie, és minél többször kap mérlegelésre értékelést, annál jobban használjuk ki a rendelkezésünkre álló oktatási időt”.

szer is a folyamatos, közlemény szintű fordításon alapul, csak a figyelem középpontjába emelt jelenségek elrendezésében van haladványszerűség.

6.4. Az informatív fordítás oktatási módszerei közül szándékosan hagytuk ki az ún. *tanfordítást*, a nyelvtanulás kedvelt *tudatosító, gyakorló, ellenőrző* eljárását, ahogyan pl. Köllő Márta¹⁵ meghatározza. Ez ugyanis a „valódi” fordítástól igen messze esik, nemcsak azért, hogy Köllő szerint „csak megszűrt, problémáktól mentes szövegekre irányulhat”, hanem azért, mert a tanfordítás során magunknak, az informatív fordítás során viszont mások, a közösség számára értelmezzük, kódoljuk át a kindulónyelvi szöveget.

7. Oktatási-fordítástudományi tartalmak

A tantárgyak száma és megnevezése önmagában nem sokat mond az ágazaton folyó elméleti alapozó és gyakorlati tevékenységről. Hasznosnak látszik tehát az oktatási tartalmak, programok néhány aktuális kérdésének felvetése is.

7.1. A *fordításelmélet* általános kérdései már tisztázottak, a tudomány önállósága, tudományközisége, létjogosultsága, belső tagolódása, összefüggései más diszciplínákkal, önelvű módszerei. A kulcskérdésre, az *ekvivalenciára* irányuló elméletek azonban még adott nyelvi viszonylatoktól függetlenül is nagyon messze vannak a nyugvóponttól, tisztázottságtól.

Ránk elsősorban a szerbhorvát—magyar, magyar—szerbhorvát *alkalmazott fordításelmélet* rendszerének kidolgozása és oktatása hárul, amelynek az általános jegyek mellett vannak a kapcsolatok korából, intenzitásából, a nyelvek tipológiai sajátágaiból adódó különleges kérdései is. Összefoglalásuk nélkül sok más, a fordítással kapcsolatos területen sem lehet az alapozó munkát elkezdeni. Ez a speciális fordításelmélet, reméljük hamarosan, egyetemi jegyzet formájában lát majd napvilágot. Talán sikerül szakítani a korábbi gyakorlattal, miszerint az adott kiindulónyelvekhez kötődő (orosz, angol, francia) fordításelméletek, fordítástechnikai szakkönyvek az illető nyelvterületen hagyományos fordításelméleti felfogáshoz igazodást tartották kötelezőnek, sőt, ami még károsabb volt, az adott terminológiai szó szerinti, tartalmi tükrözését is, ez máig tartó fogalmi tisztázatlanságokhoz, terminológiai tarkasághoz vezetett.

Ez a „napraforgó-természetű” elméleti és technikai szakirodalom egy fontos kérdés megoldását késlelteti: A különböző nyelvi viszonylatok sajátosságai, egyedisége mögött van egy a nyelv természetében, a civilizációs, kulturális hagyományokban, a magyar irodalomban gyökerező magyar fordítói hűség-eszmény, fordításelméleti gondolkodás is, csak ki kellene diakrónikusan, és a jelenben is bontalkoztatni.

7.2. A *fordítás- és tolmácsolástechnikai* foglalkozásokat leginkább a *fordítói módszerek, eljárások* kidolgozatlansága nehezíti. Nálunk ennek a tárgynak a tagolása a következő: a fordítói tévedések, interferencia-jelenségek tipoló-

¹⁵ Köllő Márta: Az orosz nyelv oktatásának néhány kérdése, Bp. 1981.

giája, fordítói segédletek monografikus áttekintése, a fordítás szakaszai, a fordítói szövegelemzés módszerei és szakaszai, fordítástechnikai módszerek (a nyelvi szinteknek, szövegelemeknek megfelelő rendszerben), fordítási műfajok szerinti gyakorlatok stb.

7.3. *A kontrasztív nyelvészet szerbhorvát*—magyar vonatkozásban meglehetősen szakirodalommal dicsekedhet. Ha viszont a fordítás felől, a rendszerezés igényével közelítünk a megjelent tanulmányokhoz, akkor derül ki, hogy ezek inkább a nyelvoktatás szükségleteire készültek, másrészt az egyéni érdeklődés vonalán gazdagodva óriási fehér foltokat, feldolgozatlan területeket hagytak maguk után. Nagyon hiányzik már egy a gyakorlati szükségleteket nem mellőző, teljes rendszerű kiadvány.

8. A továbbképzés, szakosodás lehetőségei

A fordítóképzésünk előzőekben vázolt rendszere, koncepciója csak az alapvető ismeretek, készségek kialakítását szavatolja. Számos lehetősége lenne viszont a továbbképzésnek. Nincsenek ma még kidolgozva a *fordításlektorálás módszerei*, speciális kollégiumokat lehetne indítani *fordításkritikából*, szerbhorvát—magyar *fordítástörténetből*, ezeken a területeken rengeteg lenne a kutatni való. Ha megújulna, megmaradna a középfokú fordításoktatás, lenne értelme a *fordításdidaktikai szakosodásnak* is. A harmadik fokozati kurzusok azt bizonyítják, hogy a nyelvi közvetítés, egybevetés hálás terület azon a szinten is.

9. A jelen és a jövő feladatai

Az ágazaton, az intézeten belüli tudományos kutatás, szervezés önmagában nem tud minden problémát megoldani, például a végzett fordítók elhelyezkedési lehetőségeit, munkakörülményeinek javítását sem. A fordítószolgálatok, munkahelyek sok, általunk befolyásolhatatlan tényezőktől függenek. A káderpolitikában, elhelyezkedési feltételekben még nem mindig tükröződik a szűkebb szakosodás, a fordítói képesítés megbecsülése. A szakmai nomenklatura nálunk nem tart számon fordítói hivatást. Nincs például a könyvtári tevékenységet szabályozó törvényhez hasonló előírás, amely pontosan szabályozná, hol kívánja meg az intézményes kétnyelvűség a fordítói feladatköröket, munkahelyeket, s melyik munkakörhöz milyen fordítói szakképesítés szükséges. E célból jól fel lehetne használni egy szerbiai köztársasági egyezménytervezetet, amely a következő szakképesítési fokozatokat irányozza elő:

1. *Tudományos és szakfordító*, amely az egyetemről, főiskoláról kikerülő pályakezdőket illetné meg;
2. Két év után, ha a munkakörében jól megállja a helyét, minősítő vizsgát tehetne az *önálló tudományos és szakfordító* képesítésért. Ettől kezdve munkájához nem lenne szükség mentori felügyeletre.

3. Rátermettség esetén, bizonyos idő után megszerezhető lenne a *fordításlektori* fokozat.

4. Ezt követné a *fordításszervező, szerkesztői* munkakör. Ezzel a képesítéssel a fordítószolgálat vezetői munkahelye járna együtt.

5. Amennyiben lehetővé válna a fordításügy magasabb fokú társadalmisága, szükség lenne a magiszteri fokozattal együttjáró *fordításügyi tanácsosi* szintre is, a könyvtárszervezés szimmetriájaként.

A hídverés a fordításnak gyakran használt, ünnepi szimbóluma. A fordításnak viszont, mint láttuk, ezer és ezer hétköznapija, gondja, baja van. Néhányat közülük sürgősen kellene tisztázni, hogy a leendő fordítóinknak azt mondhassuk, a hídverés, a nyelvi közvetítés egy hivatás távlataiban is érdemes, szép pálya.

REZIME

Dokle smo stigli u obrazovanju prevodilaca?

Cilj ovog rada je sumiranje rezultata pedagoškog, organizacionog rada, teorijskih istraživanja stečenih i vršenih u toku dvanaestogodišnje delatnosti prevodilačkog smera Instituta za mađarski jezik, književnost i hungarološka istraživanja. 1973. godine, u prvom periodu rada ovog smera obrazovanje prevodilaca nijedna visokoškolska ustanova nije organizovano vršila u Jugoslaviji, a i u drugim zemljama, sredinama je takvo pozitivno usmereno obrazovanje bilo na eksperimentalnom nivou.

U takvim okolnostima izrada nastavnog plana, programa vršena je bez modela, uzora, na osnovu stvarne potrebe dvojezične, višejezične sredine u SAP Vojvodini, uzimajući u obzir uslove postojećih prevodilačkih radnih mesta. Pod uticajem takve motivacije su se oblikovale glavne karakteristike smera: studiranje teorije i tehnike prevodenja na bazi i u okviru studija maternjeg jezika, mađarske književnosti, relacija srpskohrvatski jezik — mađarski jezik, a za stručnu oblast prevodenja i usmenog prevodenja društveno-političkih tekstova.

Cilj nastavno-obrazovnog rada ovog smera je stvaranje solidne osnove za prevodilački poziv kod budućih prevodilaca: dobro i specifično poznavanje dva jezika u kontaktu, poznavanje određene stručno-naučne oblasti i prevodilačke veštine. Didaktički rad obuhvata sledeće radne forme i nastavne predmete: teorija prevodenja, tehnika prevodenja i tumačenja, kontrastivno izučavanje srpskohrvatskog i mađarskog jezika, komparativna stilistika i praktičan rad u nekoj prevodilačkoj službi.

Rad se bavi sa osnovnim pitanjima teorijskih i empirijskih aspekata ove delatnosti.

RESÜME

Auf welcher Stufe steht heute die Ausbildung der Übersetzer?

Das Ziel dieser Arbeit ist darzustellen, welche pädagogische Ergebnisse, theoretische Forschungsarbeiten und Organisationsprobleme die zwölfjährige Bestehensperiode des Übersetzerfaches am Institut für ungarische Sprache und Literatur und hungarologische Forschungen, charakterisieren.

In der Anfangsphase gab es in Jugoslawien keine Hochschule oder Institution, welche organisiert eine Übersetzerausbildung durchführen würde. Auch in anderen Ländern war eine derartige fachgerichtete Ausbildung auf experimentellem Niveau.

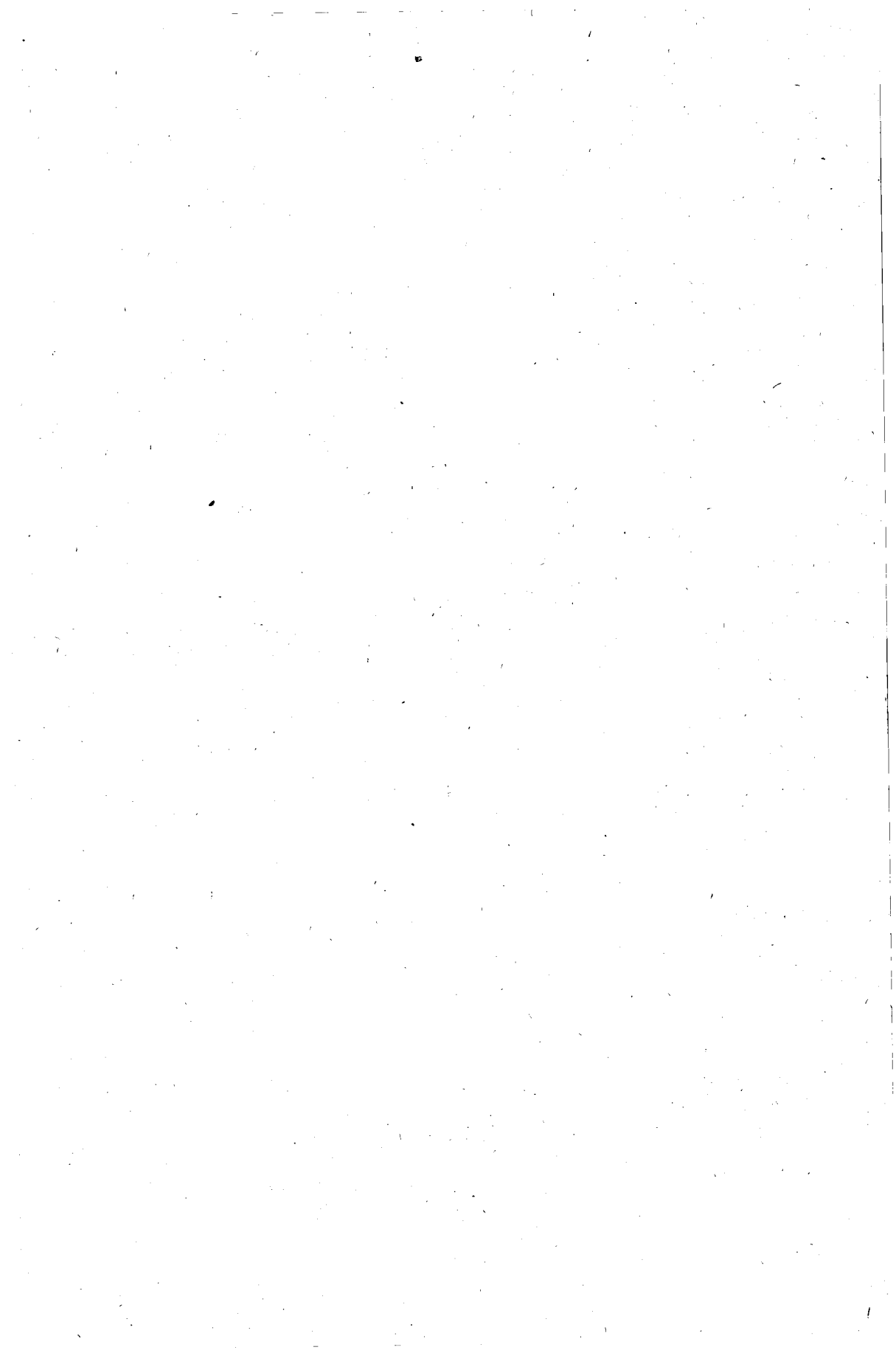
Unter solchen Umständen erfolgte die Ausarbeitung des Unterrichtsprogramms und Plans ohne Vorlage oder Modell, aufgrund der wirklichen Bedürfnisse der bi- und multilingualen Sozialistischen Autonomen Provinz Vojvodina, wobei das vorhandene Arbeitsstellenangebot mitberücksichtigt wurde.

Solche Motivationen beeinflussten die Gestaltung des Übersetzerfaches, für welches dann charakteristisch geworden sind: das Studium der Übersetzungstheorie und Übersetzungstechnik auf der Basis und im Rahmen des Studiums der Muttersprache und der ungarischen Literatur, die Relation serbokroatisch- ungarisch und als Fachbereich die schriftliche und mündliche Übersetzung gesellschaftspolitischer Texte.

Das Bildungs- und Erziehungsziel war solide Berufsübersetzer heranzuziehen, die als zukünftige Übersetzer gute und spezifische Kenntnisse über die beiden Sprachen im Kontakt haben und außerdem gute Übersetzerfähigkeiten sich eigen gemacht haben.

Die didaktische Arbeit umfasste folgende Arbeitsformen und Unterrichtsfächer: Übersetzungstheorie, Technik des Übersetzens und Dolmetschens, kontrastive Studie des Serbokroatischen und Ungarischen, komparative Stilistik und Praktikum in der Übersetzerabteilung einer der Institutionen.

Der vorliegende Artikel beschäftigt sich auch mit einigen theoretischen und empirischen Aspekten der Übersetzer Tätigkeit.

ETO: 800.72-06

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPER

SZEMÉLYTELENSÉG ÉS TERJENGŐSSÉG KÖZSÉGI HIVATALOS LAPJAINKBAN

MOLNÁR CSIKÓS LÁSZLÓ

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások
Intézete, Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Vajdaság SzAT két- és többnyelvű községeknek magyar nyelvű hivatali-
ságával tíz évvel ezelőtt foglalkoztam először. Akkor sorra jártam a községi
képviselő-testületeket, illetőleg a fordítószolgálatokat, interjút készítettem a
fordítókkal, a lektorokkal, valamint megvizsgáltam a magyar nyelven készült
hivatalos szövegeket (hivatalos lapok, gyűlésre előkészített anyagok, úrlapok
stb.). Azok a községek bizonyultak a legfelkészültebbnek és leginkább ered-
ményesnek a magyar nyelvű hivataliság alkalmazásában, amelyek képviselő-
-testületében és közigazgatásában már 1969 (az alkotmánytörvény meghozá-
tala) előtt is használatban volt a magyar nyelv, mint például Zentán, Topo-
lyán, Kanizsán, Adán, Kishegyesen stb. Több község 1969-ben létesített
fordítószolgálatot, némelyek pedig 1973-ban, vagy később. Az évek során
ezekben is többé-kevésbé érvényre jutott a nemzetek és a nemzetiségek nyelv-
és íráshasználati egyenrangúsága a küldöttek és a polgárok tájékoztatásában,
az ügyfelekkel való szóbeli és írásbeli érintkezésben, a gyűléseken stb.

Érdeklődésem azért irányul ismét a községi hivatalos lapokra, mert
szeretném látni, milyen változásokon esett át nyelvezetük, miben fejlődtek és
miben hanyatlottak, mennyiben sikerül betölteniük azt a szerepet, hogy a
szerbhorvát eredetivel egyenértékű magyar szöveget juttassanak a küldöttek,
a dolgozók és a polgárok kezébe.

A kétnyelvű községi hivatalos lapokat küalakjuk, megjelenési formájuk
szempontjából is tanulmányoztam. Nem mindegy ugyanis, hogy a lap nyom-
tatásban jelenik-e meg vagy sokszorosítással, és az sem mindegy, hogy a magyar
szöveg a szerbhorvátal párhuzamosan, a szerbhorvát után vagy külön kia-
dásban jelenik-e meg. A nyomdában készített lapnak az az előnye, hogy
rendszerint szebb a küalakja, áttekinthetőbb, és egy-egy oldalon viszonylag
hosszú szöveget rögzít; hátránya viszont, hogy drágább az előállítás, munka-
igényesebb és hosszabb ideig kell várni a megjelenésére, mint a sokszorosi-
tottnak. Az egyidejűleg megjelentetett különböző nyelvű szövegek esetében
különösen jelentős a sokszorosítással készült lap előnye a nyomtatottal szem-
ben, mivel elég sok idő kell a fordításhoz. Valószínűleg ezt a körülményt is
figyelembe vették azok a községek, amelyek hivatalos lapjuk szerbhorvát kia-
dását nyomdatechnikai úton állítják elő, a magyar kiadást pedig sokszorosi-
tással. A sokszorosított lap előállítási költségei kisebbek, kevesebb ember

munkáját igényli, és rövidebb idő alatt készül el, mint a nyomtatott; azonban kevésbé tetszetős, nem annyira áttekinthető, és ugyanolyan terjedelmű szöveg rögzítéséhez több papírt igényel, mint a nyomtatott lap.

Elvszerűbb és funkcionálisabb azoknak a hivatalos lapoknak a megoldása, amelyek párhuzamosan közlik a szerbhorvát és a magyar szöveget (ugyanazon az oldalon, egymás melletti hasábokban, vagy oldalanként váltva a szerbhorvát és a magyar szöveget). Egyes lapokban folytatólágosan jelenik meg a szöveg (első részükben szerbhorvát nyelven, utána pedig magyarul). A külön kiadású lapokban a szerbhorvát és a magyar szöveg egymástól függetlenül, külön kezelhetően jelenik meg. Sokszorosított és folytatólágos szövegközlésű Kishegyes, Ada, Kanizsa és Szabadka hivatalos lapja, sokszorosított és a szövegeket párhuzamosan közlő községi hivatalos lapja van Zentának, Csókának, Temerinnek, Topolyának és Törökkanizsának, a külön kiadásúak közül a verseci és az apatini szerbhorvátul nyomdatechnikával, magyarul sokszorosítva jelenik meg, a törökbecsei csak sokszorosításban, a kikindai, a verbászi, a kúlai és a szenttamási pedig csak nyomdatechnikával.

A hivatalos lapjainkban közzétett szövegek ma sem mentesek a nyelvi problémáktól, manapság kevesebb nyitott terminológiai kérdés van, mint tíz évvel ezelőtt, a mondat szerkesztésben viszont a régiekhez hasonló nehézségek bukkannak fel, néha persze módosult alakban és változó erősséggel. Egyike a továbbra is jelen levő kérdéseknek a *személytelenség*. A hivatalos nyelv egyik jellegzetessége, hogy a cselekvést általánosítva, személytelenül, a cselekvőtől elvonatkoztatva fejezi ki. Esetünkben ez csupán egyik oldala az éremnek, a jugoszláviai magyar hivatalos nyelv fordításos jellegéből következik a másik. Nekünk a szerbhorvát nyelv szenvedő szerkezeteivel is meg kell birkóznunk. A szerbhorvátban a passzívum egészen általános és közönséges kifejezési forma, habár más indoeurópai nyelvekhez viszonyítva ritkább. A magyar nyelv ma már alig használ szenvedő igealakot. A századforduló táján még igen elterjedt volt a *-tatik*, *-tetik* végű igealakok használata (közhírré tétetik, benyújtani kéretik, felvételik a leirat stb.). Azóta ez a forma szinte teljesen elavult, ma már csupán néhány állandó szókapcsolatban, sztereotíp kifejezésben fordul elő (önkéntes jelentkező kerestetik, engedtesék meg, hogy . . ., nem adatik meg mindenkinek ilyen lehetőség stb.). A régebbi nyelvművelők üldözték a *-tatik*, *-tetik* végű igéket, használatukat a latin nyelv hatásával magyarázták, de tévesen, mert a szenvedő igék természetes belső fejleményként jöttek létre a magyarban, nem pedig a latin formák utánzásával. Hajdan az íkes igék voltak a szenvedő szemlélet kifejező eszközei. Némelyik íkes ígénken még ma is felismerhetők ennek a funkciónak a nyomai: úgy tetszik, látszik, hallatszik, kiviláglik, eltörik, kifolyik stb. Ezeket már nem tekintjük szenvedőeknek.

Manapság azért nem használunk szenvedő igealakokat, mert régiesnek, szokatlanoknak, mulatságosnak tartjuk őket. Annyira kiszorultak már a használatból, hogy szinte lehetetlen újra életre kelteni őket. Hasonló szerepben többes szám 3. személyű igealakokat, álvisszaható igéket, határozói igenévvel és létigével alkotott szerkezeteket és egyéb körülírási formákat használunk helyettük. Csak az a kérdés, hogy mikor és mennyire indokoltan!

Az említett megoldásokkal községi hivatalos lapjainkban is találkozhatunk. A szerbhorvát szenvedő (leginkább *se*-vel alkotott) formát a fordításban igen

gyakran többes szám harmadik személyű igealakokkal adják vissza a fordítók. A köznyelvben, a mindennapi szóhasználatban inkább megállja a helyét az efféle megfogalmazás (csöngettek, locsolnak, viszik a szemetet, kikapcsolták az áramot stb.), a hivatalos nyelvben kevésbé. Íme néhány elrettentő példa: „*Megállapítják*, hogy ezen határozat 1. szakaszában említett elaborátumban előirányzott magasépítési és kommunális infrastruktúra létesítményeinek építése közérdek.” (AP-HL XIII.: 9.: 10.); „*Jóváhagyják*, Aleksic Mihajlo, Novi Becej-i lakos, a Novi Becej-i községi iskoláskor előtti, alap- és középfokú oktatási és nevelési és a tanulók és egyetemisták életszínvonalügyi Önigazgatási érdekközössége titkárává való kinevezését.” (TB-HL XVIII.: 7.: 148.); „*Egyetértének* Tolicki Vitomir, kikindai közigazdasági tudomány magiszterének a kikindai Foglalkoztatási ÖEK titkárává való kinevezésével.” (TK-HL XV.: 10.: 165—6.); „*Beleegyeztetnek* a Zombori Severtrans Szállító Vállalat által kérelmezett, Apatin község területén történő közúti forgalomban utasok szállítására szolgáló árakra [!], illetve tarifákra, . . .” (AP-HL XIII.: 9.: 18.).

Ezekben a mondatokban teljesen indokolatlan a személytelen megfogalmazás, hiszen ismerjük a cselekvés alanyát. Nem bizonyos valakik végzik ezeket a cselekvéseket, hanem azok a testületek, szervek, amelyek így határoznak. Kézenfekvő tehát, hogy ne *őket* emlegessünk, hanem *mirőlunk* beszéljünk: megállapítjuk, jóváhagyjuk, egyetértünk, jóváhagyást adunk stb. Némelyik hivatalos lap követendő példaként így is jár el: „*Elfogadjuk* az adai Merkur Kisipari Központ részletes városrendezési tervét . . .” (A-HL XV.: 12.: 361.); „Az elvégzett szolgáltatást pontokkal értékelik, egy pont értékét pedig 10,00 dinár összegben *határoztuk meg*.” (Cs-HL XV.: 5.: 445—6.); „Az adai Cseh Károly Általános Iskola igazgatóját tisztségéből eredően *nevezük ki* a vallásközösségek iránti viszonyokkal foglalkozó bizottság tagjává.” (A-HL XV.: 12.: 366.)

Ha a mondat kötelező rendelkezést tartalmaz, a szerbhorvát szenvedő szerkezetet a magyar fordításban a kell igével és a rendelkezést hordozó igéből képzett főnévi igenévvel fejezhetjük ki a legmegfelelőbb módon. Pl. „A dolgozók személyi jövedelme után járó községi adót az adókról szóló törvény 24. szakaszában elrendelt adóalapra 1,77%-os proporcionális adókulcs alapján fizetik.” (VB-HL XIX.: 3.: 50.) — . . . 1,77%-os részarányos adókulcs alapján *kell fizetni*.; „Az Alap eszközei[t] a megművelhetetlen mezőgazdasági földterület megművelhető mezőgazdasági földterülete [!] való változtatás programja szerint használják.” (KI-HL XIX.: 6.: 94.) — . . . megművelhető mezőgazdasági földterületté való változtatás programja szerint *kell használni*.

Az efféle, rendelkezést tartalmazó mondatokban egyes hivatalos lapjaink -*andó*, -*endő* képzős igenevet használnak állítmányként. Aránylag ez is jó megoldás: „Ez a határozat a meghozatala napján lép hatályba és 1983. április 1-től kezdve *alkalmazandó*. Ezt a határozatot Temerin Község Hivatalos Lapjában közzé kell tenni.” (TE-HL XVII.: 5.: 22—3.); „Ilyen rendelkezéssel a „Jovan Jovanović-Zmaj” Általános iskola és a „Svetozar Miletić” Középiskola számára *elismerendők* a fűtés költségei, . . .” (SzT-HL XVII.: 10.: 247.)

A szerbhorvát szenvedő mondat nemcsak rendelkezést, hanem lehetőséget is szokott tartalmazni. Az ilyen esetekben célszerű a lehet igével és a

lehetőséget kifejező ige főnévi igenevével végezni a fordítást. Arról sem kell megfedkedezni, hogy a magyarban ható ige is van, tehát ez is fel lehet használni. Pl. „Ezen Megállapodást akkor tekintik megkötöttnek, ha azt a Megállapodás résztvevőinek illetékes szervei elfogadják és felhatalmazott személyek aláírják.” (AP-HL XIII.: 9.: 5.) — ... akkor *lehet* megkötöttnek tekinteni, ha ...; „Csak kivételesen engedélyezik új létesítmények és berendezések fölemelését [!], amelyek a település meglevő részének (...) szükséges fenn tartására szolgálnak.” (K-HL XIX.: 5.: 96.) — Csak kivételesen *engedélyezhető* (v. *lehet engedélyezni*), új létesítmények és berendezések építése, ...; „Egy vagy két szintű létesítmények építését csak akkor engedélyezik, ha azok a lakólétesítmények kísérői, mint amilyenek az önkiszolgálók, gyermekintézmények, iskolák, garázsok stb.” (K-HL XIX.: 5.: 10–1.) — Egy vagy két szintű létesítmények építése csak akkor *engedélyezhető*, ha ...: „Az ügyviteli területet, attól függően, hogy milyen mértékben van hatással a lakásfeltételekre, építhetik a lakó létesítmény vagy a melléképület összetételében.” (K-HL XIX.: 5.: 97.) — Az ügyviteli terület (...) *építhető* ...

Szenvedő ige helyettesítésére *-ódik, -ődik* képzős álvisszaható igék is szolgálhatnak. Ezeknél a személytelenység mozzanata a cselekvő hiányából ered, míg az igazi szenvedő igék azért személytelenek, mert a cselekvést egy másik, megnevezetlen valaki vagy valami végzi. Az *-ódik, -ődik* képzős igékben tehát szenvedő és visszaható értelem is van. A hivatalos nyelvben való használatuk gyakran indokolatlan és furcsa. Pl. „... az oktató- és nevelőszervezetek rendes tevékenységének eszközei 96%-ban valósították meg. (SzT-HL XVII.: 10.: 246.) — ... 96%-ban *valósultak meg*.; „A rendkívüli tanulók és egyetemi hallgatók külön nyilvántartásban vezetődnek, (...) azzal, hogy elismerődik számukra a valóban munkanélküli dolgozók állapota, ... (VB-HL XIX.: 3.: 38.) — A rendkívüli tanulókat és egyetemi hallgatókat külön nyilvántartásban *kell vezetni*, (...) azzal, hogy *el kell ismerni* számukra a valóban munkanélküli dolgozók állapotát, ...; „Az ideiglenesen külföldön dolgozó, valóban munkanélküli dolgozók családja tagjainak jövedelmét a lakóhelyükre illetékes foglalkoztatásügyi alapközösség területén a dolgozó szakképessége (!) fokának megfelelő, előző évi személyi jövedelmi átlag alapján állapítódik meg. (VB-HL XIX.: 3.: 41.) — Az ideiglenesen külföldön dolgozó, valóban munkanélküli dolgozók családtagjainak jövedelmét a(z) (...) előző évi személyi jövedelmi átlag alapján *kell megállapítani*.; „... , hogy a káderek hivatásirányú oktatása a társultmunka közép- és hosszútávú szükségleteivel összhangban eszközlődjék; ...” (VB-HL XIX.: 3.: 34.) — ... a társult munka közép- és hosszútávú szükségleteivel összhangban *follyon*.

Elfogadható az *-ódik, -ődik* képzős igével való megoldás az alábbi mondatokban: „Az alapvető fogyasztási álláspontot úgy kell megfogalmazni, hogy még kifejezettebben *folytatódjon* a felölelés csökkenésének irányzata, ...” (SzT-HL XVII.: 10.: 244.); „A nyilvános vitához *biztosítódik* a dolgozók és (a) polgárok számára a lehetőség, hogy minden öngazgatási érdekközösség előterjesztett szükségletének igazoltságát és helytállóságát (...) egyenként értékelhessék.” (SzT-HL XVII.: 10.: 244.) — Itt már nem is szokatlan az álvisszaható ige.

Néha a szerbhorvát mondat szenvedő értelmű mondanivalóját oly módon lehet magyarul közölni, hogy az alanyt tárggyá változtatjuk, mondatunk alanyá-

ul viszont a határozót tesszük meg. Így helyreáll az egyensúly. Ezt az eljárást kellett volna követniük azoknak a fordítóknak is, akik az -ódik, -ődik képzős megoldást választották: „E megegyezésben szabályozódnak az eszközhatárolások alapvető elvei és az öngazgatási érdekközösségek új rendszerében jelentkező tényezők egymásközi viszonyai.” (SzT-HL XVII.: 10.: 249.) — E megegyezés *szabályozza* az eszközhatárolások alapvető elveit és az öngazgatási érdekközösségek új rendszerében jelentkező tényezők egymás közti viszonyait; „Az e szakasz 1. és 2. bekezdésében említett szervek (...) írásban kötelesek figyelmeztetni a testületi szervet, melynek határozatával előidéződött a szabálysértés, hogy ennek okait kiküszöbölje.” (VB-HL. XIX.: 3.: 45.) — ... a testületi szervet, melynek határozata *előidézte* a szabálysértést, hogy ...; „A „Svetozar Miletić” oktatóközpont tevékenysége pénzelésének kérdése a Szenttamás Község nevelő- és oktatószerkezetei jövedelemszerzésének közös alapjairól szóló Öngazgatási Megegyezés által szabályozódik.” (SzT-HL XVII.: 10.: 251.) — A Svetozar Miletić Oktatóközpont tevékenységének pénzelését a Szenttamás községi nevelő- és oktatószervezetek jövedelemszerzésének közös alapjairól szóló öngazgatási megegyezés *szabályozza*.

Jellegzetes nyelvi eszköze a személytelenségnek a létigével és határozói igenévvél alkotott szerkezet. Ennek nem mindig helyes és indokolt a használata. A van, volt, lett, lesz igéből és valamilyen határozói igenévből állapotot kifejező szerkezetet is és szenvedő igei jelentést kifejező szerkezetet is alkothatunk. Az előbbi rendszerint elfogadható, az utóbbi pedig általában fölösleges, helytelen! Pl. *Az ajtó be van csukva* mondatban helyesen használjuk a szóban forgó szerkezetet, mert *állo* újra utal, *Az ajtó be lett csukva* mondatban viszont helytelenül, mivel cselekvésre vonatkozik; voltaképpen *Az ajtót becsukta valaki v. Az ajtót becsukták helyett élnek egyesek a határozói igenes változattal. A létigéből és a -va, -ve képzős igenévből álló szerkezetet azért sem ajánlatos cselekvésnek vagy történésnek a kifejezésére használni, mert színteleníti nyelvünket. Végeredményben az ódon -tatik, -tetik képzős szenvedő igéknek hasonló szerepben való használata is indokoltabb lenne, mint ezeké a felemás, bonyolult szerkezeteké. Az ajtó becsukatott* mondat ma már anakronisztikus, és éppen csak ez a hibája, egyébként az igealak helyes, van hagyománya a magyar nyelvben, és rövidebb is, mint a határozói igenévvél alkotott szenvedő szerkezet.

Községi hivatalos lapjainkban gyakran előfordul az említett szenvedő szerkezet. Leginkább a *lett* igealak keveredik a -va, -ve képzős igenév „rosszhírű” társaságába: „Amennyiben a valóban munkanélküli dolgozó úgy ítéli meg, hogy esetében és más jelölt esetében a rangsor-jegyzékben feltüntetett pontok tévesen lettek meghatározva (...), jogában áll ellenvetéseket beterjesztetni a Megegyezés részvevői öngazgatási szervéhez, ... (VB-HL XIX.: 3.: 45.) — ... hogy esetében és más jelölt esetében tévesen *határozták meg* a rangsor-jegyzékben feltüntetett pontokat ...; „Az Öngazgatási Érdekközösség községi szinten való megalakításával a megalakító okiratban nem lett megejtve az eszközök elhatárolása és ezek felhasználási módja ... (SzT-HL XVII.: 10.: 249.) — ... *nem osztották fel* az eszközöket és *nem határozták meg* felhasználásuk módját ...; „... milyen összegű eszközök lettek tervezve az egyéb rendeltetések keretében és mik a tartalmuk az egyéb rendeltetések-

nek.” (SzT-HL XVII.: 10.: 244.) — ... milyen összegű eszközöket *terveztek* az egyéb rendeltetések keretében ...; „... a tervezett beruházások lettek-e egyeztetve a Község Középtávú tervének módosításával és kiegészítésével, ...” (SzT-HL XVII.: 10.: 244.) — ... a tervezett beruházásokat egyeztették-e a község középtávú tervének módosításával és kiegészítésével ...

Akad olyan mondat is, amelyben a létigének jövő idejű alakja van: „Ha a valóban munkanélküli dolgozó családjának tagja ideiglenesen külföldi munkán tartózkodik és fél munkaidőn át dolgozik, anyagi helyzetének meghatározása alapjául az e szakasz 2. bekezdésében említett jövedelem fele lesz véve.” (VB-HL XIX.: 3.: 42.) — ... anyagi helyzetének meghatározási alapjául az e szakasz 2. bekezdésében említett jövedelem fele *veendő* v. *felét kell venni* [esetleg: alapja (...) a jövedelem fele]; „Kivételesen, ha a valóban munkanélküli dolgozó családja a folyó évben állandó forrásjövedelem [!] nélkül maradna, az anyagi helyzet meghatározásának alapjául nem az előző évben megvalósított jövedelem lesz véve, ...” (VB-HL XIX.: 3.: 43.) — ... az anyagi helyzet meghatározásának alapjául nem az előző évben megvalósított jövedelem *veendő* (v. jövedelmet *kell venni*). A létigének a többi alakja (van, volt, nincs, nincsen stb.) ritkábban vesz részt szenvedő szerkezet létrehozásában.

A határozói igeneves szerkesztésmódtól való túlzott óvakodás is hibához vezethet. Némelyik régebbi nyelvművelő mereven viszonyult a létigével és határozói igenévvel alkotott szerkezetekhez, akkor is kifogásolta a használatukat, amikor éppenséggel indokolt és helyénvaló volt. Egyidőben még az iskolai nyelvtanítás is óva intette a tanulókat a határozói igenévnek a létigével való használatától, figyelmen kívül hagyva azt a körülményt, hogy számos esetben helyes is lehet az ilyen szerkezet. Még manapság is sokan kerülik a *be van festve*, *meg volt engedve*, *nincs megszáradva* stb. alakulatokat, ugyanolyan elbírálásban részesítik őket, mint a meg lett mondva, el lesz intézve stb. szenvedő jelentésű formákat. Buzgóságukban az ellenkező végletbe esnek, a jó szerkezetet is mellőzik, sőt gyakran rosszal helyettesítik, indokolatlanul befejezett történésű melléknévi igenévi állítmányt használnak helyette: *meg volt engedve* — *megengedett volt*, *nincs tisztázva* — *nem tisztázott stb.*

A -t, -tt képzős melléknévi igenév csak akkor alkalmas állítmánynak, ha már valódi melléknévnek számít, ha igei jelentéstartalmát nagyjából elvesztete. A melléknévnek tekinthető igenevet nyugodtan felcserélhetjük igazi melléknévvel, azokat a melléknévi igeneveket viszont, amelyeknek még megvan igei jellegük is, rendszerint nem helyettesíthetjük melléknévvel. A Géza nagyon izgatott volt mondat helyett bátran használhatjuk a vele egyenértékű *Géza nagyon nyugtalan volt* mondatot! Nincs viszont olyan melléknév, amely az Ez a kérdés már megoldott mondatban levő befejezett történésű melléknévi igenevet helyettesíthetné. A megoldott igenevet éppen azzal a határozói igenévvel cserélhetjük fel, amelynek elkerülése miatt a mondatba jutott: *Ez a kérdés már meg van oldva.*

Hivatalos lapjainkban is bekövetkezik néha efféle csere. Nem lehet mindig a határozói igenévvel alkotott szerkezet visszaállítását szorgalmazni, néha más megoldás a jobb. Pl. „Azokra a blokkokra vonatkozóan, amelyekben engedélyezett a mini farmok építése, az előbb említett feltételek mellett,

kötelező a településrendezési terv kidolgozása.” (K-HL XIX.: 5.: 98.) — Azokra a blokkokra vonatkozóan, amelyekben *engedélyezve van* a minifarmok építése ...; „... a kötelezettség-előterjesztés oly időkből lett elkészítve, amikor véglegesen még nem ismertek a társadalmi termék és a jövedelem megvalósítására kiható összes mutatók.” (SzT-HL XVII.: 10.: 245.) — ... amikor véglegesen még *nem ismerjük* a társadalmi termék és a jövedelem megvalósítására kiható összes mutatószámot [v. *nincsenek közzétéve* (...) a mutatószámok]; „Ezen a partszakaszon a csónakok és úszóberendezések odakötése csak a fürdővezeten kívül engedélyezett.” (ZE-HL XVII.: 14.: 273.) — Ezen a partszakaszon a csónakok és úszóberendezések odakötése csak a fürdővezeten kívül *van engedélyezve*.

A személytelen fogalmazás gyakran terjengősséggel jár együtt. Rendszerint a felelősség alól való kibúvást, a ténylegesen cselekvő személynek elleplezését szolgálják azok a terpeszkedő kifejezések, nehézkes körülírások, amelyek egyszerű igealakokat szorítanak ki a helyükből a szövegben. Számos esetben csupán nemtörődömségről, hanyagságról, rossz szokásról van szó.

A terjengős kifejezések megítélésében azt is mérlegelnünk kell, hogy van-e stílárius többlettértékük, az egyszerűbb formával szemben való jelentéskülönbségük, valamint hogy van-e szemléleti alapjuk a magyar nyelvben. Tudniillik nem hibáztatható egy nyelvi forma pusztán azért, mert bonyolultabb, terjengősebb, mint egy másik. Vannak olyan hivatalos nyelvi fordulatok, amelyek egy adott szöveggörnyezetben az említett okok valamelyike miatt nem helyettesíthetők; pl. a döntést hoz, a jegyzőkönyvet vezet, a panaszt emel stb., noha van dönt, jegyzőkönyvez, panaszol igénk is. Testület, szerv inkább döntést hoz, az egyén dönthet; gyűlésről, ülésről, értekezletről folyamatos jegyzőkönyvet szoktak vezetni, a jegyzőkönyvezés inkább valamilyen esetre, a tényállás felvételére vonatkozik; aki panaszt emel, az megfelelő írásban teszi, a panaszolást rendszerint szóban cselekszik.

Vannak sajátos jelentéstartalmú köznyelvi kifejezéseink, amelyek névszó és ige kapcsolatával jelölnek valamely cselekvést, történést. Ezeket nem tekintjük terjengősnek, mert sajátos jelentéstartalmuk, stilisztikai funkciójuk van. Más értékű, szerepű a becsben tart, mint a becsül, a célba vesz, mint a célzó, a fontolóra vesz, mint a megfontol, az igénybe vesz, mint a használ, a kézre kerít, mint a megfog, a letétbe helyez, mint a letesz, a magához tér, mint a feleszmél, a próbára tesz, mint a kipróbál, a szemmel tart, mint a figyel, a térdre kényszerít, mint a legyőz stb.

A vajdasági magyar nyelvű hivatalos lapok sem mentesek a terjengős kifejezésektől, bennük is vannak olyan szókapcsolatok, amelyek egyszerű ige helyett terpeszkednek. Mivel nem jelentenek mást vagy többet az igénél, fölösleges a használatuk. Különösen azok a terjengős kifejezések hibáztathatók, amelyekben *-ás, -és* v. *-at, -et* képzővel alkotott főnév van. Az ilyen főnév rendszerint annak az alapigének a továbbképzése, amelyet a terjengős kifejezés helyettesít, vagyis amelynek a helyét bitorolja. Például a levonásba hoz — *levon* (*levon* — *ás* — *levonás*) esetében nyilvánvaló a szószaporítás ténye. A cselekvő ige egyébként is pontosabb, szabatosabb, konkrétabb, mint a személytelen szenvedő forma. A homályos jelentésű, fontoskodó kifejezés mellőzését a gazdaságosság, a pontosság és a természetesség is megköveteli.

Viszonylag gyakran élnek hivatalos fordítóink a *nyer* igével alkotott terjedős kifejezésekkel. Az ilyen kifejezéseknek a már emített okokon kívül az is igen nagy hibájuk, hogy nem érvényesül bennük a *nyer* két alapvető jelentése: 1. valakivel vetélkedve megszerez valamit; 2. haszonra tesz szert. Ennek következtében logikátlanok is. Pl. „E határozat Kikinda Község Hivatalos Lapjában való közzététele utáni nyolcadik napon lép hatályba és 1983. január 1-től *alkalmazást*.” (KI-HL XIX.: 6.: 95.) — ... és 1983. január 1-től *alkalmazza* v. *alkalmazható*.; „... a dolgozók döntéséhez nélkülözhetetlen, jelentős adatokkal együtt, minden előterjesztés egy időben *nyer közlést*.” (SzT-HL XVII.: 10.: 244.) — ... minden előterjesztést egy időben *közölnek* (esetleg: *tesznek közzé*); „... a mezőgazdasággal foglalkozó háztartás jövedelme a kataszteri jövedelemnek 7 számú [!] együttható (koefficiens) alkalmazásával történő ártértékelésével (valorizációjával) *nyer megállapítást*; ... (VB-HL XIX.: 3.: 39.) — ... a mezőgazdasággal foglalkozó háztartás jövedelmét a kataszteri jövedelemnek hetes együtthatóval való ártértékelésével *kell megállapítani* ... (még az *alkalmazásával történő* szókapcsolat is fölöslegesnek bizonyul); „A kötelezettség-előterjesztés az alábbi kimutatások szerint *nyert* megfogalmazást: ...” (SzT-HL XVII.: 10.: 245.) — A kötelezettség-előterjesztést az alábbi kimutatások szerint *fogalmaztuk meg* (v. *állítottuk össze*).

A fenti példákban valamilyen igével lehetett helyettesíteni a terjedős kifejezést. Ez nem mindig vihető végbe, néha szókapcsolat jelenti a megoldást: „Ezek szerint minden jelölt megkapta a szükséges szavazati többséget, s így (...) megválasztást nyertek Kishegyes Község Képviselő-testülete helyi Községek tanácsának [!] küldöttei.” (KH-HL XIV.: 5.: 155.) — ... s így (...) a Kishegyes Község Képviselő-testületének Helyi Községek Tanácsába delegált küldöttek *megválasztottnak tekinthetők*.; „... hogy a nyilvános vita folyamán nyerjen határozottabb álláspontot az eszközönvelés lehetséges egyeztetése.” (SzT-HL XVII.: 10.: 244.) — ... hogy a nyilvános vita (v. közbizvit) folyamán *alakuljon ki határozottabb álláspont* az eszközönvelés lehetséges egyeztetéséről.; „Az egyes szükségleteket minden tekintetben részletesen kell felmérni, abból a célból, hogy a lehetőségekkel összhangban az oktatás, [a] szociális védelem és [az] egészségügy terén külön kiemelésben részesített [!] bizonyos előnyjogok a helyzetnek megfelelő meghatározott hozzáállást nyerjenek.” (SzT-HL XVII.: 10.: 245.) — ... abból a célból, hogy a (...) bizonyos külön kiemelt előnyjogok a helyzetnek megfelelő meghatározott *elbírálásban részesüljenek*.

A *képez* ige szintén sok terjedős kifejezésnek a része. A hivatalos szövegekben való használatára jellemző, hogy eredeti „formál, alakít” jelentése már elhomályosult, pusztán létezés, állapotot fejez ki. Erre azonban nincs szükség, mivel a magyar nyelvben a létezés és az állapotot egyszerű névszói állítmánnyal is kifejezhetjük. Az sem jó megoldás, ha valaki az alkot igével helyettesíti a helytelennek érzett képez igét. Leginkább a névszói állítmány is elegendőnek bizonyul. Pl. „Ha az előtte álló épület magasabb, akkor a mércét annak az épületnek a magassága képezi.” (K-HL XIX.: 5.: 98.) — Ha az előtte álló épület magasabb, akkor a *mérce* ennek az épületnek a *magassága*.; „Az adai Merkur Kisipari Központ részletes városrendezési tervének ezen határozat szerinti megvalósítása általános érdeket képez.” (A-HL

XV.: 12.: 361.) — Az adai Merkur Kisipari Központ részletes városrendezési tervének e határozat szerinti megvalósítása *általános érdekű*.; „Szivác helység általános településrendezési tervének az újvidéki Vojvodina Városrendezési Intézet által kidolgozott elaborátuma e határozat összetevő részét [!] képezi, ...” (K-HL XIX.: 5.: 95.) — Szivác helység általános településrendezési tervének (...) elaborátuma (v. tervezete) e határozatnak (*alkotó része*.; „A jelen határozat szerves részét Kikinda község területén a középiskolák megszervezéséről szóló tanulmány képezi.” (KI-HL XIX.: 6.: 93.) — A jelen határozatnak *szerves része* a Kikinda község középiskoláinak megszervezéséről szóló tanulmány.

Jellegzetes hivatali ízű ige a *foganatosít*, általában terjengős kifejezésben fordul elő. Változatai közül hivatalos lapjaink többnyire az *intézkedéseket foganatosít* formát alkalmazzák (a preduzimati mere magyar megfelelőjeként): [A községi képviselőtestület] „intézkedéseket foganatosít a termelés általános feltételeinek javítására, amivel a dolgozók fokozottabb [!] elhelyezkedését és nagyobbmértetű [!] foglalkoztatottságát segíti elő, ...” (VB-HL XIX.: 3.: 47.) — ... intézkedik a termelés általános feltételeinek javítására, ...

A terjengősségnek az is egyik megnyilvánulási formája, ha valaki névutós névszóval él olyankor, amikor ragos névszóra lenne szükség. A névutós szerkezetnek is nevezett névutós névszó a határozóragos névszóhoz hasonlóan határozói szerepet tölt be a mondatban. Rendszerint azért alkalmazzuk a névutós formát, mert az adott esetben ragos formával nem tudjuk mondani-valónkat megfelelő módon kifejezni.

A tanulmányozott hivatalos szövegekben is megfigyelhető a ragok háttérbe szorulása. A dologban ludasak egyike az *alatt* névutó. Ez a névutónk ősidők óta használatos a cselekvés, történés helyének a meghatározására (pl. A gyerekek az ablak alatt játszanak.). Időhatározói szerepben úgyszintén régóta használjuk (pl. Öt perc alatt megfőzte a kávé). Kifejezhet egyéb határozói viszonyt is (mód, állapot, ok stb.). Elfogadható az *alatt* használata a következő kifejezésekben is: védelem alatt áll, valakinek a felügyelete alatt dolgozik, sajtó alatt van, őrizet alatt áll, valamilyen cím alatt jelenik meg stb.

A hivatalos stílus kedveli az *ért valami alatt valamit* kifejezést. Ebben minden valószínűség szerint idegen hatásnak is szerepe van, a megfelelő szerkezetben a német nyelv az *unter* előjárót használja, a szerbhorvát viszont a *pod* prepozíciót. Az efféle szemléletmód nem kell éppen, hogy idegen legyen, de nem is tekinthető kimondottan magyarnak. Nyelvünk szellemének inkább a ragos forma (*ért valamin valamit*) felel meg. Pl. „E határozat értelmében a beszerző nettó számlázott árai alatt értjük a beszerző számlájában elszámolt összeget.” (A-HL XV.: 12.: 380.) — ... *árain* értjük ...; „Építés alatt értik a létesítmények rekonstrukcióját, hozzáépítését, ráépítését, szanálását és adaptálását is, ...” (K-HL XIX.: 5.: 96.) — *Építésen* a létesítmények helyreállítását, a hozzájuk vagy a rájuk való építést, lebontásukat és átalakításukat *kell érteni*, ...; „Ezen társadalmi megállapodás értelmében az általános társadalmi és közös szükségletekre szolgáló eszközök alatt az általános társadalmi és közös fogyasztás kielégítésére szolgáló jövedelmi forrásokat [!] értjük, ...” (AP-HL XIII.: 9.: 1.) — E társadalmi megállapodás értelmében az általános társadalmi és közös szükségletekre szolgáló *eszközökön* az általános társa-

dalmi és közös fogyasztás kielégítésére szolgáló jövedelemforrásokat értjük, ...; „Folyó és beruházási karbantartás alatt, e határozat értelmében, a nedvességtől való szigetelés céljából végzett vakolási és aláfalazási munkálatokat, valamint a tetőfedél, az asztalosmunkák és hasonló kicserélését [?] értik.” (K-HL XIX.: 5.: 96.) — Folyó és beruházási *karbantartáson* (...) a tetőfedél kicserélését, az asztalosmunkákat és hasonló munkákat *kell érteni*.; „A tanulók és hallgatók tanulmányi eredménye alatt a tanulók vagy hallgatók részéről az előző iskolaévben elért pozitív eredményt *kell érteni*.” (VC-HL XIX.: 8.: 22.) — A tanulók és a hallgatók *tanulmányi eredményén* a tanulóknak vagy a hallgatóknak az előző iskolaévben elért pozitív eredményét *kell érteni*.

A *mellett* névutót is gyakran fölöslegesen, idegenszerűen alkalmazzák a hivatalos lapok. Ez számos esetben a szerbhorvát nyelv hatására következik be. A *-val*, *-vel* rag szerepét vette át a *mellett* névutó az alábbi mondatban: „Amennyiben felsőbb hatalom (árvíz, földrengés, tűz és hasonló) következtében omlik össze a létesítmény, akkor a telket használó személy nem köteles a telek kommunális ellátásának költségeihez hozzájárulni, tekintet nélkül arra, hogy hol építi fel az új létesítményt, ezen határozat 10. szakasza feltételei mellett.” (AP-HL XIII.: 9.: 7.) — Ha *erőhatalom* (...) következtében omlik össze a létesítmény, akkor a telket használó személy e határozat 10. szakaszának *feltételeivel* nem köteles hozzájárulni a telek kommunális ellátásának költségeihez, arra való tekintet nélkül, hogy hol építi fel az új létesítményt. — Hasonló dolog történt a következő példában is, csak hogy itt az alatt névutó bitorolja a *-val*, *-vel* rag szerepét: „A termékek eladása, a jelen szakasz 2. bekezdésében említett feltételek alatt, nem vonatkozik a friss húsból készített termékekre és [a] fagylaltra, amelyet az önálló kisiparosok készítenek.” (KI-HL XIX.: 6.: 98.) — A termékeknek a jelen szakasz 2. bekezdésében említett *feltételekkel* való eladása nem vonatkozik a friss húsból készített termékekre és a fagylaltra, amelyet önálló kisiparosok készítenek. — Az indokolatlanul használt *mellett* névutót egyéb raggal vagy névutóval is helyettesíthetjük: „Kikindán a plakátokat a Kommunális szervezet tűzi ki, lakott helységekben a helyi közösség, térítés mellett, amelyet a Községi Árügyi Község, a Kommunális szervezet, illetve a helyi közösség határoz meg.” (KI-HL XIX.: 6.: 96.) — Kikindán a plakátokat a Kommunális Szervezet tűzi ki, a többi helységben pedig a helyi közösség, olyan *térítés ellenében v. fejében* (v. csak: *térítésért*), amelyet a Községi Árügyi Község, a Kommunális Szervezet, illetve a helyi közösség határoz meg. — A „valamin kívül, felül” jelentésben használva a *mellett* névutót nem szükséges a *kívül* névutóval felcserélni (de lehet): „Az építési engedélyt kérelmező beadványhoz, a többi szükséges dokumentum mellett, ilyen személy köteles bizonyítványt mellékelni arról, hogy földműves és hogy szervezett termeléssel foglalkozik.” (AP-HL XIII.: 9.: 8.) — ... dokumentumon kívül v. dokumentum mellett, ilyen személy köteles bizonylatot mellékelni arról, hogy ...

A személytelenségnek és a terjengősségnek egyéb megnyilvánulási formái is vannak a hivatalos szövegekben, ezek azonban kevésbé jellemzőek községi hivatalos lapjainkra.

A FELHASZNÁLT RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

A-HL: Ada község Hivatalos Lapja
 AP-HL: Apatin község Hivatalos Lapja
 CS-HL: Csóka község Hivatalos Lapja
 K-HL: Kula község Hivatalos Lapja
 KH-HL: Kishegyes község Hivatalos Lapja
 KI-HL: Kikinda község Hivatalos Lapja
 SZT-HL: Szenttamás község Hivatalos Lapja
 TB-HL: Novi Bečej (Törökbecse) község Hivatalos Lapja
 TE-HL: Temerin község Hivatalos Lapja
 TK-HL: Novi Kneževac (Törökkanizsa) község Hivatalos Lapja
 VB-HL: Verbász község Hivatalos Lapja
 VC-HL: Versec község Hivatalos Lapja
 ZE-HL: Zenta község Hivatalos Lapja

IRODALOM

- Bíró Ágnes—Grétsy László—Kemény Gábor: Hivatalos nyelvünk kézikönyve, Budapest, 1976. (első kiadás)
- Grétsy László: Szaknyelvi kalauz, Budapest, 1964.
- Rábel László: Hivatalos nyelvünk, Sopron, 1914.
- Deme László—Köves Béla: Magyar nyelvhelyesség, Budapest, 1961. (második kiadás)
- Öngazgatási és egyéb társadalmi-politikai kifejezések szótára, Újvidék, 1979.

R E Z I M E

Bezličnost i razvučenost u opštinskim službenim listovima

U našim dvojezičnim opštinskim službenim listovima javljaju se razni jezičko-stilistički problemi. Među karakterističnije spadaju različnost i razvučenost. Bezličnost službenih tekstova na mađarskom jeziku nije uvek opravdana. Bezlični izrazi se upotrebljavaju često puta pod uticajem originala na srpskohrvatskom. Ispravka je moguća stavljanjem pravog subjekta, korišćenjem raznih struktura sa infinitivom i sa glagolskim prilogom, upotreboom glagola koji znače mogućnost itd.

Razvučenost nije sama po sebi problem. U službenom stilu koriste se razni izrazi koji bi u standardnom jeziku bili suvišni. Neki izrazi, međutim, i u službenim tekstovima se smatraju razvučenima, jer su bez naročite funkcije, i potiskuju obične ali dobre glagole, ili pak druge, bolje izraze.

RESÜMÉ

Unpersönlichkeit und übertriebene Weitschweifigkeit in den Veröffentlichungen des Gemeindeamtes (im Gemeindeblatt)

In unseren bilingualen Gemeindeblättern sind unterschiedliche sprachlich-stilistische Probleme zu beobachten. Charakteristische stilistische Fehler sind die unpersönliche Darstellungsart und die weitschweifigen übertrieben langen Konstruktionen. Unpersönliche

Beschreibungen werden oft unter dem Einfluß des serbokroatischen Originals gebraucht. Sie sind durch die Benennung des Subjekts und durch den Gebrauch verschiedener Infinitivkonstruktionen oder Adverbia, bzw. Verba, die eine Möglichkeit ausdrücken können, vermeidbar.

Die zu weitschweifigen Konstruktionen stellen ein besonderes Problem dar. Im Amtsstil gebraucht man oft Ausdrücke, die in der Standardsprache überflüssig wären. Einige Konstruktionen sind aber auch in den offiziellen Texten ungerechtfertigt, weil sie keine besondere Funktion haben, andererseits verdrängen sie Verba oder Ausdrücke, die in dem betreffenden Kontext richtig wären.

HUSZONÖT ÉVES
A MAGYAR TANSZÉK

ETO: 371.333

CONFERENCE PAPER

MULTIMEDIÁLIS RENDSZEREK ALKALMAZÁSA A KORSZERŰ TANÁRKÉPZÉSBEN

HORVÁTH MÁTYÁS

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Már a mindennapi társalgási nyelvben is megszokott szintagmává vált a „*technológiai forradalom*”, s ha körütekintünk környezetünkben, akkor tapasztaljuk, hogy ez a forradalom itt is van, mind jobban szerves részévé válik életünknek. Mindaz, amit a tudomány és az emberi találékonyság létrehoz abból a célból, hogy a termelést előbbre vigye, mentesítse a termelőt a nehéz fizikai munkától, nagyobb tömegben és olcsóbban lássa el termelőeszközökkel és közszükségleti javakkal, végső soron életünket teszi kényelmesebbé, gazdagabbá. A technológiai fejlődés mai eredményei hatással lesznek és már hatnak is a nevelő-oktató munkára: egyes iskolákban a különböző tanítási segédeszközök olyan megszokottak a korszerűbb oktatási eszközök családjából, mint akár két évtizeddel ezelőtt a legegyszerűbb preparátumok vagy modellek. Máshol már a mikroelektronika jóvoltából a legösszetettebb multimediális eszközökön tanulják, hogy lehetne könnyebbé és eredményesebbé tenni a tanulás — tanítás bonyolult interakcióját. És ez a helyes, és ezzel a jelenséggel kell itt az egyetemen is lépést tartania a tanárképzésnek.

Rendkívül veszélyes lenne azonban túlbecsülni a *tárgyi tényezők szerepét* és hatását a tanulók tudásának és személyiségének formálásában. Az ember személyisége volt és marad is a legfőbb tényezőnek az eredményes munka véghezvitelében. Nyilván ott lesz a tanítás e leghatékonyabb, ahol a kreatív pedagógusegyéniség találkozik a kedvező tárgyi feltételekkel. A kreatív egyéniség egyik legfőbb ismérvének azt tekintem, hogy az egyén örökké nyitott marad az új tudományos eredmények befogadására és bizonyos rezerváltsággal gyakorlati alkalmazásukra. A rezerváltságot úgy értem, hogy a legnagyobb szaktekintélyek állításait sem kell és szabad fenntartás nélkül, vakon, szolgáian utánozni. Mindent előbb az adott környezet körülményei között próbáljon ki, és a kimeneteli eredmények mutatói alapján ítélje meg a pedagógus, hogy mennyit érnek.

A szakmai műveltség kialakításának munkájában a tanszék dolgozói nem titkolják, hogy az előbbi tézis jelen van tanárképző munkájukban. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy kedvező anyagi körülményeket viszonylag gyorsan lehet teremteni az oktatásban. Mindaz azonban értéken alul materializálódik az oktatás eredményeiben, ha a *pedagógusok attitűdje* nem kedvező az anyagi elemekkel kapcsolatban. Hogy ez miért alakul így, bonyolult és hosszadalmas

magyarázatot igényelne. Helyette a továbbiakban azt fejtem ki, hogy milyen szemlélet vezérel az oktatási segédeszközökhöz fűződő kedvező attitűd kialakítása érdekében.

Valahogy a tanszék 25 éves fennállásának ünnepe egybeesik azzal, hogy végre a módszertan tanításához beszerezhattuk a legszükségesebb auditív és vizuális oktatási segédeszközöket. Ez a tény csábítóan arra ingerel, hogy biztató előjelnek tekintsem: a jövőben nem verbális utópia lesz az oktatás eszköztáráról beszélni... Ténylegesen, a tanárképzés gyakorlatában a jövőben nem függünk kizárólag az iskolák felszereltségi fokától, ahol a módszertani gyakorlatokat levezetjük. Az anyagi gyarapodás kettős haszonnal jár. Egyrészt maga az egyetemi oktatás válhat gazdaságosabbá és alkalmazhatja az oktatástechnológia egy részét. Másrészt a tanárjelölt az elméleti képzéssel párhuzamosan elsajátíthatja e berendezések kezelését. Ez utóbbinak nagy fontosságot tulajdonítok: feltételezem, hogy amit a pedagógus ismer, attól nem idegenkedik a tanítási gyakorlatban sem. Ha tehát hallgatóink a tanárképzés sodrában megismerik és magukévá teszik az oktatástechnológia gazdaságosságának és eredményességének elvét, jövőendő munkahelyükön természetesen fogják venni, hogy mindazt aktívan és alkotó módon fölhasználják a tanításban, amivel iskolájuk szertára rendelkezik.

A szerény tanszéki előrelépést azonban csak egy folyamat kezdetének tekintem. A jövőt a *videotechnikában és a számítógépek felhasználásában* látom. Akkor, amikor már a háztartásokban is szaporodik a videoberendezések száma, természetesnek kell vennünk, hogy az az oktatás hatékonyságának fokozásában is szerephez fog jutni.

A *sebészképzésben* természetes, hogy az egyetemi hallgató nem csak verbális információt hall tanárától a műtétekről, sőt nem csak szemléli egy-egy műtét lefolyását. Olyan helyzetbe hozzák a gyakorlatokon, hogy ismeretei mellett kialakuljon a megfelelő gyakorlati jártassága is. A tanárképzés sem szorítkozik a verbális információkra, a gyakorlati képzés azonban a hagyományos körülmények között természetszerűleg nem hozhat megnyugtató eredményeket.

Egy-egy *gyakorló csoport* (10–12 fő) jelenléte a bemutató órákon *visszafogó* vagy éppen *negatív* hatással van a tanulócsoporthoz. Egyetlen idegen jelenléte is megzavarja a tanulók figyelmét: kíváncsisággal fordulnak eléje, és nem a tanulás-tanítás interakciójára koncentrálnak. A nagyobb csoport jelenléte pedig egyenesen laboratóriumi körülményeket teremt, ahol a tanulók zömmel gátlásokkal küzdve, képességeik alatt vagy igazi természetüktől eltérően viselkednek. Ennek következtében a tanárjelöltek ritkán vagy szinte sohasem a valós viselkedést vagy képességmegnyilvánulást tapasztalhatják.

A jelenlegi helyzetből a kiutat a *zárláncú tévé és a videotechnika* alkalmazásában látom. Társadalmi összefogással a gyakorlóiskola (József Attila Általános Iskola) már eddig is korszerű felszerelését ki kellene egészíteni egy stúdió-tanteremmel, ahonnan rejtett kamerákkal közvetíteni lehetne a tanítási órák lefolyását egy többmonitoros előadóterembe. Ez a megoldás kizárná a tanulók rendellenes viselkedését, másrészt a módszertan tanárának lehetővé tenné, hogy a tanítás lefolyását, az alkalmazott módszereket, az ismeretszerzés és megerősítés egyes szakaszait magyarázatokkal kísérné. Így az elméleti

ismeretek pontosan simulnának a gyakorlati megvalósítás szakaszaihoz vagy eljárásaihoz. Mindez a hagyományos gyakorlatokon lehetetlen. És lehetetlen a folyamatos visszacsatolás is a tanárjelöltek részéről. Ennek hiánya viszont meggátolja a módszertan tanárát, hogy pontos vagy megközelítő képet kapjon arra vonatkozólag, hogy a hallgatói jól értelmezték-e a hallottakat, esetleg hol kellene eloszlatni félreértéseket. Ha pedig ez nem történik meg, a helytelenül értelmezett információk csak a tanárjelölt gyakorlati munkájában materializálódnak, és sokszor keserves együttes munkával lehet csak a helyes megoldások jártasságát kialakítani. Ugyanakkor *károsul* a gyakorlatban részt vevő iskolai tanuló is, mert nem azt és nem úgy kapja az oktatástól, ahogy a korszerű tantárgypedagógiai elvek megkövetelnék, azaz *retardálódik* a tanárképzés gyakorlata miatt.

Ha *képmagnóval rögzíthetnénk* egy-egy kiválóan sikerült tanítási órát, a következő években az így konzervált anyag segítségével az egyetemen is szimulálhatnánk a tanítási gyakorlatot. Ezzel egyrészt tehermentesíthetnénk mind a gyakorló iskolát mind a szakvezető tanárokat, másrészt laboratóriumi körülmények között tanulmányozhatnánk a tanítási óra minden egyes szakaszát. Ahogy az elméleti képzés fokozatosan feltárja a tanítás módszereit, a tanítási órák fajait és egyes fázisait, a konzervált videoanyag állandó szemléltető eszközként szolgálhatna. A tanítás minden egyes mikroeleméhez rendelkezésünkre állna minden időben a valós tanítást helyettesítő hiteles anyag. A jobb megértés szolgálatában akár többször is felidézhetővé válna minden egyes mozzanat a tanítási órából.

Még nagyobb nehézségeink vannak a *tanárjelöltek gyakorlati foglalkozásának megszervezésében*. A gyakorlási idő alatt — az évfolyam létszámától függően — 1—1 *tanárjelölt* mindössze egy, esetleg két tanítási órát tarthat. Ez pedig a legderülátóbb értékelés szerint sem biztosíthatja azt a minimális tanítási jártasságot, ami a tanári hivatás gyakorlásához szükséges. Hogy valóban „operatív” kiképzésben részesüljenek, ismét a videotechnikát hívnám segítségül, valamint a játékelméletet.

A játékelmélet felismeréseinek birtokában *mikrotanítási egységek* formájában *szimulálhatnánk* a tanítás 1—1 problémahelyzetét. Egy osztály tanulóközösségét két 10—12 főből álló csoportra kellene osztani. A tanárjelöltek megkapnák konkrét módszertani feladataikat a tanítási óra egyes szakaszainak levezetésére (ellenőrzés, a nyelvtani fogalmak kialakítása, irodalmi szöveg elemzése, a tanári kérdéskultúra gyakorlása, feladatmegoldás, az ismeretek gyakorlati alkalmazása stb.). A felkészülés után az adott mikrotanítási egységet 5 perc alatt tanítanak le. Az egész folyamatot képszalagra rögzítenénk, és a próbálkozás után a hallgató a módszertan tanárával együtt azonnal áttanulmányozná. A magnófelvételek tanulmányozása bizonyítja, hogy az egyén csak a legkritkább esetben képes utólag felidézni saját beszédhibáit, illetve a mi esetünkben a tanításban helytelenül megoldott problémáit. Ám a képmagnó segítségével a módszertan tanárával közösen elemezhetik a mikrotanítási egység minden mozzanatát, és tudatosíthatják minden helyes és helytelen megoldását. Ezután 10 percnyi idő áll a rendelkezésére, hogy ugyanezt az egységet már a megbeszélés alapján helyesbítve felkészítse a következő tanulócsoporthoz számára. Ugyanígy jár el a másik tanárjelölt is a második tanulócsoporthal, és

az elemzés után cserélnek tanulócsoporthot. Így nem kell megbontani a tanítási óra 45 perces ritmusát, illetve az iskola beütemezett rendjét, ugyanakkor megnövelhető a gyakorlatban részt vevő hallgatók száma és a gyakorlatok hatékonysága.

Az egyes elemek mikrotanítási egységenkénti begyakorlása után térhet-nénk rá a *komplex tanítási óra* levezetésének gyakorlására. Ebben a formában feltehetően tudatosan és fokozott alkotó hozzáállással szerkesztenék, építenék fel a tanítás folyamatát a már *kondicionált* tanítási elemekből. Fletevésem szerint a módszer alkalmazásával az elméleti ismeretek valóban interiorizálód-hatnának tanárjelölteinkben, sőt a belső szakmai személyiséggygé vált ver-bális információk tartós szakmai képességeket alkotnának.

Vitathatatlan, hogy a műszaki fejlettség mai szintjén mindaz, amit az elő-zőkben bemutatam, megvalósítható. A Bölcsészkar az utóbbi években sokat költött, multimediális központja felszerelésére. Elgondolásom beleillik ebbe a törekvésbe, és a tapasztalatok kiterjeszthetők lennének más tantárgyakra is. A mikroelektronika és a számítógépek további fejlődése pedig belátható időn belül lehetővé tenné, hogy egy közepes képességű kari számítógép intézeti terminálok segítségével szimulálja az ismertetett mikrotanítási egysé-geket, és a gyakorlást élő tanulók jelenléte nélkül bonyolítsuk le.

Ha elfogadjuk, hogy az ismertetett elképzelés elérhető jövő, nyitva marad egy másik kérdés. A korszerűbb tanárképzés mindig csak a legfrissebben kép-zett tanárgenerációk számára biztosítaná a tudományos és műszaki fejlettséggel lépést tartó felkészültséget. Ám ezek a generációk mindig csak töredékei lennének a munkaképes és a munkában álló pedagógusoknak. Ebből az követ-kezik, hogy az aktív pedagógusok zömét *rendszeres* és legalább középtávon jól megalapozott *szakmai és pedagógiai* továbbképzésben kellene részesíteni. Ezt új közoktatási törvényünk elő is irányozza, és a feladattal a pedagógus-képző intézeteket bízta meg. Az előirányzat szellemében a karnak és intéze-tünknek lépéseket kellene tenni az irányba, hogy a törvényes előírások meg-valósuljanak. A szervezett továbbképzésben a videotechnika alkalmazásának felbecsülhetetlen haszna lenne. Még azt is meg merem kockáztatni, hogy meghatározott intervallumokban a szakfelügyelők is átessenek ilyen továbbkép-zési programokon, ahol a szaktudományok elméleti és a tanítás gyakorlati oldaláról kapnának kiegészítő képzést.

ETO: 945.11(301.161)

CONFERENCE PAPER

A MAGYAR NYELV MINT KÖRNYEZETI NYELV TANÍTÁSÁVAL KAPCSOLATOS KUTATÁSAINKRÓL*

BAGI FERENC

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Az oktatás szempontjából a *környezeti nyelv* elnevezésű tárgy, tantárgy, azaz a nem anyanyelvi nemzeti/nemzetiségi nyelv (idegen nyelv) tanításának feladatai és célkitűzései a kölcsönös megismerést és megbecsülést szolgáló minél színvonalasabb és minél tökéletesebb nyelvelsajátíttatásban foglalhatók össze, fogalmazhatók meg. A beszédképességeknek, illetve a kommunikatív kompetenciának ez esetben is aktuális fogalmát DEZSŐ LÁSZLÓ S. P. CORDER szavaival foglalja össze, és abban látja, „... hogy a tanulóknak ki kell fejleszteni azt a képességét, hogy alkosson, és megértsen grammatikailag helyes nyilatkozatokat, megkülönböztesse a grammatikailag helyeseket a grammatikailag helytelenektől, s ezenkívül olyan sajátos grammatikai szekvenciákat legyen képes kiválasztani, amelyek megfelelőek mind nyelvi, mind pedig szituatív kontextusban. A nyilatkozatnak a szituációhoz viszonyítottan kell lennie, más szóval, nemcsak nyelviileg kell helyesen beszélnie, hanem koherensen és a célnak megfelelően is.”¹ S bár ez a meghatározás eléggé biztos célnyelvi ismeretet jelent, mint nyelvismeret mégsem egyenlíthető ki az anyanyelv bíráásával. Az idegennyelv-oktatás és vele a környezetnyelv-oktatás elmélete és gyakorlata ennek ellenére számtalan fontos kérdéssel kerül szembe, s nem véletlenül, hisz az imént idézettekben is egyértelműen csak az tűnik ki, hogy a célnyelv ismeretének, beszélésének terén a tanításnak hova, illetve meddig kell/kellene eljuttatnia a tanulót, avagy az, hogy a megnevezett szerzők mit tekintenek megfelelő, célnyelvi ismeretnek, kompetenciának. Eddig az ismeretig azonban el is kell jutni. De *honnan*, milyen kisebb vagy nagyobb nyelvi egységből induljon ki a nyelvtanítás, *hol* bontsa meg a nyelv egységét, hogy elfogadható időráfordítás és munkamennyiség árán eljuttassa a tanulót a célig, a célnyelv fentebb meghatározott szinten való bírásaig?

Az idegennyelv-tanítás irányzatainak, iskoláinak és módszereinek változásai a szakemberek ilyen irányú erőfeszítéseit, kutatásait példázzák. Így a *grammatikáinak* nevezett módszer a legkisebb beszédelem, a hang, s ennek

* Elhangzott a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének jubileumán, Újvidéken, 1984. XII. 18-án.

¹ DEZSŐ LÁSZLÓ: A nyelvtudomány szerepe az idegennyelv-oktatás komplex megközelítésében. A TIT Idegennyelv-oktatási csoportjának kiadványa. Budapest, 1977. 54. old.

írott formája, a betű elsajátíttatásából indult az önálló beszédegységként értelmezett mondat birtokbavétele felé, míg a *direkt módszer* éppen fordítva: a mondatból kiindulva képzelte könnyebben elsajátíthatónak a célnyelvet és elemeit, s közben egyértelműen elutasított minden olyan pedagógiai-módszertani vágy nyelvtani szempontú megoldást és ismeretet, amit a grammatikai módszer hívei az oktatás folyamatában fontosnak tartottak.

A gyakorlat egyik és másik módszer fogyatékoságait is a felszínre vetette, s az újabb nyelvészeti, tanuláslélektani, pedagógia felismerések egymást váltó idegennyelv-oktatási irányzatokként több-kevesebb sikerrel integrálódtak az idegennyelv-oktatásba is. Közös vonásuk ezeknek az iskoláknak azonban az, hogy a mondatot, esetleg az ennél kisebb nyelvi egységnek tekintett szó szerkezetet fogadták el kiinduló pontnak, azaz a mondatok ejtéséből-értéséből indult nyelvelsajátítási programjuk, s a tanulót ennek a beszédegységnek létrehozásáig is vezették el. Így azután egyrészt általánosítottabb, kiszélesítettebb értelemben elfogadhatjuk DEZSŐ LÁSZLÓnak a magyarországi idegennyelv-oktatásra vonatkozólag tett megállapítását, amely szerint: „Idegennyelv-oktatásunk lényeges hiányossága még célkitűzésében is, hogy *mondatcentrikus*, és nem összefüggő szövegek létrehozását tűzi ki célul, pedig a beszéd nem összefüggéstelen mondatokban, hanem szövegekben, dialógusokban realizálódik.”² (A kiemelés a szerzőé, — B. F.); másrészt egyetérthetünk SZENTGYÖRGYVÁRI ARTHÚR-ral is, aki magára az idegennyelv-oktatásra, azaz annak történetére vonatkozólag azt jegyezte meg, hogy: „Az idegennyelv-oktatás módszertana olyan, mintha a divat gyermeke lenne, mert benne hol az új nyelvelemzési módszerekre, hol pedig az új tanulásméleti felfogásokra kerül a hangsúly. Az ingajárat e kettő között folyik, aminek következtében az idegennyelv-oktatás története a nyelvészet és tanulásméletek közötti ciklikus változások tükrözője.”³

De az idegennyelv-oktatás helyzetének körvonalazása céljával hadd idézzük FÉSZS ANDRÁSt is, aki megállapítja, hogy: „A szókincs tanítása és tanulása az idegennyelv tanításának mind tartalmában, mind folyamatában a legkevésbé tudatos, megtervezett területe.”, és kifejti hogy: „A nyelvtanítás tisztázza a *kiejtést*, a *nyelvtant*; a *szótanítás későbbre* tolódik, mikorra a nyelvtanuló el is hagyja az iskolát, a nyelvtanítás szervezett keretét. Így tehát a nyelvtanítás, *önmagán túl és kívül rekesztve a kérdést, látszólag* nem is kerül szembe a problémával.”⁴ (Kiemelte: B. F.)

Az elmondottakból, úgy véljük, kitűnik: az idegennyelv-oktatásra jelenleg a részek, a részkérdések dominációja a jellemző, ami ennek az alkalmazott tudománynak tárgyához való szemléletbeli-viszonyulási fogyatékoságaira vezethető vissza.

² DEZSŐ LÁSZLÓ: i. mű 96. old.

³ SZENTGYÖRGYVÁRI ARTHÚR: Jezična nastava ili pedagogija komunikacije. Predavanja i referati na 10. kongresu FIPLV u Zagrebu, 5—9. 4. 1968. g. Urednik: Rudolf FILIPOVIĆ. „Školska knjiga” Zagreb, 1971. 527. old. (Az idézett részt szerbhorvátból mi fordítottuk magyarra.)

⁴ FÉSZS ANDRÁS: A szókincstanítás módszertani kérdései az idegennyelv-oktatásban. Modern Nyelvtanítás. A felnőttoktatás tájékoztatója. XV. évf., a TIT Idegennyelv-oktatási Központjának kiadványa, Budapest, 1977. 55. old. Szerk. SZÉPE GYÖRGY.

Mert miről van szó?

Szerintünk arról, hogy az idegennyelv-oktatás elmélete a kiejtés, a nyelvtan, de a mondat, sőt a mondatalkotás kérdéseivel, és persze más tárgykörbe vágó kérdésekkel is a tanítás hatékonyságának fokozását célzóan foglalkozott, ám nem sikerült problémafelvetésében e kérdéseket az *idegennyelv-oktatás egészének* szempontjából megragadnia; — hanem így közelített volna a problémákhoz, a szókincstanítás egészen nagy kérdéstömbje ki sem maradhatott volna kutatási köréből. Az történt tehát, hogy a kutatás az idegennyelv-oktatás szerteágazó, de fontossági mércék szerint is nivellálódó téma- és kérdésköreinek egészéből az *ejtést* önmagában, a *nyelvtant*, a *mondattant*, stb., stb. *önmagában* tekintette feltárási tárgyának, és rész-voltuk tényét figyelmen kívül hagyva kereste és „találta meg” a „megoldást”. És a látszólag önmagában is megálló pusztán rész egészként való elfogadásából kiinduló kutatásra bumerángxént ütöttek vissza az eredmények, ugyanis ezek kérdőjelezik meg most magát a kutatást, mert rész-voltuk logikája és természete szerint nem biztosíthatják, nem nyújthatják a teljeset, a problémák egészét átfogó megoldást. Esetünkben ez azt jelenti, hogy a kifejejtett rész, a szókincstanítás kérdése maradt elméletileg feltáratlan, azaz megoldatlan a gyakorlatban.

Környezetnyelv-tanításunk, mint az idegennyelv-oktatás specifikusabb, helyhez és körülményekhez kötődőbb nyelvtanítási változatának gyakorlatára vonatkozó kutatásunk, a fentebb vázolt helyzettel találva magát szemben, csakúgy a jobb és eredményesebb teljesítményt ígérő-biztosító nyelvoktatást kívánja szolgálni, mint a világ bármely más tájain folyó hasonló jellegű és célú kutatás. Véleményünk azonban az, hogy mind az elméleti, mind a gyakorlati kérdésekre összpontosuló kutatásnak az idegennyelv-oktatás mint alkalmazott nyelvészeti tudományág specifikus vonatkozásait, jellemzőit és törvényszerűségeit, tehát autonóm voltát figyelembe vevően kell tárgyhához viszonyulnia. Csak ilyen kutatói platformról indulva beszélhetünk e tudományág keretein belül is elméletéről és gyakorlatról. Ha tehát elfogadjuk, hogy „az idegennyelv-oktatás *sajátos törvényszerűségeit* a pedagógiai tudományok mellett elsősorban a nyelvtudomány, továbbá a pszichológia, fiziológia és pszicholingvisztika alkotják”⁵ (a kiemelés tőlem, — B. F.); akkor az idegennyelv-oktatás elméletének az említett (és esetleg még két-három meg nem említett) tudományág alapján *kell levonnia saját törvényszerűségeit*, s ehhez mérni gyakorlatának célkitűzéseit, feladatait, valamint azokat a pedagógiai-didaktikai megoldásokat, eljárásokat és technikai eszközöket, amelyek által, illetve amelyek használatával ezek a célok elérhetőek lehetnek. Az idegennyelv-oktatás fentebb leírt, kimutatott zsákutcája az elméletileg megalapozottan kialakított nyelvtanítási program és ennek gyakorlati megvalósítása, valamint a kitűzött cél közötti ellentmondásra vezethető vissza, ugyanis az idegennyelv-oktatás célkitűzése a fentebb idézett szerzők tanúsága szerint (DEZSŐ L., P. CORDER) komplett nyelvismeretet, szövegalkotási, illetve szabad beszéd-

⁵ BABOS ERNŐ: A módszertanok dolgában. Megj.: Idegen nyelv — anyanyelv. A nyelv és a nyelvoktatás kölcsönhatása. Szerk.: BABOS ERNŐ és KÁROLY SÁNDOR. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 22. old.

készséget jelentő meghatározásában fiksálható, míg a nyelvtanulót eddig eljuttatni hivatott lingviztikai ismeretek volumenje a mondatnál, azaz a szöveg és beszéd részegységénél rekedt meg.

Kutatásunknak és nyelvoktatási gyakorlatunknak éppen azért más kutatókkal és kutatásokkal szembeni elhatároló és meghatározó szempontja az, hogy az idegennyelv-oktatási célnak, valamint a tanítás (tehát a gyakorlat) nyelvészeti, de egyéb, — azaz összes — ismeretanyagának a *rész és az egész*, a minőség és az érték viszonylata szempontjából egyensúlyban kell lennie. Ha tehát a célnyelvet az írott és a szóbeli kommunikációs szövegek létrehozásának szintjéig terjedően kívánjuk elsajátíttatni, akkor a tanításnak mint célnyelvet elsajátíttató folyamatnak, a szövegegészből/beszédegészből kell kiindulnia.

S e meggondolások eredményeként a *Madarski jezik I i II deo* (Magyar nyelv, I. és II. rész) címmel 1983 nyarán megjelent jegyzetünk már 1979 elejére elkészült első változatában a magyar nyelv hangzóinak ejtését, azaz ejtés- és beszédgyakorlást olyan szövegeken (mondókaszövegeken) végeztük, amelyekben egy-egy beszédhangunk a többi beszédhangnál jóval többször fordult elő, azaz a szöveg domináns betűje/hangja volt. A következő évre, 1980-ra elkészült második rész azzal fejleszti tovább ezt a gyakorlatot, hogy a leckeszövegekül szolgáló olvasmányok különböző tárgykörből választott rövid újsághírek, tehát a mondókák tartalmazta egyszerűbb nyelvvel szemben összetettebbek, köznyelviak, s ez nemcsak a tárgy és a tartalom szempontjából értendő, hanem az ejtés és a szókincs, de a szöveg és a beszéd egészének aspektusából nézve is. A jegyzetben szereplő harmadik szövegszint az irodalmi szint, azaz irodalmi alkotások, versek fordulnak elő, új, magasabb szövegminőségként. A tanítási időtartam azonban éppen csak annyit tesz lehetővé, hogy hallgatóink hallás, meghallgatás útján ismerkedjenek meg velük, feldolgozásukra és általuk való előadásukra már nem kerülhet sor, nem jut rá idő.

Az itt bemutatott tagozódást jegyzetünk megjelent változata is megtartotta, de kidolgozottabb gyakorlat- és feladatrendszerével, valamint a hallgató/nyelvtanuló aktív hozzáállásának serkentésével a szószerkezetek, az egyszerű névszói és igei állítmányú, majd a bővített és összetett mondatok megszerkesztésén át juttatja el őt az önálló szövegalkotásig.

Azzal, hogy nyelvoktatásunk, azaz a magyar nyelv környezetnyelvként való tanításának tengelyébe a szöveg került, amely kiinduló és befejező eleme is az oktatási folyamatnak, az idegennyelv-oktatás számos kérdése más, újabb minőségben fogalmazódik meg, bukkan elő, s ennek megfelelően a válaszok is újabb tartalmakat fednek fel. Így például a célnyelvi hangállomány ejtésének, beszédallamának, extralingviztikai elemeinek, mondatstruktúráinak, mondatfajtáinak és mondatfajtaiknak elsajátíttatása a nyelvtanulás egész idejére kiterjedő műveletek lettek azáltal, hogy a nyelvsajátítás nem könnyű fokozatait, stádiumait járva a nyelvtanuló más-más szövegminőségekkel kerül szembe, s egyre emelkedő szinten, egyre izmosodóbb célnyelvi ismeretekkel maga mögött; a szókészlet viszont a képzett és továbbképzett szavakban bővelkedő köznyelvi szövegekre, újsághírekre épülő szóképzéstani ismeretek birtokbavétele révén, valamint a mondókaszövegek túlnyomórészt alapszavainak képzése és továbbképzése útján nőhet meg robbanásszerűen, — és-

pedig a nyelvtanuló kreatív közreműködésével. Természetesen, az itt felemlített kérdéstömbök a meg nem említettekkel egyetemben le is bonthatók, és nyelvészeti, tanuláslélektani, pszicholingvisztikai, pedagógiai-didaktikai szempontból is vizsgálhatók ezekből a szempontokból, az újítás szempontjaiból.

A szövegekből kiinduló és az önálló szövegalkotásig eljutó nyelvoktatás létjogosultságát, nézetünk szerint, a szövegnyelvészet legújabb felismerésének tartalmai, de más társadalmi tudományok (kommunikációelmélet, tanuláslélektan) eredményei is igazolják, kellő biztonsággal támasztják alá.

Éppen ezért látjuk szükségesnek és indokoltnak is folyó kutatómunkánkban ezeknek az új ismereteknek a begyűjtését, feldolgozását és az idegennyelv-oktatás elmélete és gyakorlata céljainak megfelelő felhasználását. De ezzel párhuzamosan a tanításból, tehát a mindennapi gyakorlatból eredő kérdések pedagógiai-didaktikai és más szempontú megválaszolásáról, illetve a megoldások lehetőségeinek/útjainak felleléséről sem szeretnénk lemondani.

ETO: 894.511 MIKSZÁTH: 886.1

CONFERENCE PAPER

MIKSZÁTH KÁLMÁN OPUSZÁNAK RECEPCIÓJA A SZERB IRODALOMBAN

VESELINOVIĆ ŠULC MAGDOLNA

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Mikszáth Kálmánnak (1847—1910) műve — aki a realizmus és a romantika választóján lépett fel, s „Jókai romantikájának ösvényein” indult el,¹ aki a maga korából merítette témáit, ennek a kornak ellentmondásait mutatta be, és akinek életműve fordulópontot jelentett a magyar próza fejlődésében — különös érdeklődést keltett a korabeli szerb irodalmi körökben, elsősorban a Magyarországon élő szerb irodalommal foglalkozó személyeknél.

Ez az az idő volt, amikor a szerb irodalomban — részben az európai, részben pedig a hozzá közel álló magyar irodalmi áramlatok befolyása alatt — egyre jobban tért hódított a próza ápolása. A szerb elbeszélők között említ-sük csak meg Đura Jakšićot, akinek, igaz, nem elbeszélései a legjobbak alkotásai közül, vagy méginkább Jovan Grčić Milenko megjelenését a hatvanas években, vele a szerb romantikus-szimbolikus elbeszélés vette kezdetét.

Jovan Grčić Milenkót, az első szerb novellistát, aki sikeresen vitte át a szerb irodalomba az európai próza-alkotások legjavát, a szerb próza mesterei követték; Stefan Mitrov Ljubiša, Milovan Glišić, Laza Lazarević, Simo Matavulj és még mások. Elbeszéléseiket a korabeli szerb irodalmi folyóiratokban, az *Otadžbinában*, *Danicában*, *Javorban*, *Vilában* és a többiekben tették közzé.

Az eredeti alkotások mellett a szerb folyóiratok közöltek novella-fordításokat az európai irodalomból — a magyar novella-irodalom termékeit is ide számítva —, és e fordítások között nem ritkán másod- és harmadrendű írók művei is szerepeltek. A magyar elbeszélők közül a szerbek elsősorban Jókai Mór kedvelték, de Gárdonyi Géza-t is, és még több más, ma már elfelejtett elbeszélőt.

Mikszáth Kálmán műveinek a szépsége, azok az újdonságok, amelyekkel a próza-irodalmat gazdagította, novelláinak és regényeinek értéke nem maradt észrevétlen: fordítások jelentek meg finn, olasz, német, lengyel, cseh szlovák és bolgár nyelven; a szerb irodalmi körök pedig, amelyek a prózai kifejezést ápolták, értékelni tudták Mikszáth megkapó, meglehangú írásait, gazdag kifejezőmódját, témáit. Novellái szerb nyelven többnyire folyóiratokban jelentek

¹ *A Magyar Irodalom Története* 4., Akadémiai Kiadó, Budapest 1965., 703.

meg, például a karlócai *Brankovo kolo*ban, amelynek szerkesztője Paja Marković Adamov volt. Jókai Mór, Gárdonyi Géza és még több más író novellái mellett a *Brankovo kolo* közöl egy-egy Mikszáth-novellát is; itt szerepelnek novelisztikájának a remekművei: *Bede Anna tartozása* — *Dug Ane Bedeove*², *Timár Zsófi özvegye* — *Udovica Sofija Timareva*³, *Szűcs Pali szerencséje* — *Sreća Pavla Siča*⁴, *Két major regénye* — *Roman dvaju majura*⁵ stb., a fordítók pedig Veljko Petrović, a krušedoli Jovan Protić, Đ. Žakić. Némely fordító a nevét csak a kezdőbetűvel írja alá, mint pl. D.J. (mi itt Jovan Dučić költőre gondolunk, aki akkortájt Zomborban a tanítóképző növendéke volt és a *Brankovo kolo* munkatársa), de vannak eddig fel nem oldott kezdőbetűk is, mind pl. S.P. és K.J.

A *Brankovo kolo* a Kovčević című rovatban felhívja olvasói figyelmét Jovan K. Lazićnak a *Szent Péter esernyőjéről* (*Kisobran svetoga Petra*) készült fordítására⁶, Mikszáth halála alkalmából pedig meglehangú nekrológban emlékezik meg róla⁷.

A *Novi Srbobran* Veljko Petrović tollából *A Péri lányok szép hajáról* (*O lepim kosama Perijevih devojaka*) című Mikszáth elbeszélést közli⁸, a mosztári Zora pedig az európai irodalom nagyjai mellett (Schiller, Tolsztoj, Lermontov, Marcel Prévost stb) rendszeresen hoz magyar vonatkozású írásokat is, Jókai- és Mikszáth-novellákat; 1897-ben a Zora oldalain két folytatásban jelenik meg Mikszáthnak *A dzsentrifészek c. (Žentrijsko gnezdo)* novellája, fordítója „Žarko iz Mola”, aki Maupassant-novellákat is közöl a Zora oldalain.

Hogy a múlt század utolsó évtizedeiben és a huszadik század elején a bosznia-hercegovinai irodalmi folyóiratokban nemcsak a magyar élet és irodalom iránti érdeklődés jut kifejezésre, hanem az őszinte rokonszenv és a bámulat is, ez részben azzal is magyarázható, hogy Magyarország Bosznia-Hercegovina iránt barátságot, sőt pártfogást is nyilvánított a török iga ellen harcoló bosnyákok és hercegovinaiak ügyében, a megszállás alatt pedig a magyar hivatalos személyiségek érdeklődést és rokonszenvet tanúsítottak a bosnyák és a hercegovinai tájak, a nép élete és művelődése iránt (Asbóth János, Erődi Béla, Strausz Adolf és mások). Ezenkívül e területekről delegációk mentek Budapestre, sikeres kereskedelmi és más szerződéseket kötöttek, erről a korabeli magyar sajtó is hírt adott (Nemzeti Hírlap, Vasárnapi Újság, Fővárosi Lapok stb.). A közeledésben Jovan Jovanović Zmajnak is szerepe volt, akit a bosnyák és a hercegovinai irodalmi körök nagyrabecsültek, a magyar irodalomnak a szerbek közötti népszerűsítőjeként és terjesztőjeként ismertek.

Mikszáth Kálmán novellái szerbhorvát nyelvterületen külön kiadásban is megjelentek. Ezeknek legtöbbször ma már elveszett, a megtalálható példányok pedig ritkaságszámba mennek. Említsük meg őket időrendi áttekintésben:

Az első Mikszáth-gyűjtemény a *Pripovetke Kolomana Miksata I kolo* címet viseli, a fordítója („az író engedélyével”) Joca Bogdanov; az előszót

² *Brankovo kolo* 1905., 797—500.

³ Uo. 1906., 921—923.

⁴ Uo. 1907., 400—403.

⁵ Uo. 1906., 510—513.

⁶ Uo. 1899., 446.

⁷ Uo. 1910., 416.

⁸ *Novi Srbobran* 1905/III, 73. sz., 1—2.

maga Mikszáth írta. Nagybecskerekén (ma Zrenjanin) jelent meg 1893-ban J.(ovan) Grčić könyvtáros és nyomdász kiadásában, cirill betűvel.

Az Előszóban Mikszáth örömet fejezi ki, hogy műveinek egy része szerb nyelven is megjelenik, „s ezzel a könyvvel lelkem gyengéd szárnyacskákon utazik a szerb tájakra, a Száva partjaira . . .” „Nyelvüket ugyan nem ismerem — folytatja az Előszóban Mikszáth — de a szerbeket annál jobban, sok jó barátom és rokonom van közöttük, és ők sűrűn szerepelnek írásaiban . . ., mindnyájukat úgy festettem le mint becsületes és jó embereket; asszonyai szépségesek, férfiuji pedig hősök, bátrak, lelkesek.” Megdicséri továbbá a fordítót is, akinél „senki sem tudta volna lelkiismeretesebben, jobban és hűebben” átvinni szerbre elbeszéléseit. „. . . A politika egy átkozott vén boszorkány — elmélkedik tovább Mikszáth —, aki bennünket összeveszt. Az irodalom azonban egy jóhiszemű bájos tündér, békeangyal, aki arra tanít bennünket hogy szeressük egymást.”

Mikszáth e bevezető szövegének az eredetije ma már nem található meg, de feltételezzük, hogy Joca Bogdanov, ezt is mint a könyvecske többi anyagát is, hűen fordította szerbre.

A kiadvány a következő novellákat tartalmazza: *Talpig ember — Čovek od glave do pete, Az öreg gróf — Stari grof, A Brežoi ludak — Brežljanske guske, Timár Zsófi özvegysege — Sofija Timareva, Minden asszony — asszony — Žena je žena, Bede Anna tartozása — Ona je nevina, Szűcs Pali szerencséje — Sreća Pavla Siča, A „Burkus” — Burkuš, A kétezer éves ember — Čovek od dve hiljade godina, A majorniki lázadás — Buna u Majorniku, Két major regénye — Roman dvaju majura, A szép Bulykainé — Lepa Buljkaovica, A kis csizmák — Male čizme, Az a pogány Filcsik — Onaj bezbožni Filčik.*

A jól kiválasztott novellák, valamint Mikszáth előszava is arra utalnak, hogy ő maga is részt vett a válogatásban.

A szerb irodalmi kritika melegen köszöntötte a könyvecske megjelenését. Milan Savić úgy véli, a fordítás sikeres és kiemeli mind a novelláknak, mind az író előszavának értékét.⁹ Póth István is sikeresnek tartja Joca Bogdanov munkáját, megjegyzi azonban, hogy a magyar irodalomtörténet nincs eléggé értesülve a jelentős magyar írók recepciójáról és a más irodalmakra tett hatásáról, s ezt a Mikszáth-művek is bizonyítják.¹⁰

A következő Mikszáth kötetet (*Vesele pripovetke Kolomana Miksata*) M. Pavković és Petrović becskerei szerb könyvkiadók adták ki. Bár itt a fordító neve nem szerepel, szemmel látható, hogy e gyűjtemény a Joca Bogdanov előző füzetének az újranyomtatása, miután itt is azok a fordítások láttak napvilágot, amelyek az 1893. évi kötetben.

1898-ban Jovan Grčić nyomdája Becskerekén egy szerb népi kalendáriumot adott ki *Guslar* cím alatt, ennek azonban csak az elején és a végén közöl kalendáriumi anyagot. A középső *Mor Jokai Iz dnevnika jedne ženskinje, ljubavne i druge priče* címet viselő főrész voltaképpen a M. Pavković és Petrović becskerei nyomdájában évmegjelölés nélkül megjelent novella-válogatás.

⁹ *Létopis Matice srpske* 1895., 181. füz., 135—136.

¹⁰ Póth István: *Egy szerb Mikszáth-kötet az író előszavával*. Irodalomtörténeti Közlemények LXIV évf., 3. szám, Budapest, 1960, 377—379.

Itt találjuk Jókainak *Az utolsó cigányország* (*Poslednja ciganska država*) és *Egy asszony naplójából* (*Iz dnevnika jedne ženskinje*, az eredetit nem sikerült azonosítani) című novelláit, Mikszáth két novelláját (*Minden asszony — asszony — Žena je žena* és *A Péri lányok szép hajáról — O lepoj kosi Perijevih devojaka*), végül két, ma már elfelejtett elbeszélőnek: Murai Károlynak *A lány az oka mindennek* (*Ona je uzrok svemu*) és Hevesi Józsefnek *A kipárolgás elmélete* (*Teorija isparenja*) elbeszélését. A Jókai Mór *Iz dnevnika jedne ženskinje* című elbeszélés szintén Joca Bogdanov már publikált válogatásából és fordításából való. Ez a *Kita cveća iz susednog perivoja* című gyűjtemény, amely 1896-ban jelent meg Becskereken Jovan Grčić nyomdájában.

Hadd emlékezzünk meg néhány adattal Jovan (Joca) Bogdanovról: Nagy Becskereken született, 1834-ben a Matica srpska ösztöndíjasa, jogi tanulmányait Pesten végezte, utána Becskereken szerkesztette a *Srpski listot*. Pancsován városi tanácsstag, utána Torontál és Temesvármegye főispánja. Tekintélyes politikusként halt meg 1926-ban¹¹. Írói tevékenységét csak a magyar elbeszélésfordításokból ismerjük. Joca Bogdanov Mikszáth novella-fordításait annál is jelentősebbnek minősítjük, miután ő mutatta be és népszerűsítette Mikszáth műveit a szerbhorvát nyelvterületen.

A szerb olvasóközönség annyira magáévá tette Mikszáth műveit, hogy Ljubomir Nedić irodalomkritikus a *Zorában* megjelent *Srpska prevodna književnost* című cikkében felrótta a szerbeknek, hogy túl sokat fordítják Mikszáthot, és ajánlotta, forduljanak inkább az angol Lawrence Sternhez (1713—1768).¹²

Nedić e cikke annál is meglepőbb, mert 1894-ben a *Magyar Szalonban* (I, 264) a magyar-szerb barátság jegyében arról írt, mennyire szereti a nemes és vitézi magyar népet, amellyel a múltban oly sok balszerencséiben osztoztak a szerbek, 1895-ben pedig a *Srpski pregledben* megleghangúan ír Vajda Jánosról. Nedić valójában a magyar szellemi befolyástól tartott, amely — mint írja — a szerbek szellemi önállóságára hátrányos hatást gyakorolhat.

Az 1893-ban megjelent *Pripovetke Kolomana Miksata*, ritka megőrzött példányt még két Mikszáth-művel találtuk meg összekötve, az egyik a *Vukodlak* — *pripovetka Kolomana Miksata*, a *Beogradske novine* kiadásában (Belgrád, 1899.), P. Čurčić nyomdájában jelent meg, a fordító neve nélkül, a másik pedig egy 22 Mikszáth-novellát tartalmazó gyűjtemény. A novellák címei: *Kraljeva odora* — A király ruhái, *Pred časnim sudom* — A becsületbírótság előtt, *Kako je gazda Čomak kupio kosu* — A kaszát vásárló paraszt, *Kako sam častio Pavla Šperlinga* — (?), *Županove kćeri* — Az alispán kisasszonyok, *Stara ključarka* — (?), *Plemićko gnezdo* — A dzsentrí fészek, *Tajanstvena povest* — A titokzatos vállalkozás, *Iz zatucanog doba* — (?), *Maline* — Málna, *Lukavi ministar* — A furfangos miniszter, *Kod modela* — A modell, *Put na onaj svet* — A túlvilági utas, *Izgubljena krava* — Az elveszett nyáj, *Zemlja pokvarenih momaka* — A romlott férfiak országa, *Gospoda Sontagova* —

¹¹ Božidar Kovaček: Mikszáth Kálmán egy szerbhorvát fordítójáról. A HITK 2. szám, II évf., 1970, március, 31—34.

¹² Ljubomir Nedić: *Srpska prevodna književnost*, Zora 1901.; 3.

Szontáhg Pálné. *Balotijin spahiluk* — A Balóthy-dominium, *Tisa* — A Tisza, *Trag u pesku* — Lábnymok a homokban, *Zaboravljeni apsenik* — Az elfelejtett rab, *Jos jedna županijska priča* — Még egy megyei történet, *Dosadan čovek* — Egy unalmas fickó.

Ezek közül a Zorában már megjelent *Žentrijsko gnezdo* itt *Plemićko gnezdo* címet visel. E gyűjtemény, bár az első lapok hiányoznak, megállapítottuk, hogy szintén a *Beogradske novine* kiadása; ezt a 33-ik oldalon levő petit szöveg bizonyítja. Feltételezzük, hogy egyidejűleg jelent meg a *Vukodlak*-kal, miután egyforma betűvel, ugyanazon nyomópapírra nyomták őket. Mindkét kiadványban a kifejezés és a fordításmód, valamint a stílus is arra utal, hogy a fordító ugyanaz, de nem Joca Bogdanov. Ez az összefűzött kötet annak a Jaša M. Prodanovićnak volt a tulajdona, aki mint politikus működött, de irodalommal is foglalkozott, folyóiratok munkatársa volt, kiadta Jovan Jovanović Zmaj, Jovan Ilić, Svetislav Vulović és Laza K. Lazarević összes műveit.

A *Vukodlak* első oldalán a könyvtulajdonos aláírásának a fakszimiléje (Jaša M. Prodanović), a *Pripovetke* előtt viszont, amelynek a címlapja hiányzik, egy betét-lapon Jaša M. Prodanović sajátkezü írásával a következő áll: *Pripovetke Kolomana Miksata*, a könyv végén pedig a nyomtatott tartalomjegyzék helyett, amely szintén hiányzik, egy betétlapon ismét Jaša M. Prodanović kezeírásával a tartalomjegyzék.

A *Vukodlak* 1900-ban még egyszer megjelent, ismét a fordító neve és más adat nélkül, így nem volt lehetőség arra, hogy közelebbit állapítsunk meg róla. Véleményünk szerint azonban a *Vukodlak* és a (22) *Pripovetke Kolomana Miksata* című fordítás egy személy tollából ered, erre több jel is utal, pl. a jellegzetes stílus, a kifejezésmód, a szavak válogatása, a fordítás minősége. Azt is feltételezzük, hogy a fordítások azonos vagy nagyon közeli időben keletkeztek, a XIX. századból a XX. századba való átmenet éveiben, talán éppen 1899-ben. Ebben az évben ugyanis a szerb irodalmi folyóiratok, a *Brankovo kolo*, a *Bosanska vila*, a *Zora* és még több, más folyóirat is, felhívja olvasóit, fizessenek elő Mikszáth Szent Péter esernyjére (*Kišobran svetoga Petra*), amely a Pancsova melletti Ferdinándfalváról való Jovan K. Lazić szorgalmából készült, előfizetni pedig Belgrádban lehet Mita Đorić könyvkereskedésében.

A sokat hirdetett Lazić-fordítást azonban nem tudtuk felkutatni, feltételezhető az is, hogy nem is látott napvilágot, bár véleményünk szerint hasznos lenne összevetni a *Vukodlak*-kal és a (22) *Pripovetke* c. kiadvánnyal, miután nem vetjük el azt a lehetőséget, hogy ezeknek is Jovan K. Lazić a fordítójuk.

A belgrádi Narodna biblioteka katalógusában egy nyilvántartó lapra bukkantunk a következő adatokkal: 23 *zanimljive pripovetke Kolomana Miksata*, 1900. A kiadó a belgrádi Prosveta, zárójelben pedig a S. Horovic név szerepel. Nem világos, vajon a fordító neve-e, vagy a sajtó alá rendezőé. A könyv azonban már nincs meg, s így erről sem tudunk többet mondani, csak regisztrálhatjuk.

A *Bosanska vila* 1909. évi 176. számának irodalmi és művelődési rovatában a következőt olvassuk: „Mađarski pripovedači: Dvadeset pripovedaka. S mađarskog preveo Slavko M. Kosić.” E húsz magyar elbeszélés a Mala biblio-

teka 166, 167 és a 168-ik füzetében jelent meg Mosztárban, a Paher és Kisić könyvkereskedés kiadásában 1909-ben, és 90 fillérért volt megszerezhető. Ezekhez a füzetekhez sem tudunk hozzájutni, de meggyőződésünk, hogy Mikszáth-elbeszélést is tartalmaznak.

A szerbhorvát fordításirodalomban Mikszáth Kálmán jelen van regényeivel is, közülük háromról van tudomásunk: *Szent Péter esernyője* — *Kišobran svetoga Petra, Beszterce ostroma* — *Opsada grada Besterca* és *Különös házasság* — *Neobični brak*. Ezenkívül Zagrábban M.T. aláírással, a Minerva kiskönyvtárában világot látott egy könyvecske *Baronesina udaja* cím alatt. A kiadás éve nincs feltüntetve.

Mikszáth regényei közül legnépszerűbb a *Szent Péter esernyője*, a legtöbb kiadást érte meg szerbhorvát nyelvtérületen, a szerb és a horvát olvasóközönség ma is élvezettel olvassa. Első hirdetett kiadását, a ferdinándfalvi Jovan K. Lazić fordítását, a *Brankovo kolo* a Kovčević című rovatban tette közzé, a hirdetés pedig maga a fordító szövege: „Tisztelt és kedves olvasónk, a szerb könyv megbecsülője! E hó folyamán kerül nyomdába Mikszáth Kálmán leghíresebb humorisztikai regénye, a *Szent Péter esernyője*, melyet magyarról lefordítottam. Remélem visszhangra talál az olvasóközönség körében Mikszáthnak korunk legszellemesebb és leghíresebb magyar regénye, kinek műveit idegen nyelveken nagy élvezettel olvassák. Megemlítem, hogy a *Szent Péter esernyőjét* a különösen érdekes jelenetek ecsetelése, az emberek és a vallási állapotok hű bemutatása jellemzi, itt minden humorral van átszőve, s a könyv egyaránt érdekes a lelkészek és a tanító urak, valamint a többi olvasó számára is. A mű 15—16 nyomtatott íven jelenik meg, szép és sima papíron. — Az előfizetési ára 2 korona vagy 2 dinár, ehhez még 10 fillér jár a postaköltségekre. Az előfizetési idő április 30-ig tart, a régi kalendárium szerint. Az előfizetők nevét ki fogjuk nyomtatni a könyv végén, ezért kérem a nevet és a pénzt minél előbb beküldeni, Pancsovára Nikola M. Kosanović nyomdász úr nevére, Ferdinre a fordító Jovan K. Lazić nevére, Sremski Karlovciban a *Brankovo kolo* szerkesztőségének, Belgrádban Mita Čorić könyvkereskedőnek, Szafajevóban a *Bosanska vila* szerkesztőségének, Mosztárban a *Zora* szerkesztőségének és Dubrovnikban a *Dubrovnik* szerkesztőségének. Hálás leszek mindenkinek, aki az előfizetés begyűjtését vállalja, minden 10 előfizetőre egy könyvet adok.”¹³

A *Bosanska vila* és a többi szerb folyóirat is közli a hirdetést. Bár hisszük, hogy a visszhang nem maradt el, nem zárkozunk el attól a lehetőségtől, hogy a fordítás nem jelent meg.

A *Szent Péter esernyője* szerbhorvát nyelven az újvidéki *Branik* kiadásában is napvilágot látott, a fordító *Uja* álnévvel írja magát alá, legújabban pedig a belgrádi *Zanimljiva biblioteka* kiadásában, ennek fordítója Dragoljub J. Todosić. E fordítás még egyszer megjelent a *Zanimljiva biblioteka* sorozatban.

Megemlítenénk a *Szent Péter esernyőjének* egy horvát, ma már szintén ritkaságszámba menő kiadványát 1914-ből. A *Zabačna biblioteka* sorozatában jelent meg a 19-ik füzetként, Dr Nikola Andrić szerkesztésében. A könyv teljes címe: *Kišobran svetoga Petra roman iz slovačkog svijeta*. Madžarski napisao Koloman Mikszath. U Zagrebu nakladom Kr. Zem. Tiskare 1914. — A könyv elején Mikszáth fényképe egy egész oldalt foglal el.

¹³ *Brankovo kolo* 8/20, 1899., április, 446.

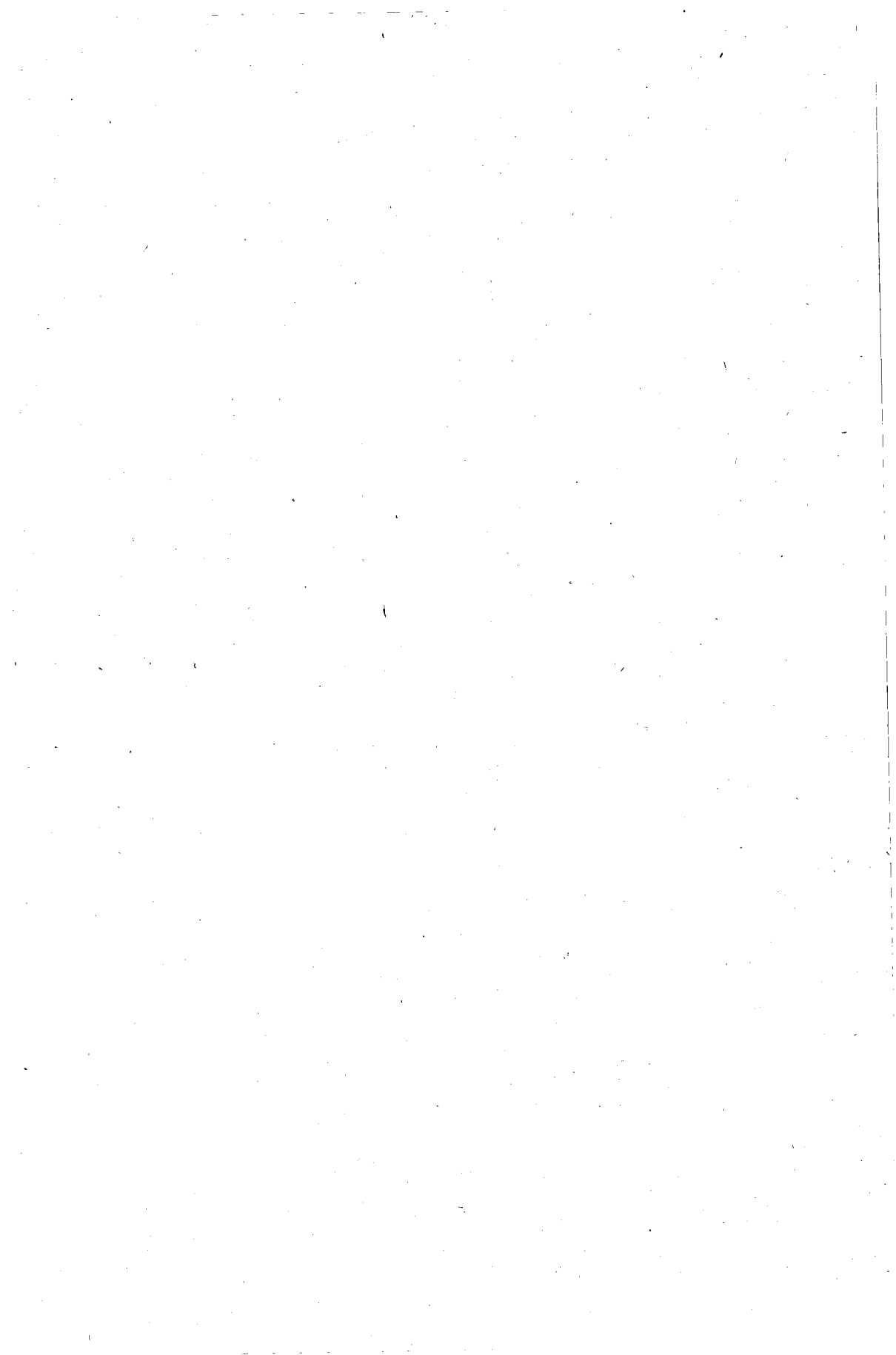
A horvát fordító, A. Pisarević professzor, amikor a könyv megjelent, már nem volt az élők sorában. A hosszú előszó aláíratlan, de feltételezzük hogy magának a sorozat szerkesztőjének az írása. Az Egyesült Államok akkori elnökének Franklin Roseweltnek a szavaival kezdődik, amelyeket Budapesten tett látogatása alkalmából Mikszáthoz intézett: „Amióta elolvastam az Ön szép művét, a *Szent Péter esernyőjét*, élenken reméltem, hogy majd egyszer Önt személyesen is megismerem . . . , most boldog vagyok hogy köszönhetem a legnagyobb magyar írótnak”.

Az Előszó írója Mikszáthot a legnagyobb dicsérettel méltatja: . . . minden segítség nélkül, a maga erejével emelkedett a Parnasszus csúcsára, s ez csak kevés halandónak van megadva . . . , elbeszéléseinek minden szava hamisíthatatlan szív, tiszta szín és hangulat, e tulajdonságokkal csak nagy adottságú elbeszélő bír.” Kiemeli Mikszáth szatirikus humorát, amely „kizárólag Mikszáthé”. Felsorolja műveit, „a magyar irodalom tiszta gyöngyeit”, amelyekben nem található egyetlen goromba jelenet vagy frivol szó sem. Véleménye szerint az egész magyar irodalomban Mikszáth a legrokonzóbb a szláv lélekkel.

E ritkaságszámba menő példány is Jaša M. Prodanović tulajdona volt, amit a belső címlapon levő faksimile bizonyít. A könyv később a szarajevói Derzelez nevű muzulmán ifjúsági egyesületnek volt a tulajdonában, ma meg az újvidéki Bölcsészeti Kar könyvtárában található meg.

1951-ben Belgrádban a *Prosveta Opsada grada Besterca* cím alatt kiadta a *Beszterce ostromát*, Ormai Jenő fordításában, az utószót meg Debreceni József írta. E fordítás is nagy népszerűsége miatt tett szert, ezért 1979-ben újabb kiadásra került sor, ez alkalommal a kiadó a Zrenjanini Žarko Zrenjanin városi népkönyvtár. A *Különös házasság — Neobični brak* szintén Ormai Jenő szorgalmának köszönheti a megjelenését, szerbhorvát nyelven 1957-ben jelent meg Újvidéken, a *Bratstvo i Jedinstvo* kiadásában.

A *Nosztalgia fia esete Tóth Marival*, valamint még sok más értékes Mikszáth-mű nem látott napvilágot szerbhorvát nyelven. Ennek dacára megállapíthatjuk, hogy Mikszáth Kálmán, a nagy magyar elbeszélő és regényíró méltóan van képviselve a szerbhorvát fordítási irodalomban. A múlt századbeli fordítások mai szemmel nézve, bár néhol archaikusan hatnak, nem idegenek a mai olvasónak sem, sőt általuk valamiképpen Mikszáthnak és korának a hangulata elevenedik meg.

ETO: 792.073

CONFERENCE PAPER

EGY NEGATÍV SZÍNHÁZHAGYOMÁNY TOVÁBBÉLÉSE

KÁICH KATALIN

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Néhány évvel ezelőtt egy színésznő ismerősöm elpanaszolta, hogy színháza vendégszereplésekor az egyes vajdasági városokban, községekben előadásait gyakran fogadja ürességtől kongó nézőtér, s ez az érdektelenség kedvét szegi még a legderülátóbb kollégáinak is, hiszen a színház és a közönség kommunikációja nélkül a színházi előadás légüres térbe kerül, a színészek munkája értelmetlenné válik a publikum visszajelzése nélkül. Ismerősöm ezt annál inkább sérelmezte, miután ugyanakkor a budapesti esztrádműsorok alkalmából ugyanezekben a városokban, községekben zsúfolásig megtelnek a nézőterek, s ezt a tényt nem indokolja minden esetben a minőség mint egyedüli és kizárólagos kategória. Akkori beszélgetésünk a ténymegállapításnál nem jutott tovább, hiszen nem is juthatott. Mindez akkor jutott eszembe, amikor a Zentai Ellenőr 1883-ik évi számait lapozgattam elkövetkező színháztörténeti munkámhoz való adatgyűjtés céljából. Lám, a hagyományok hatása, továbbélése mennyire érezhető még ma is, állapítottam meg magamban. Sajnos, ez alkalommal egy kevésbé dicséretes hagyomány továbbéléséről van szó. De talán térjünk vissza a Zentai Ellenőr 1883-ik évi 16. és 17. számaihoz.

Egy előzetes színházi jelentésben arról olvashatunk, hogy Hegyi Gyula jól szervezett társulata Ó-Becséről Zentára érkezik, s április 28-án kezdi meg a vendégszereplést. Ez a hír április 22-én jelent meg, aztán június 3-ig mintha nyoma veszett volna Hegyi Gyuláéknak. Már azt hittem, az igazgató meggondolta magát, és végül nem jött el Zentára, vagy azért, mert Ó-Becsén nagy volt az érdeklődés, és meghosszabította az ottani idényt, vagy pedig azért, mert egy másik város, község kecsesgetőbb ajánlatát fogadta el. Az ehhez hasonló jelenségek gyakoriak voltak a múlt században, a zentaiakkal is többször előfordult, s a városi Tanács által kiválasztott társulat végül is elállt a vendégszerepléstől, miután az összegyűjtött bérletek mellett más anyagi támogatást nem biztosított a város az ideérkező vándorszínészeknek. Hegyi Gyuláék esetében, mint hamarosan kiderült, nem erről volt szó, ugyanis a jelzett hetilap tárcarovatában „Színészet” címen felfedeztem a „d” aláírási színházi tudósítást, melynek végén grafitceruzával beírt név állott: Dudás István. Feltételezhető, hogy az ő tolla örökölte meg azt az áldatlan állapotot, mely a Zentán 1883-ban, de később is, vendégszereplő vidéki vándortársulat fogadtatására derít fényt.

A cikkíró-előljáróban elmondja: május közepe táján a Gambrinushoz címzett sörcarnok udvarán Reitmann Ferenc, a Zentai Ellenőr felelős szerkesztője egy rózsaszínű papírszeletet nyomott a markába, melyen ez állt: "Zentai Ellenőr. Érvényes az egész szini idényre, körszék 20. szám. Hegyi Gyula színigazgató". „d” ebből, amint írja, arra következtetett, hogy a szerkesztő ily módon kérte fel: referáljon lapjában a színházi előadásokról.

Hegyi Gyula társulata „a Gerber Jaksa által emeltetett jókora fabódéban” játszott, s „d” harmincad, negyvened, ritkábban ötvened magával nézte végig estéről estére az előadásokat, mert 1883-ban Zentán ennyien voltak azok, „a kik érezve a színművészet nyújtotta kellemes szórakozás élvezetének szükségét, az előadásokat látogatni jónak találták.”

A rózsaszínű papírszelet tulajdonosát a fabódé „ürességtől kongó öblös háttere” arra emlékeztette, hogy Zentán még mindig „hazátlan, árva s koldus egy személyben” az idevetődő „nemzet napszámosa”. Az is eszébe jutott, hogy az elmúlt évben Aradi Gerő elsőrendű szereplőkből álló társulata sem vonzotta a zentai közönséget. A jobb sorsra érdemes igazgató óriási deficitel távozott a városból.

Ebben a cikkben „d” megpróbálta megválaszolni azt a kérdést: mi lehet az oka annak, hogy polgártársai nem lelkesednek a színházi előadásokért. Előljáróban megállapította, hogy olcsó a közlekedés, és a zentai potenciális színházlátogató gyakran utazik Budapestre. A kereskedők bevásárlás, adósságtörlesztés, egyéb üzleti ügyeik rendezése céljából több időt töltenek a fővárosban, a tisztviselők községi- vagy magánügyben kilincselnek a miniszteri előszobákban, az ügyvédek a felsőbb bíróságoknál szorgalmazzák pereiket, természetesen klienseik számlájára, a gazdák díszküldöttségek tagjaiként képviselik a várost a városi pénztár számlájára, a katonasorban lévő fiatalemberek hónapokig Pesten tartózkodnak, hogy kibújjanak a katonai kötelezettségek alól, s ezer más okot, ürügyet talál a jó zentai polgár a fővárosba való utazásra, melyek közé a ruhacsínáltatás, „virágbukét megrendelés” is oda tartozik, sőt, írja „d”: „podvás fogainkat sem merjük az itteni borbélyok kezeire bízni, hanem egyetemi tanárokat keresünk fel azok kihúzzatására”. S ha már Budapesten vannak ezek a jó zentai polgárok, mi sem természetesebb, mint hogy az esti óráikat a színházban töltik, élvezik az országos híró művészek játékát. Ezért van az, hogy a Törökbecséről, Kikindáról, Újvidékről, Becskerekéről, Szabadkáról ideérkező truppokra „oda se bojszin”-tanak, hisz előadásuk megtekintése ízlésficamot idézne elő az országot, világot járt „fínyás ízlésű” úri közönségnél, s ezért inkább lefekszik este hétkor, csakhogy ne kelljen színházba mennie. Közönye azonban rögtön fölenged, ha Zentára érkezik „Anton Zrenner aus Budapest”, aki magával hozza Fesche Fáni kisasszonyt, az országos híró szopránénekesnőt, magával hoz továbbá egy három mázrás szőke amazont, két melofonistát és egy gombostűnyelű bécsi németet; akkor aztán van közönség, százával tódul össze a helybeli „intelligencia”, s csak úgy lesi a zagyvánál zagyvább, arcpirító dallamokat az előadó „zenger- művészek” ajkairól.

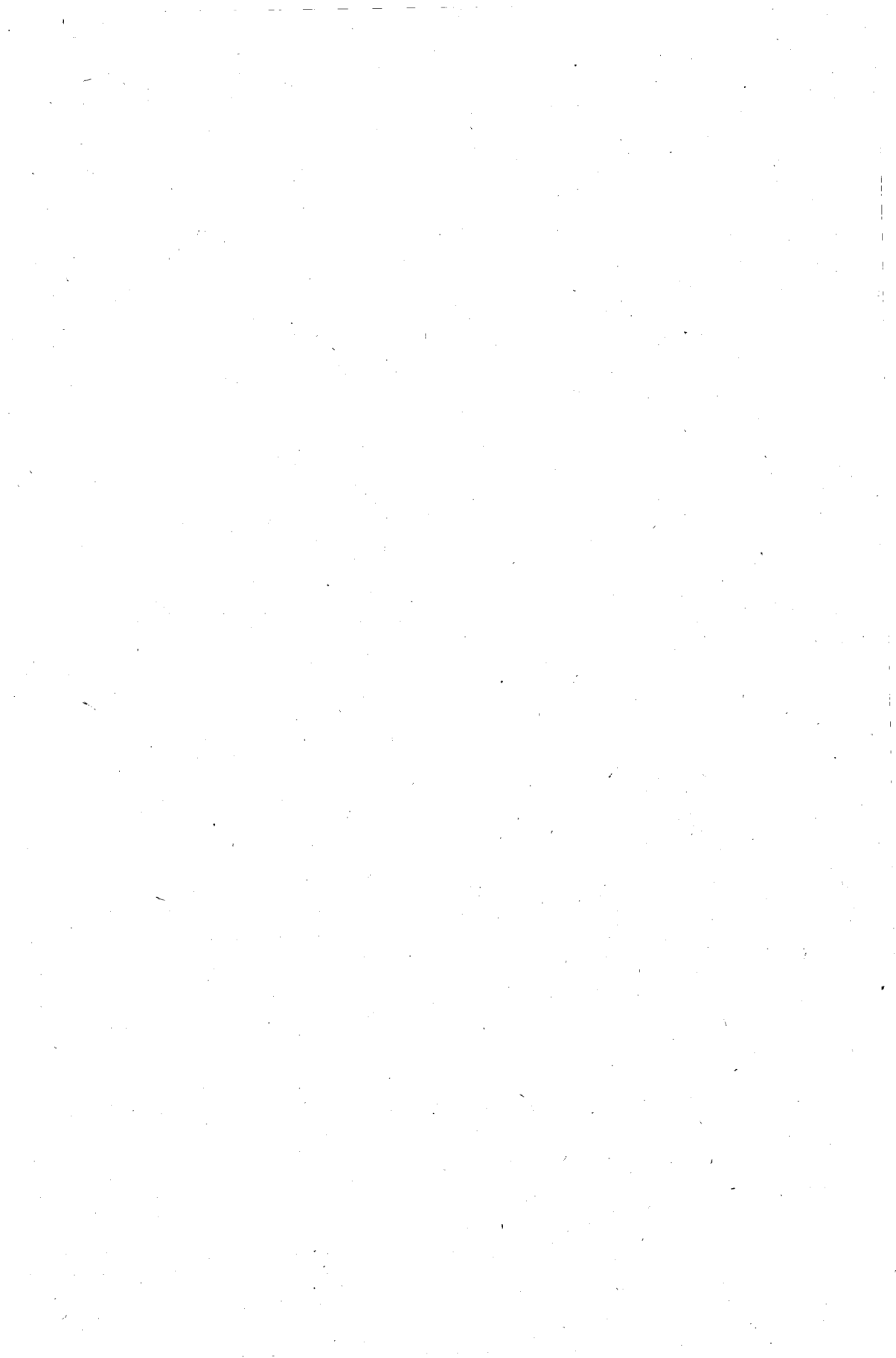
S miközben „d” a zentai közönség közömbösségét, részvétlenségét ostromozza, nem feledkezik meg az érem másik oldaláról sem: az ideérkező vándortársulatokról. Zentát csak a nyári évadban ejti útjába egy-egy színész-

trupp, mert télen minden valamire való igazgató a nagyobb városokat választja állomáshelyül, melyekben négy, öt esetleg hat hónapig tartó színiidényre van lehetőség, és ahol a szubvenció kérdése is meg van oldva. Az ilyen jóhírű társulat csak tavasszal nyúl a vándorbothoz, hogy a Zentához hasonló kisebb városokat felkeresse, miközben a virágvasárnap táján esedékes társulattoborozás, társulatszervezés jelenti a legfőbb gondot, valamint az új darabok beszerzése és színrevitele. Az áldatlan helyzetet tovább bonyolítja „d” szerint az is, hogy Zenta csak akkor jut az igazgató eszébe, ha máshová nem mehet nagy nehezen összeverbuvált társulatával. Nagy falragaszokon hirdeti az előadásokat, kéri a közönség pártfogását miközben „kéz alatt füt-fát kikérdez”, vajon kitől lehetne 200/300 forintot kölcsönözni, mely összeg nélkül „dráma, operett, vígjáték és színmű társulata” „a jelenlegi állomásából ki sem mozdulhat”. Ha megjelennek a falragaszok, a cikkíró biztos abban, hogy X.Y. igazgató már mindenét elzálogosította, s Zentán akarja magát 15—18 tagra leapadt társulatával „regressálni”.

Az előzetes színházi jelentés 40—50 tagról, jónevű énekesekről, fényes jelmezekről ad hírt, de „d” tudja, hogy „az operett Veprovácson karmesteres-tül megszökött, az énekesnővel a színigazgató Zentán már csak levelezésben áll, a ruhatár pedig még Gajdobrán el lett zálogosítva”. Fel is teszi a kérdést: mit kezdhet az ilyen társulattal az a zentai közönség, melynek még „andungja” sincs arról, hogy vajon miféle fán terem az a drámai művészet. Nem mellékes körülmény az sem, hogy a magyar társulatokban ritka a békés egyetértés, s Zentának külön „privát pech”-je van, mert az ideérkező együttes tíz színésze közül kilenc egymással épp ebben a városban kap hajba, minek következtében nagy lesz a felfordulás, állandó botrányok szenttanúja a közönség, dolga akad még az ügyvédnek is, mindennapossá válik a „közönség kapacitálása”. A komédiát nem a színpadon produkálják a színészek, hanem az életben, deprimáló légkört és látványt teremtve, minek eredménye a könyöradomány és a kéregetés. Ilyen körülmények között nem csoda, hogy a zentaiak alig várják, hogy „a nemzet ilyentén fajtájú napszámosaitól” mielőbb megszabaduljanak.

S miközben már több mint tíz éve az illetékesek arra a kérdésre igyekeztek választ kapni, hogyan lehetne a vándortársulatok pénzelését és státusát megoldani, hogy megtalálják az őket megillető helyet a társadalomban, a közönség a „nemzet napszámosai”-nak nívótlan tevékenységével indokolta távolmaradását a nézőtérrel, Thália papjai és papnői pedig a közönség nemtörődömségével igyekeztek magyarázatot adni arra vonatkozóan, hogy miért gyatrák, silányak színpadi produkcióik.

ELŐADÁSOK
A REGÉNYRŐL

ETO: 894.511-31 Sötér István

CONFERENCE PAPER

POLICENTRIKUS SZERKEZET ÉS JELENTÉS A FELLEGJÁRÁSBAN

BODNÁR GYÖRGY

Az MTA Irodalomtudományi Intézete,
Budapest

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Ott folytatom, ahol 1981 januárjában abbahagytam. Akkor itt, Újvidéken kollokviumunk a magyar szürrealista regényt vizsgálta, s én a *Fellegjárást* igyekeztem ráhelyezni a szürrealista regény feltételezhető és elvont hálójára. Akkori következtetésem szerint a *Fellegjárás* több okkal minősíthető a szürrealista életérzés regényének, mint olyan elbeszélésnek, amelyben a szürrealizmus strukturáló elem. Az az első olvasatból is nyilvánvaló, hogy a *Fellegjárás* hősei legtöbbször álmodoznak, a kollégium folyosóinak árnyékait lesik, céltalanul köszálnak, a látomásokká szétbomló dolgok titkait kutatják, félelmeikkel küszködnek, s az életet a költészettel, végtelen szellemi vitákkal vagy révült munkával pótolják. Ahogy a regény egyik főhőséről, Mihályról megtudjuk: előtte olykor megnyílt valami, „az a tündéri, elérhetetlen világ, mely örökké kisiklik kezei közül és fájó vágyakat hagy”. Mihály életérzéséhez viszonyítva Flórián barátja „bírja ezt a tündéri, elérhetetlen világot”, míg a forradalmár Vandál nem is kíváncsi rá, mert a cselekvés megszállottja. De a Kollégium fellegvárába nemcsak Vandál hozza be a külső dolgokat: a cselekvés és a külső dolgok kihívására válaszolnia kell a Kollégium valamennyi lakójának, hiszen életük drámai kulminációs pontja a kollégiumi összeesküvők lebukása és igazgatójuk halála. Ahogy a falakon kívül élő költő barátjuk mondja róluk: „fellegvárban éltek, a város, az ország szenvedései felett, a fenyegető jelek azonban kiűzték őket nyugalmaikból”. Ezért álmviláguk körül a harmincas évek valóságos politika-története rajzolódik ki, amely magában foglalja Gömbös reform-eszméjét épp úgy, mint a népies-utópikus kezdeményezéseket és a Szabó Dezső-estek hatástörténetét. Mondhatnánk tehát, hogy miközben a cselekvés kényszere győzedelmeskedik az álmodozás felett, a *Fellegjárásban* kibontakozó szürrealista regény átadja helyét a realista társadalomábrázolásnak, s ebben rejlik jelentésének végső summázata. Csakhogy ez az értelmezés egyetlen középpontot feltételez a regényben, márpedig ez az egyetlen pont csak a zárófejezetben alakul ki, ahol társai csődje és menekülése után Mihály egyedül marad. Nem a maga igazságával, hanem belső vívódásainak rezignált következtetéseivel és azokkal a reflexiókkal, amelyeket társai sorsáról vihet magával. A regény forradalmárai éppúgy megbuknak, mint fellegjárói, s igazságuk és következtetésük úgy viszonylik az egész mű jelentéséhez, mint a komplementer színek a belőlük kialakuló kompozícióhoz, vagy az inherens

összetevők egy hierarchiáját vesztett egészhez. A *Fellegjárás* jelentését tehát egy policentrikus szerkezet hordozza.

E policentrikus szerkezet legnyilvánvalóbb jele a mindent tudó harmadik személyű előadásmód, amelyben azonban az író teljesen a háttérben marad, s mindentudása nem foglalja magába az objektív igazságot. A *Fellegjárás*nak legalább hét főhőse van, mert Mihály, Flórián és Vándal mellett önálló középponttal rendelkezik Istenes Gergely, a szegény fiú, a két költő és Méliusz, az igazgató. Mindegyik a harmadik személyben előadott elbeszélésben jelenik meg előttünk, de nem igazodik az elbeszélő középpontjához, s oly módon tárulkozik fel, ahogy a belső monológjukat kifejező regényhősöktől szoktuk meg. Sőtér bizonyára alkalmazni tudta volna a belső monológot is, hiszen korabeli esszéi meggyőzően bizonyítják, hogy végigkövette az objektivitás eszméjének válságát a regényforradalomban. Valószínűleg felismerte azonban, hogy a belső monológ a lélektani naturalizmus végkifejlete, amelyben az író éppúgy a jelenségek szintjén marad, mint a biológiai élet leírásában, s amelyben az objektív emberképpel szembe a belső világ manipulálatlan feltárásának csupán az illúzióját állíthatja. A regény szerkezetének elemzése nélkül is nyilvánvaló viszont, hogy a *Fellegjárás* gondolatmenetének célzata nem pszichológiai, hanem etikai. De Sőtérnek azzal is számolnia kellett, hogy az etikai preconcepció éppúgy visszarángatja a XIX. század öntelt objektivitás-eszményéhez, mint a pszichológiai. Szembe kellett tehát néznie az egyközpontú regény változataival, amelyek az objektivitás egymástól különböző felfogásai is. A belső monológ, akár első, akár harmadik személyű, az én önfeltárulkozásával azonosítja az objektivitást, mert szándékai szerint kiiktatja az eleve beavatkozó író. A mindentudó elbeszélő viszont eleve akkor jelenik meg a regényben, amikor az írói illetékesség és az objektív igazság birtoklásának tudata egymást feltételezi. Sőtér láthatólag mindkét felfogást elutasítja, s mivel e két objektivitás egyidejűleg az egyközpontú regényszerkezetek válalása is, szükségképpen érkezik el a policentrikus kompozícióhoz. S ezt a sokközpontúságot ne úgy képzeljük el, hogy csupán a főhősök függetlenek az elbeszélő értelmezésétől: önálló központjaik vannak a nem reflektált tájképeknek és a közbeiktatott dokumentumoknak — a naplóknek és útirajzoknak — is. Sőt a *Fellegjárás* írója azt a formát is próbára teszi, amelyet az elbeszélés-elméletek a legobjektívabb közlésmódnak tekintenek. Ez a dráma, amelyről azonban Sőtér is jól tudja, hogy nem elbeszélés, hanem megmutatás, s ezért dialógusait a különböző középpontok vonzásának és taszításának függvényévé teszi.

A szubjektivizmus és az objektivitás dilemmái előtt persze a *Fellegjárás* írója a belső és a tárgyas ábrázolás gondját is átéli. Hősei, akik a révületek és a dolgok vonzásában élnek, eleve arra kényszerítik, hogy mindkét ábrázolásmóddal éljen, s egyidejűleg meg kell teremtenie a mű homogén közegét is. Abban a regénytörténeti pillanatban, amelybe a *Fellegjárás* beleszületik, elsősorban a belvilág ábrázolásának a hitelesítése készíti új útkeresésre a regényíró. Sőtér a szürrealista életérzés megjelenítésében voltaképpen racionális hitelesítéshez folyamodik. A valóságot megemelő és a belvilágba vezető leírásai a *Fellegjárásban* ilyen fordulatokkal indulnak: „mintha... elgondolták... úgy érezték... mintha káprázat játszott volna vele...” Még gyakrabban él a hősök álmainak leírásával, amely a maga belső, irreális tartal-

mait eleve hitelesíti, akárcsak a naplók és útleírások a dokumentumokat. A regény álom-jelenetei tehát nem vetik fel az írói objektivitás kérdését, a racionalis hitelesítő eszközökkel bevezetett irreális leírások pedig hasonlatoknak minősíthetők. A racionalis hitelesítést a *Fellegjárás*ban csak a tájleírások nélkülözik, mert miközben kiemelkednek a reális közegből, teljes egészükben metaforává válnak. Hadd idézzek egyetlen példát a regény gazdag, szürrealis természeti világának megnyilatkozásaiból: „Az ég tele volt csillaggal és legalul, valamint a világtájak felé sugárzó hullámok gyűrűztek, mint megbolygatott víz. Egy oroszlan úszott a tengerkéek égen, patái körül áramlott a mindenség, szájában zászlót hozott. Szemközt, az ég másik sarkából egy kéz nyúlt ki és kergette a csillagokat, majd rózsát dobott s az elmerült nyomtalanul.”

A szürrealista regényről szóló kollokviumunkon már gyakran esett szó róla, hogy az ilyen szürrealisztikus város- és tájképek fő ösztönzője a húszas-harmincas években Aragon *Párizsi paraszt*-ja volt, amelyet a nagy világ-irodalmi műveltségű franciás Sőtér bizonyára ismert. De nem is szükséges a konkrét hatáskutatásra hivatkozni, hiszen a két mű tájleírásai maguk szolgáztatják az érveket a közös szemlélet bizonyításához. Mindkettőben szinte felfedező útra indulnak a hősök, de a felfedező indulat mindkét műben át-töri a szociális és tárgyi érdeklődés határait. Ahogy Illyés Gyula írja 1926-os kitűnő tanulmányában, a *Párizsi paraszt*ban „minden külső rend nélkül következnek filozófiai meditációk, utcák és emberek jellemzése, ditirambikus fellendülések és kétségbeesett panaszok. A minden szellemi megmozdulás végső célja: a megismerés érdekében Aragon elvet minden korlátot”. A realista ábrázolás objektivitás-eszménye felől nézve tehát Illyés szerint Aragon tájleírásaiban sem található meg az objektív középpont, mert a dokumentumokat a beavatkozás-mentesség hitelesíti, a meditációkat és panaszokat pedig a szubjektív elmozdulás. És Illyés azt is felismeri, hogy a racionalis hitelesítést már Aragon művében is „az ész csalhatatlanságába vetett bizalom szétfoslása” tette kétségessé. S nem azért, mert Aragon és rokonszellemű társai erőtlennek érezték magukat az objektivitás eléréséhez; hanem mert a maguk világérzékelését vélték hitelesnek. „Nincs különbség földi és égi égitestek között — folytatja Illyés előbb ismertetett gondolatmenetét. — S ami isteni, az megismerhetetlen. Csak a jelenségekre szabadon reagáló képzelet, az ismert öt érzék s a még ismeretlen, tudat alatti érzékekkel való feszült figyelés sejtethet meg valamit ennek az új istenségnek szándékairól. Új mitológia van születőben. A felfoghatatlan valóság mitológiája... Az utcaköz egy borbélyüzletében szörnyű viaszbabok fogadják a belépőt, a kávéház falán a borárjegyzék hirtelen titkozasos imatáblává lesz, egy borkereskedés kirakátaban az utcalámpák váltakozó fényében éjjel megjelenik egy nimfa.”

Bizonyítotttnak tekinthetjük tehát, hogy a *Fellegjárás* város- és tájképeinek egy része szürrealista természetű, mert az észen túli tudás vágya alakítja egész szerkezetét. Megvallom őszintén, hogy nem vizsgáltam meg a *Párizsi paraszt* egész struktúráját, tehát nincs modellem, ahonnan elindulva végignyomozhatnám, hogy vajon lehetséges-e a szürrealista elv érvényének kiterjesztése egy egész regénystruktúrára. De ha lenne is ilyen modellem, a *Fellegjárást* meggyőződéseim szerint el kellene különítenem a tiszta szürrealista szerkezetű regénytípustól. Mert az tényszerűen bizonyítható, hogy itt az egy központú

ábrázolás objektivitását felváltja a policentrikus egységek másféle objektivitása, de a policentrikus szerkezet még nem azonos a szürrealista struktúrával, bár ennek is eszköze lehet. A világlátásban azonban mindkét szerkezet alkalmazója közös nevező fölött helyezkedik el. Sőtér policentrikus regénye is elfordul az öntelt racionalizmustól és főleg a racionális oksági elvtől. Objektív vagy szubjektív középpontú regényegységei nem oksági viszonyban helyezkednek el egymás mellett, hanem mintegy esetlegesen. Aligha véletlen, hogy a különböző egységeket Sőtér álnaiv átkötésekkel illeszti egymáshoz. Például: „E történet hősei mind az otthonhoz tartoznak . . . De ne rájuk figyeljünk most . . . Mihálynak talán ez lesz a veszte . . .” és így tovább. Ezek az írói kiszólások inkább visszavonják, mint kiemelik az elbeszélő nézőpontját, az egész regény jelentését pedig rábízák a sorsok és válaszok tanulságaira, s a köztük kialakuló rejtett dialógusra.

A regény konkrét tere, a Kollégium azok közé az élet-anyagok közé tartozik, amelyben benne rejlik a mikrokozmosz. És hősei — a kollégisták és tanáraik, valamint költő-barátaik — eleve képesek önnön életük reflektív vizsgálatára és egymás sorsának reflektív felfogására is. Ezért tárgyiasítottnak nevezhető belső monológjaik művi beavatkozás nélkül is reflektív elbeszélésekké alakulnak.

A *Fellegjárás* kollégistái számára a felnőtt világot egyetlen ember, igazgatójuk reprezentálja, hiszen beérkezett költőbarátaik is voltaképpen nemzedéktársaik. A Méliusz nevet viselő Gombocz Zoltán itt nem ellenség és nem is félelmetes idegen, mint a nevelési regények felnőttje, hanem egy eszmény hordozója, akivel meg kell küzdeni, mert éppen belőle sugárzik a követők elutasítása, a döntés megszenvedésének hirdetése és a teljesség vágya, amely elégedetlenné teszi az embert, akár az élet színességét, akár az egy célt szolgáló aszkézist választotta. Mélyreható következménye van annak az írói döntésnek, mely a felnőtt világ képviselőjét is a Kollégium falain belül helyezi el, bár a regény gyakran átlépi e falakat, s kivezeti hőseit a városba, amely ugyancsak megmutathatná nekik a felnőtt világ természetét és gondjait. A *Fellegjárás* városa azonban személytelen, a személyiségét hangulataiban és csodáiban engedi megnyilatkozni, amik viszont inkább a csodaváró fiatalok intencionált lelki tükörképei, mint a külvilági élet kisugárzásai. A regény személyesen ábrázolt világában a kollégisták dialogizáló partnere Méliusz, akinek „bentléte” kérdésessé teszi, hogy az író felveti-e egyáltalán egy új nemzedék adaptációjának gondjait. Méliusz ugyanis a Kollégium is, maga a „világrend”, ami akkor válik realitássá, ha a fiatalok felismerik, hogy önekkik is egy-egy világrenddé kell alakulniuk. Méliusz „bentléte” tehát egyszerre teszi lehetővé a *Fellegjárás* regényvilágának modellszerű lezárását és a sokirányú keresés visszaterelését a fiatalok belső harcának, „önmegváltásának” szférájába. Ez az azonosság-különbözőség viszony hitelesebben fejezi is ki a *Fellegjárás* hőseinek léthelyzetét, mint a nevelési regények szembenálló alakjainak rendszere, hiszen ők már nem az élet kapujában álló gyermekek, hanem felnőttek, akiket egyelőre a tanulás varakoztat az önmagáért felelős világ határainál. De a hősök külső és belső küzdelme kifejezi a regény történelmi idejét is, azt a határhelyzetet, amelybe a harmincas években indult nemzedék került — már távol a századelő és forradalmak megtartó emlékeitől

és közel a nemzet új katasztrófájához. Kettős határhelyzetük felfokozza az önmagukért való küzdelmet, s bár szembesíti őket a történelem és társadalom programjaival, mégis — vagy éppen ezért — az egyén önmegváltását sugallja modus vivendiként.

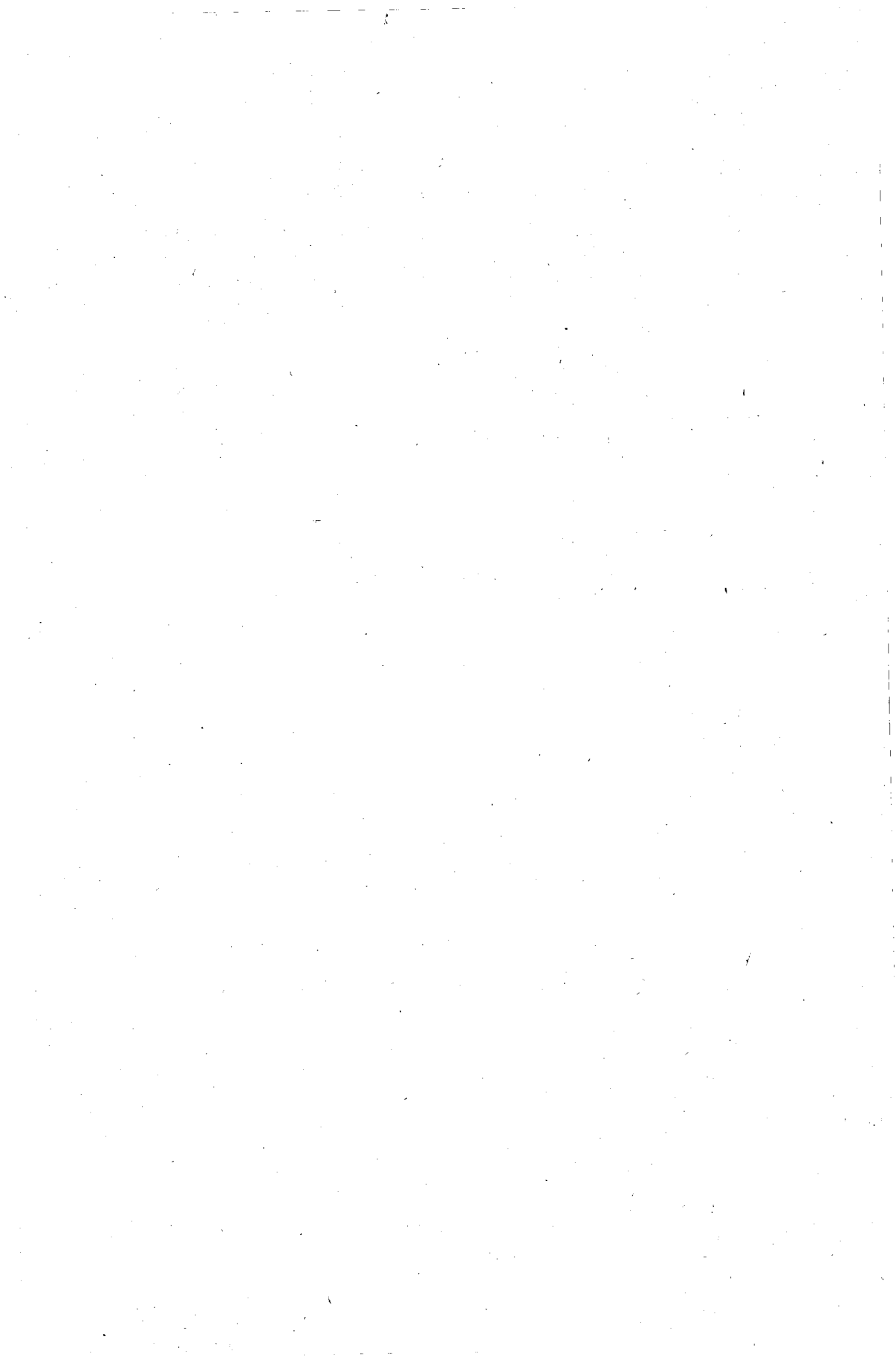
Méliusz tehát magára hagyta volna a kollégistákat? Nem, csak a rendszeres életrecepttel maradt adósuk, amit azonban tanítványai el sem várhattak tőle, ha csak elindultak is az ő útján. Tanításai úgy illeszkedtek egymáshoz, mint a komplementer színek, s összetartójuk élete volt, mely viszont céljaival és önkorrekcióival, s külső és belső küzdelmeivel volt azonos. Halála ezért válik a regényben összefoglalássá, s ad választ a kérdésekre, amelyekre nincs emberi szó. Hagyatéka az önmegváltás ösztönzése, melynek igazi közege a „perzselő, kínzó egyedüliség” lehet. Tanítványai csak a következtetést vonják le, amikor úgy érzik, hogy távozásával egy korszak ért véget, s amikor elindulnak a maguk útján — halogatott döntéseik felé.

Ha a *Fellegjárás*nak van egyáltalán cselekménye, akkor ennek két kulminációs pontja a „forradalmár” kollégisták letartóztatása és Méliusz halála. A kettő között még halvány oksági összefüggés is van: „Méliuszt az események az első napokban mélységesen megviselték . . . Szíve megszenvedte az izgalmakat . . .” Nem mellékes azonban, hogy Méliusznak a bizalom és az őszinteség hiánya fáj, s bár örülségnek tartja fiait tettét, nem botránkozik meg, csak csodálkozik rajta: mint életében, utolsó töprengésében és halálos válaszában is tanítványaira hagyja a döntést, s tárgyilagosságában nem annyira liberalizmusa fogalmazódik meg, mint inkább annak felismerése, hogy mindenkinek meg kell harcolnia a maga harcát. A regény két kulminációs pontja között ezért az oksági összefüggésnél fontosabb a szerkezeti. A hősök döntéseinek folyamata Méliusz halála után felgyorsul, és elérkezik a végpontokhoz. A „forradalmárok” letartóztatása a világmegváltás ügyének sorsdöntő pillanata, a mester halála viszont és a magány, amely tanítványaira vár, egzisztenciális döntések mementója. S a *Fellegjárás* sugallata szerint a kettő legalábbis a világ sorsában összefügg. Ezért a regény társadalmi drámájának és általános emberi tragédiájának lezáródása után a továbbélők döntései — egy nem oksági rendszerben — következménynek bizonyulnak még akkor is, ha az egyikben a társadalom, a másikban a szerelem, a harmadikban pedig a vallásos hit alapkérdésére fogalmazódik meg a válasz. Közöttük látszólag Istenes Gergely teszi meg a leghosszabb utat, hiszen ő a társadalmi küldetés tudatától érkezik el nemcsak a cselekvő forradalmiság válságáig, hanem a teljes újjászületés vágyáig is, amelyet egy kettős értelmű új világrésztől remélt. Ő azonban nem ismerte meg a szerelmet, amely Sőtér életművében az élethez való viszony tisztázásának alkalmá, az azonosulás lehetősége, csoda, melyben újra létrejöhet az egészből kiszakadt ember és a világ találkozása. Ezért Flórián és Mihály döntései mintegy továbbviszik Istenes gondolatmenetét. Mindkettő átéli a szerelmet, és mindkettő föláldozza. Flórián áldozata a lélek és az élet végtelen eltávolodásának következménye, ezért nem is hordozza magában a boldogságról való lemondás megváltó fájalmát. Őt farsztja a valóság, mielőbb szeretne végezni, leszámolni vele: „Angyálnak érzi magát, kit kényszerek, törvények a világba láncolnak még, de szabadulása csakhamar eljön.” Ebben az élettől felszabadult világban az egyén és az em-

beriség sorsa egy megátkozott, elrendelt sors felé rohan, s hiába minden forradalom, kísérlet a vég megváltoztatására. De hiábavaló lenne az élet vágya is, ha nem száradt volna ki a lélekből már korábban. Flórián tehát negatívummá válik; az örültek házában búcsúzunk tőle, ahol a semmi szabadságának birtoklásával vigasztalja résztvevő barátját. Sőtér — pályája későbbi szakaszán is — visszatér az angyal motívumához, de a benne rejlő gondolatot gazdagabbá teszi. Itt immár az angyal ama tisztaság megnevezése, melynek megőrzése van olyan nehéz, mint az erkölcsi egyensúly kiküzdése. Flórián angyali léte azonban végeredmény: nem megőrzött eszmény és nem is kiküzdött egyensúly, hanem mozdulatlanság egy légüres térben, melyben nincs jó és rossz, s nincs boldogság és áldozat. Ezért válik a regény gondolatmenetének lezárásává Mihály döntése. Az ő szerelme először csak azért kerül válságba, mert nem adja meg neki azt, amit várt tőle: az egész világot, s csak később az élethabzsolás hiábavalósága fordítja lelkét valami abszolútum felé, amelyet az áldozattól remélhet: azért nem szerette Istent, mert egyáltalán nem élt benne a szeretet, s szerelmében is csak vágyakat és éhségeket ismert. Történetének és az egész regénynek utolsó nagyjelenete a végleg Itáliába készülő költőbarát búcsúestje, mely orgiává fajul. Ez a jelenet a költő korábbi estélyének rimpárja: a szellemi kalandozás után az emberi teljességétől megfosztott, narkózássá vált szerelem sivár játéka. Megváltását Mihály az angyali megtisztulástól nem várhatja, hiszen Flórián sorsának ő a reflektálója, s ha fel is támad benne barátja követésének vágya, ezt a harc feladásának kísértése ösztönzi. Mihály tudja, hogy akinek nem adatott meg „az önkívület parádicsoma”, annak a valóság a tisztítóhelye. Visszatérése Istenhez e kegyelem elnyerése.

A *Fellegjárás* megírásának idején Sőtér István a játékos Giraudoux híve, mert az összhang szépségét csodálhatja benne. Ligne hercegnek, a kertek és levelek 18. századi művésznének boldog életéből azt olvassa ki, hogy „a klasszicizmus nem a hidegség művészete, hanem a nyugalomé, a gyönyöré és a bőségé”. A modern francia regényről író Gyergyai Albert szemléletének egyensúlyát azzal a klasszicizmussal magyarázza, melyhez csak „a modernség teljes átélése juttathat”. Gide-tanulmánya pedig azt bizonyítja, hogy a nosztalgia és a háttatfordítás is lehet a kiütkeresés jele. Sőtér a tékozló fiú parabolájában látja az igazi modern író fejlődésének szimbólumát, mely nemcsak a lázadás, hanem a megtérés értelmét is felfedi. Innen jut el ahhoz a felismeréshez, hogy sem a klasszicizmust, sem a realizmust nem lehet elkezdeni, legfeljebb eljutni lehet hozzá; tehát az újrealizmus csak klasszicizmus lehet, mely legyűri és megfegyvelmezi tulajdon ellentétét: a romantikát és a játékoságot, a rémlátomást és a révületet. A *Fellegjárás* ennek az eszménynek a testetörlése. Méliusz egyik paradoxona arról szól, hogy „nincs veszedelmesebb, mint a boldogság”. S arra tanítja Mihályt, hogy az örömekért „szenvedni, szenvedni kell!” A regény nem oksági rendszerében azonos tartalmú válasz Mihály megváltás-tana — az evilági tisztítóhely vállalása —, s az a kegyelem, amely egy pillanatra feléje sugárzik megtérésének miséjén. S a kiküzdött egyensúly, az önmegváltás eszményét fogalmazzák meg a záró-sorok is, amelyek kilépnek a katolicizmus filozófiájából és a gondolati önelem-

zés köreiből, s már csak hangulatokat és természeti képeket rögzítenek: „Mikor tántorogva, kábultan az utcára lépett, sötét felhők voltak még az égen . . . , az égbolton tüzes örvény kavargott, mint a vízben, ha beveti magát az úszó Körös-körül lángoltak a kertek, felgyúltak a nedves virágok, fák — lehunyta szemeit, félt a csodától, melyre méltatlannak érezte magát. Az égbolt mindig hullámozott még, sápadtan ringott tükrén a reggeli hold, de az örvények lassan elpihentek.”

ETO: 894.511-31 Gelléri Andor Endre

CONFERENCE PAPER

A SZÜLETÉSBEN, HALÁLBAN EGYARÁNT VÉLETLEN ÉLET „KÉPESKÖNYVE”

UTASI CSABA

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

A harmincas évek elején a magyar esszéirodalomban felerősödött a naturalizmussal szembeni türelmetlenség hangja. Halász Gábor több ízben és több változatban azt bizonygatta, hogy a naturalizmus kibontakozásával a regényírók mind hajlamosabbakká váltak a demonstrálásra, hőseik sorsát mintegy illusztrációul szánták világos, könnyen megfogalmazható bölcséleti és társadalmi tételekhez, s az új szándékú regényírók épp e művésziatlenné vált, tételigazoló, társadalmi törvényeket demonstráló ábrázolás ellen fordultak, hiszen műveikkel nem bizonyítani akarnak, hanem epikai történést rögzíteni. S Babits Mihály is milyen keserű iróniával szolt a naturalizmus örökölt konvenciójáról, mely az írók megtröppíti, a műfajt pedig elszegényíti. „A klisé túlságosan is kényelmes — írta. — Konvenció, de kifogástalan alkotások könnyű receptjét bírjuk; s az írók nem lehet rajtafogni tehetségének kihagyásain, legalább addig nem, míg élményeit írja. A zseni könnyen nélkülözhető itt, jobb is, ha nincs. A fő, hogy az alkotás tökéletesen 'életszagú' lesz, mert megfelel annak a konvenciónak, amely az 'életszag' jelszavával kialakult és beidegződött.”

Babitséknak ez a jól ismert és persze a XX. századi európai regény kimagasló megvalósulásaitól korántsem független szembefordulása közvetve egy olyan előítélet-hálózat meglétéről is tudósít, amely máig terjedően érezteti hatását a magyar irodalomban. Nemcsak arról volt szó ugyanis, hogy íróink nem kis hányada igyekezett szorgosan eleget tenni az 'életszagú' próza konvencionális követelményeinek, hanem arról is, hogy az olvasók, köztük professzionátusok is, szintén igényelték a regények valóságosságát, annak a jeleként, hogy az irodalmi közgondolkodásban a költészet és valóság relációit illetően sajátos torzulás jött létre. A látható valóság súlya olyannyira megnőtt, hogy a regények a valóság törvényszerűségeinek és jelenségei összefüggéseinek tükrében mérették meg elsőként, s ha tükörképükön nem voltak felfedezhetők homályos, szokatlan, rendhagyó foltok, csak akkor kerülhetett sor az alakok, az eszméiség, a stílus, a szerkezet méltató elemzésére. Némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy a valóságosság az epikai hitel alapmércéjévé vált, másfél-két évtized múlva pedig a látnoki pártossággal megvasalt realizmus-igény a valóságnak már nem is mondható valóság nevében tovább csökkentette az író kreatív szerepét.

E folyamat jelzetei, hogy végre tárgyamhoz térjek, a Gelléri Andor Endre első és egyetlen regényével foglalkozó kritikákban, irodalomtörténeti dolgozatokban is kiütköznek. Közvetlenül *A nagymosoda* megjelenése után egyik kritikus a azt rója föl Gellérinek, hogy az egyes emberek nyomorúságát külön-külön látja ugyan, de a „jelenségeket még nem tudja összefüggésbe hozni egymással”; egy másik korabeli kritikus azt kifogásolja, hogy némely „alakja elveszti maga alól a talajt, s tisztán a képzelet álomfigurájává válik”; egy harmadik a tapasztalatlanságát teszi szóvá, minek következtében a megálmodott jellemeknek nem tud háttérrel adni. Ezekben és az ezekhez hasonló kitételekben természetesen nem az a zavart keltő, amit megfogalmaznak, hanem ahogy megfogalmazzák. Aligha férhet ugyanis kétség hozzá, hogy Gelléri Andor Endre a jelenségek összefüggéseit valóban nem látta, annál kevésbé, mert hiszen maga is megvallja egyhelyt, hogy a világos képekkel és lázakkal feléje tóduló tébolyi látomásokat semmiféle tudományosan feltárt törvényszerűség szerint nem tudja levezetni. S ha a regény fűtőjére vagy zaklatott, gyors tempójú fejezeteire gondolunk, azt sem tagadhatjuk, hogy Gelléri Andor Endre többször-többször csakugyan elszakad ama talajtól, s az alakjaival történő eseményeknek nem ad szélesebb epikai háttérrel. Mindez így van, s amíg csak jellegzetességgként konstatáljuk, nem is lehet problematikus. Amint azonban e tüneteket *negatív előjellel* látjuk el, s a korabeli kritika éppen ezt tette, azonnal kitűnik, hogy szemlélődésünket a konvencionális valóságglátás és -láttatás igénye határozza meg elsődlegesen.

A háború utáni időkben, érthető okokból, tovább sorjáztak a hasonló észrevételek *A nagymosodáról*. Egyesek irracionálisnak találták, mások egységes cselekményességét hiányolták, külön is nyomatékosítva, hogy Gelléri Andor Endre a „regényhez illő jellemeket és társadalmi pszichológiai mozgatóerőket nem tudja megfesteni”. S hogy ennek a sztereotípiáktól körülhatárolt prózapoeitika elvárásrendszernek mennyire szívósak a gyökerei, mi sem bizonyíthatja meggyőzőbben, mint a Gelléri-irodalom egyik legfrissebb eredménye, Nagy Sz. Péter *Az idilltől az abszurdig* című kismonográfiája, amely kellő bizonyító erővel cáfolja ugyan az író életművéhez tapadt előítéletek egyikét-másikát, de amely *A nagymosoda* kapcsán mégis meglepő kettősségig jut el. Egyrészt „erősen expresszionisztikus regénynek” nevezi, s épp ezért elérkezettnek látja az időt, hogy végre ne csak a realizmus stílusigényeivel közeledjünk hozzá, másrészt azonban a fűtő cseppet sem realisztikus alakja miatt eszmeileg zavarosnak, naivnak, hamisnak, sőt, a szocialista realizmus terminológiai eszköztárának emlékét idézve, pesszimistának tartja. Amennyiben Nagy Sz. Péter a regény expresszionista jellegét nem Gelléri életérzésétől, képzeletétől, szorongásaitól függetleníthető hozadékként értelmezi, s fel kell tennünk, hogy nem, felvetődik a kérdés, hogy magával a művel szemben miért támaszt mégis olyan követelményeket, amelyek idegenek az író intencióitól. Más szóval, miért sugallja azt, hogy egy erősen expresszionisztikus regény is csak akkor mutathat tiszta képletet, s lehet fel nem feshető műegész, ha a realista kritériumok próbáját is kiállja.

Egyszerű lenne feltételezni, hogy e gondolati kettősség, vagy inkább kontamináltság abból ered, hogy érvelésében, ha itt-ott vitázva is, Nagy Sz. Péter a Gelléri-irodalom alaptételeihez kötődik, s megpróbálja árnyalni, kiigazítani, továbbfejleszteni őket. Nyilván közrejátszott ez is, ám magának

a regénynek a kihívásairól sem feledkezhettünk meg. Gellérinél ugyanis olyan nem várt metamorfózisok játszódnak le, amelyek kellő óvatosság híján csaknem kikényszerítik a műről való kettős gondolkodást.

A kövér Taube Jenőt például, a mosodai cárt a regény expozíciójában pillantjuk meg először, amint autóján begördül a Császárok utcájába, s leereszkedő közönnyel fogadja alkalmazottainak hajbökölését. Vagy vegyük Tir János példáját. Midőn először esik szó róla, Népújságot olvas a kazánok között, s lázas öntudattal lelkesedik a Kínában kitört forradalomért. Kezdetben tehát mindkét figura típust ígér, s így az olvasóban, irodalmi emlékek hatására, szinte reflexszerűen működni kezd egy mechanizmus, amely, a jellemábrázolás ismerős megoldásait sejtetve, tulajdonképpen nem is az alakok felé tereli figyelmét, hanem a rájuk váró események, szituációk felé. Gelléri Andor Endre azonban ezeket a perspektívákat igen gyorsan lezárja, alakjait kisiklatja, várható sorsukat megtöri, s éppen ezért azok az olvasók, akikben e regény indítása elvárassá erősíti a realista ábrázolásmód igényét, az inercia törvénye szerint megkísérlik meghosszabbítani a mű kezdeti erővonalait. Minthogy azonban ez az út homályba vész, hiányérzetüket az író tapasztalatlanságának, fegyelmezetlenségének, naivitásának hangoztatásával ellensúlyozzák. Annál inkább, mert az események színtere, a gőzmosoda tárgyi világának rajza, egyszóval a regény egész kulisszarendszere mindvégig változatlan marad.

A fő alakok metamorfózisa, kisiklása arra figyelmeztet, hogy *A nagymosoda* esetében, a külsőleges kritériumokat háttérbe szorítva, olyan, magában a szövegben fellelhető támpontok után kell néznünk, amelyek a vizsgálódás tényleges kiindulópontjául szolgálhatnak. S ez nem is oly nehéz. Angelov, kinek alakjában a legtöbb az önéletrajzi elem, létének értelmét kutatva, arra a következtetésre jut, hogy minden szenvedésért csak a „születésben, halálban egyaránt véletlen” életet lehet okolni. Eszmefuttatása túlmutat minden rendteremtési lehetőségen, minden biztos célt vagy megnyugvást ismerő tudáson, s mint ilyen az emberi közösségnek egy olyan látomását körvonalazza, amelyben a létért való küzdelem póré drasztikuma uralkodik, lévén hogy az „ördögi akarat mindig gyorsabb néhány pillanattal, mint a jószág”. A gőzmosoda ilyenformán nem pusztán a „szennyessel bőven megtelt társadalom monumentális szimbóluma”, ahogyan Kodolányi János véli, hanem az egész emberiség színpada is, melyen bukdácsoló, kiszolgáltatott egyedek játsszák a léttől rájuk rótt szerepet. S ezek a szerepek csaknem kivétel nélkül zsákutcába, pusztulásba torkollnak, függetlenül attól, hogy eljátszóikat a társadalmi ranglétra mely fokára vetette a véletlen, hatalom van-e a kezükben vagy koldusbot csupán. Akit ebben az átvilágíthatatlan nyüzsgésben, tülekedésben hatalmába kerít a hübrisz, menthetetlenül elpusztul; aki szembeszáll, elpusztul; aki töprengően sodortatja magát, elpusztul. Egérutat csak a fanatikus álmodók és a gyerekek nyerhetnek.

Teljesen periferikus, hogy az életnek ezt a sötét vízióját magunkévá tudjuk-e tenni vagy sem. Fontos viszont, hogy épp ez a szorongásteli látomás áll a regény középpontjában, ebből indulnak ki az első szelíd, még esetlegesnek tetsző halálképzetek, ebből a mind zaklatottabb, zihálóbb képsorok, egészen a bizarrsága ellenére is feszültségi tetőpontot elérő zárójelenetig. A kérdés csak az, hogy Gelléri Andor Endre létélménye elég intenzív-e ahhoz, hogy

hitelt érdemlően kiteljesítse önmagát. Nagyrészt igen. Gondoljunk csak Taube úr elborulásának és megropppanásának szakaszaira. A regény elején még a „minden jön, kéjen, örömen túljutott ember merev szobrának látszik”, később azonban lépésről lépésre kiderül, hogy külszíni mozdulatlansága valójában nem érzéketlenséget és kiégettséget jelez, hanem vihar előtti csendet, amikor is a lélekben felgyülemlett mérgek felkészültek már a szobor ledöntésére. S milyen jó, hogy Gelléri nem pszichologizál, nem magyarázza meg részletekbe menően Taube idáig vezető útját. Mindössze annyit árul el oda-vetőleg, valahol a regény derekán már, hogy az ámuló Taubét gyerekkorában el-elpüfölték a parasztfiúk, messze elkerülték a lányok, s erre következett aztán bosszúra alapozó, önnön sérelmeit másoknak százszorososan visszaadó, habzsoló élete. Gelléri tehát abban a pillanatban állítja eléink alakját, amikor Taube úr már semmiképpen sem tudja elhallgattatni tudatában a gyerek Taubét. Előbb a „tárgyak tompa szemei” merednek rá, később hallani véli a „porszemek beszédjét”, majd az *Eszméltre* asszociáltató módon meg kell élnie azt is, hogy a szoba lassan fordul vele egyet, s lelkében a nappal éjszákára vált. Csak ilyen finom előrejelzések után szabadul el benne teljes intenzitással a zűrzavar, amelyben tehetetlenül eszmél rá, hogy a kusza, kiszámíthatatlan, az emberekkel kedvére labdázgató világ félrevezetettje és áldozata, s épp ezért nem válthatja meg eltékozolt életét.

S ha a regény talányos, legtöbbet vitatott alakjára, Tir Jánosra vetünk pillantást, azt fogjuk tapasztalni, hogy ő sem bontja meg, ellenkezőleg, erősíti az írói alapélmény sugárzását. Bár titokzatoskodón, már-már megszállottan élteti a forradalmat, egyáltalán nem forradalmár. A forradalom számára már nem reális lehetőség, s ki tudja, volt-e valaha is, hanem álom, melynek segítségével kiszígelgetheti magát az egyén és a társadalom konfliktusaiból, amely megtartja a véletlenektől felkorbácsolt vizek felett. Vonzó, meglepő és egyben szomorú groteszksége a tisztaság árát is érzékelteti.

A *nagymosoda* fő alakjai tehát sokoldalúan kiteljesítik Gelléri Andor Endre életérzését. Ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy remekművel állunk szemben. Nem. Ha, mondjuk, Taube úr poétizált belső monológba kezd, ha a szerző a céllátomás sürgetésére kihajol a szövegből, magyarázatba fog, vagy ha rosszkor aktivizálja látomásos képeket teremtő hajlamát, mindannyiszor kizökkenünk a regény világából, s a magunk idejére eszmélünk. Ezek a homályos foltok azonban az összképet nem kezdik ki, sőt, paradox módon megismételhetetlen egyszerűségét teszik nyilvánvalóvá. Annál inkább, mert egy más irányultságú és karakterű élményiségből *A nagymosoda* „képeskönyve” sohasem születhetett volna meg.

ETO: 894.511-31 Bánffy Miklós

CONFERENCE PAPER

A SZÁMVETÉS REGÉNYE

Bánffy Miklós: *Erdélyi történet*

POMOGÁTS BÉLA

Az MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Bánffy Miklós háromrészes regénye, az öt kötetben, közel ezerhétszáz lapon közreadott *Erdélyi történet* a romániai magyar irodalom első korszakának legnagyobb szabású elbeszélő vállalkozása. Elkészülése, megjelenése maga is közel egy évtizedet fog át: a *Megszámláltattál* ... 1934-ben, az *És hijjával találtattál* 1937-ben, végül a *Darabokra szaggattatol* 1940-ben hagyta el Kolozsvárott az Erdélyi Szépmíves Céh nyomdáját. Hatalmas vállalkozás, nemcsak kivételes terjedelme, hanem epikai anyagának sokrétűsége, a lapjain életre kelő írói szándék következtében is. Bánffy Miklós a Ferenc József-i Magyarország arisztokráciájának életrajzát írta meg, számot adva a társadalmi piramis csúcán elhelyezkedő osztály életmódjáról, politikai magatartásáról, kultúrájáról, izléséről, szokásairól, egyszersmind az összeomlása felé sodródó történelmi Magyarország utolsó éveiről. A regénytörténet egy évtizedet ível át: 1904 és 1914 között, történelmi értelemben mindenképpen válságos évtizedet, amely során olyan, a regényben is megörökített események jelezték a hanyatlás menetét, mint a kiegyezés óta folyamatosan kormányzó Szabadelvű Párt széthullása, az ellenzéki koalíció választási sikere, majd kormányzati csődje, az 1908-as annexiós válság, a Balkán-háborúk, majd zárójelenetként a sarajevói merénylet és a kirobbanó első világháború. A Monarchia és a történelmi Magyarország ebben az évtizedben indult el a végső bukás, a felbomlás felé, a hagyományos politikai vezető réteg, az arisztokrácia ekkor jutott a történelmi szerepvesztés végső állomásához. Az epikus visszatekintésnek ezért mindenképpen számvetésnek kellett lennie. Nemcsak a regény jóslatokkal terhes bibliai címe és mottója árulkodik erről, hanem epikai anyaga, illetve az elbeszélő és a tárgy viszonya is, amely szemléletesen mutatja meg a grófi rangot viselő író és a főrangú osztály konfliktusát. Ez a konfliktusa regény tanulsága szerint végig gondolt, érzelmileg mindazonáltal ellentmondások színezik: Bánffy nem kevés nosztalgiával emlékezik az arisztokrácia korábbi társadalmi szerepére, ugyanakkor metsző ironiával szemléli dologtalan és fényűző életmódját, hamis eszményeit; sajnálkozik szerepvesztésén, azt azonban jól tudja, hogy a történelem már kimondta a végső ítéletet a főrangúak társadalmára felett.

A regénytriológia epikus anyaga három nagyobb körben helyezkedik el, és ezeknek a köröknek az ábrázolása világítja meg közelebbről az író kritikai

szemléletét. Az első kör részben egy szerelem, részben egy barátság története. Abády Bálint, a regény írói önarcképszerűen megfestett központi hőse az ifjúság érzelmi kalandozásai után ismét beleszeret gyermekkori ideáljába, Milóth Adrienne-be, aki közben a rabiátus, tébolyodott Uzdy Pál felesége lett. A szerelem beteljesülésének igen nagyok az akadályai, ezek azonban csak növelik, erősítik a kölcsönös érzelmeket, s a regény hőse kétségtelenül ennek a jellemet végső próbák elé állító emberi kapcsolatnak a következtében lesz érett, felnőtt személyiség, aki mostoha körülmények közepette is képes kitartani a maga választotta eszmények mellett. Az ő jellembeli szuverenitásának ellenképét Gyerőffy László szomorú sorsa mutatja, a tehetséges zenész Abády unokatestvére és jóbarátja, s kettejük kapcsolatának történetéből is a regényhős jellemének fejlődésrajza bontakozik ki. A regény kettős lelki történetének elbeszélését a századforduló irodalmának egy-egy jellegzetes epikus hagyománya alapozza meg: a szerelmi történet a későromantikus regény, Gyerőffy elzúllásának realista színezetű rajza az „oroszos” elbeszélő irodalom ábrázolásmódját követi, a két írói megoldás közül kétségtelenül az „oroszos” realizmus hagyományainak átvétele jelentheti az esztétikailag értékesebb változatot. Ezt a kettős érzelmi történetet ellensúlyozza mintegy a Bánffy művét minduntalan átszövő politikum: az erdélyi regionális politikai élet, a magyar országos politika, illetve az európai nagypolitika eseményeinek és konfliktushelyzeteinek bemutatása, illetve azoknak az intézményeknek — a megyegyűlésnek, a Nemzeti Kaszinónak, a szabadelvű pártkörnek, a budapesti országgyűlésnek a rajza, amelyeknek zárt köreiből lezajlanak a politikai csatározások, viták és intrikák. Az *Erdélyi történet* mint politikai dokumentum-regény is érdeklődésre tarthat számot, minthogy az író személyes tapasztalatai nyomán idézi fel az 1905—1906 körüli pártharcokat, a koalíciós kormányzat balfogásait, a Monarchia vezető köreinek külpolitikai elképzeléseit és belső hatalmi küzdelmeit. A cselekmény politikai szála azonban nem mindig szövődik tökéletesen a regénytörténetbe: nemegyszer ismeretterjesztő, illetve publicisztikai betéteknek érezzük a személyes történetet tagoló közéleti jelenségeket, politikai eszmefuttatásokat. Annál szervesebben illeszkedik a nagyregény művészi építményéhez az epikus anyag harmadik köre: az arisztokrácia életmódját felidéző állóképek sora, a kaszinói összefüggések, táncmulatságok, nagy családi ebédek, pesti löversenyek, felvidéki és erdélyi vadászatok hiteles, élményszerű rajza, amely egy hagyományok és szokások által teljes mértékben szabályozott egykori életforma benső rendjét, emberi levegőjét idézi fel az olvasó előtt. Már Illés Endre a regénytrilógia „pótolhatatlan betéteiről”, „egy új, megszokosorozott, huszadik századi, az eredeténél színesebb és dússabb Apor Péter-freskóról” beszél¹ s valóban az *Erdélyi történet*be szőtt gazdag életképek az erdélyi emlékirók: Apor Péter, Bethlen Miklós, Cserei Mihály memoárjainak epikai hagyományát keltik életre, a magyar elbeszélő irodalom múltjának egy igen érdekes, értékes fejezetéhez kapcsolva vissza a századforduló bizony ma már fakóbbnak tetsző elbeszélő törekvéseit. Ezek az epikus freskóvá összeálló életképek mutatják Bánffy Miklós nagyszabású művének legjobb értékeit, egyszersmind az író tehetségének igazi karakterét: a festőiséget, a dekorativitást.

¹ Illés Endre: *A dilettante*. In *Írók, színészek, dilettánsok*, Bp. 1968. 674.

Ezek az életképszerű jelenetek minősítik legjobban az író és a tárgy viszonyát, azt a kettős magatartást, amelyet Bánffy Miklós tanúsít az általa felidézett és ábrázolt társadalmi réteggel szemben. Ez a kettősség az azonosulásban és a szembefordulásban van, következményei az írói világgépben, illetve az ábrázolásmódban egyaránt megtalálhatók: a világgép szintjén az arisztokrácia hagyományos eszményeinek elfogadásában, ugyanakkor életmódjának kritikai elutasításában, az ábrázolás szintjén pedig abban az egymást kiegészítő nosztalgiában és iróniában, amellyel Bánffy saját társadalmi osztályáról nyilatkozik. Gaál Gábor annak idején tévesen ítélte meg a regényt, amikor számonkérte rajta az arisztokrácia világának egyértelmű elutasítását, azt a határozott kritikát, amely erkölcsileg és politikailag a legradikálisabb módon leszámol a főrendű osztály eszményeivel, magatartásával, életvitelével.² Ez az ítélet nemcsak azért volt értelmetlen, mert a regényben megnyilatkozó írói szemlélet helyett egy egészen más szemléletet, tehát egy másik regényt követelt, hanem azért is, mert az *Erdélyi történet* irodalmi karakterét és értékét éppen a szemlélet, a világgép és az ábrázolásmód imént jelzett kettőssége szabja meg. Ez a kettősség művészi értelemben sokkal gyümölcsözőbb lehetett, mint a kívánt egyértelmű állásfoglalás, a radikálisan elutasító bíráló, mint-hogy az író ilyen módon egyszerre lehetett az általa felidézett epikai világ bensőséges ismerője és kívülről álló kritikusa, akinek személyes köze volt a tárgyhoz, amelyet leírt, világnézetileg, érzelmileg azonban már eltávolodott tőle, emlékeinek, tapasztalatainak a nosztalgia és az irónia kettős fénytörése által adhatott érzelmi erőt, egyszersmind kritikai távlatot.

Az írói szemléletnek az a kettőssége, amely az elbeszélő és a tárgy viszonyában, következésképp az epikus kifejezés kettős — nosztalgikus és ironikus — intonációjában jelentkezett, Bánffy Miklós személyes helyzetére utal. Az *Erdélyi történet* írója maga is kettős kötődésben élt és dolgozott: származása és családi hagyományai, vagyona és társadalmi helyzete az arisztokráciához kötötték, személyes ambíciói és emberi vonzódásai, műveltsége és közéleti magatartása viszont eltávolították ettől a rétegtől, s a liberális polgárság szövetségében jelölték ki helyét. Elhelyezkedésének kettőssége mindenképpen erős függetlenséget eredményezett, a regénytrilógia írója független módon ítélte meg a Ferenc József-i Magyarországot s később a Horthy-féle felemás restaurációt, ezt a függetlenséget ugyanakkor származása, rangja és vagyona tette lehetővé. A szemléletnek ezt a függetlenségét mutatják a regénybeli Abády Bálint politikai nézetei is: a „független 67-es” politikai képviselő ifjú gróf nagyobb politikai műveltséggel és szélesebb európai kitekintéssel vesz részt a parlamenti küzdelmekben, mint a legtöbb körülötte civakodó képviselő, éppen ezért bizalmatlanul tekint mind a bécsi udvar hatalmi szándékainak elkötelezett szabadelvűekre, mind a nacionalista szölamokat hangoztató, provinciális politikát folytató függetlenségiekre. „Naponta a parlamentben ült — olvassuk Abádyról. — A fölrati javaslatot tárgyalták. Hallgatta azt a sok gyűlölködő szószaporítást, ami az első két délelőttön át folyt, azt a sok sovíniszta frázist, mellyel egymásra licitáltak a szónokok. Hatásuk alatt mindig a támadott Tiszának, az öreg királynak adott igazat a lelkében és amennyire az ellenzéki álláspont felé hajtotta az, amit Bécs titkos terveiről Slawata mon-

² „Mecszámálattattál ...”. In *Válogatott írások*. I. kötet. Bukarest, 1964. 546—548.

dott neki, annyira a másik szemponthoz hajlott, midőn ezeket hallgatta.”³ Ez a megjegyzés természetesen már az igen sok politikai tapasztalatot szerzett idősebb író véleményét fejezi ki, ám Bánffy Miklós közéleti pályájának korábbi alakulása is azt mutatja, hogy a fiatal képviselő, a későbbi színházi intendáns és a még későbbi külügyminiszter hasonló elkötelezetlenséggel ítélkezett a magyar politikai élet egymással marakodó pártjairól, törekvéseiről.

A független politikai elhelyezkedés megfelelő ideológiai megalapozást kívánt, s a Bánffy Miklós által képviselt nézetek, az általa választott magatartásformák pontosan jelezték ennek az ideológiai megalapozásnak a lehetőségét. A művészi hajlamokat eláruló fiatal arisztokrata a századforduló esztétizáló hitvallását fogadta el, ezt a hitvallást részben a pozitívista filozófia tanulásaival, részben az életfilozófiák tanításával támasztotta alá. A művészi szépség iránt táplált rajongással kívánta kiszabadítani magát a származása okozta kötöttségekből, s próbálta megszerezni az áhított személyes függetlenséget. A „szépségvallás” hatékonysága mindenesetre csak korlátozott lehetett, mint-hogy az esztétikai világkép a lassanként háborúba és felbomlásba süllyedő magyar társadalomban már nem adhatott elég védelmet, elegendő ellenálló erőt. Ahogy a világháborút átélte egész nemzedéknek, Bánffy Miklósnak is új világképet kellett formálnia, pontosabban ifjúságának esztétizáló magatartását morálisan hatékonyabb magatartásmóddal kellett kiegészítenie (anélkül természetesen, hogy a maga esztétikai érdeklődéséről, ízléséről, nézeteiről lemondott volna). Ez a magatartásmód az erdélyi magyarság kisebbségi közéletében és irodalmában vállalt tevékeny szervező-irányító szerep következtében alakult ki, midőn Bánffy Miklós — elfogadva a transzilvánista gondolat által képviselt kisebbségi humánusmot — arra törekedett, hogy a magyar nemzetiségi érdekek szószólója, az erdélyi népek békés együttműködésének, kulturális közeledésének előmozdítója legyen. Az *Erdélyi történet* regényvilágát is minduntalan átszövik a transzilvánista ideológia tanításai, pontosabban utalások ezekre a tanításokra. Ilyen a szövetkezeti gondolat, a kölcsönös magyar-román megértés eszméje vagy a sajátos erdélyi érdekek előtérbe állítása: valamennyit a politikai küzdelmekbe bocsátkozó Abády Bálint képviseli. Bánffy természetesen nem ugyanazoknak az eszményeknek a jegyében szólaltatja meg a transzilvánista progressziót, mint a polgári radikális Tabéry Géza és Ligeti Ernő vagy a népi radikális Kós Károly és Tamási Áron, az ő gondolatrendszere a konzervatív reformizmus körében mozgott, ebben Makkai Sándor vagy Reményik Sándor nézeteivel találkozott. A transzilvánista gondolat azonban mindenképpen alkalmas volt arra, hogy az *Erdélyi történet* írója belőle mérítsen erőt és biztatást, midőn minden korábbi függetlenedési törekvéséhez képest is következetesebben távolodott el az arisztokráciától, s alakította ki azt a sajátos nézőpontot, amelyről még belülről szemlélhető a főrendűek élete, de már kritikailag mérhetők és ítéltetők meg ennek a társadalmi rétegnek a mulasztásai és vétkei. A nagyarányú regénytrilógia a transzilván eszmék elfogadásának révén vált igazi számvetéssé, sőt leszámolássá, s az írói nézőpont eme személyes jellege következtében tarthatjuk számon Bánffy Miklós művét a harmincas évek magyar regényirodalmának megőrzendő értékei között.

³ Megszámálattatl. II. kötet. 35.

ETO: 894.511-31 Remenyik Zsigmond

CONFERENCE PAPER

EGY REGÉNYFORMA SZÉLSŐSÉGES ESETE

Remenyik Zsigmond: *Bűntudat*

BORI IMRE

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Az 1930-as évek magyar regénytermésének olyan vonulatát vesszük szemügyre, járjuk, cserkesszük be, amelynek első s nem is alacsony csúcsait Márai Sándor *Egy polgár vallomásai* és Nagy Lajos *Kiskunhalom* (mind a kettő 1934-ből) című könyvei képezik, a végén pedig ott van Móricz Zsigmond *Életem regényének* a művészi meredélye. Ez adja különben egyik sarkpontját-csúcsát annak a képzeletbeli, irodalomtörténetileg azonban mégis jogosan feltételezett háromszögnek, amelynek a másik két csúcsa Nagy Lajos *A falu álarca* (itt jegyezzük meg, hogy Veres Péter *Számadása* is említhető lenne!) és Remenyik Zsigmond *Bűntudat* című „regénye”, mind a kettő (illetve három) 1937-ből — könyvbeli megjelenésük szerint. A számadás és számvetés művei ezek (együtt a név és cím szerint nem emlegetett alkotásokkal, Illyés Gyula *Puszták népéjétől* Kolozsvári Gr. Emil *Tegnapjáig*) — megkülönböztető jegyeik is ebből a tényből következnek, így azután különösképpen alkalmasnak látszanak egy olyan típusú vizsgálatra is, mint amilyen az „előadásmód és az epikus perspektíva” viszonylatainak feltárását célozza. E regényháromszögben szemlélődve állíthatjuk továbbá, hogy Remenyik Zsigmond *Bűntudata* egy regényformának — ad hoc módon nevezzük akár önéletrajzinak is — szélsőséges esetét képviseli, olyan módon, hogy közelebb áll Nagy Lajos művéhez s távolabb Móricz család-elemzésétől. S mi több: az *előadásmód* és az *epikus perspektíva* sajátos volta teszi lehetővé, hogy éppen a fentebb cím szerint említett regényeket elkülönítsük e korszak más, rokonvonásokat mutató regényeitől, regényszerűen-szociográfikus alkotásaitól, s jelezzük, hogy éppen ezekben a művekben találunk előremutató, majd a modern prózai törekvések rehabilitálta, igazolta vonásokat, amelyek az elemző széppróza változatait is képviselhetik.

Amit tudnunk kell Remenyik Zsigmond *Bűntudatáról*, azt megtaláljuk E. Nagy Sándor Remenyik-monográfiájában. Így azt is, hogy „egyetlen dörmandi látogatás után, egy hónap alatt, 1936. március 15-től április 15-ig keletkezett”, hogy a kolozsvári *Korunk* ugyanabban az esztendőben közölte júniustól szeptemberig, s hogy könyv alakban 1937-ben került az olvasók elé. Sikeréről is olvashatunk: a megjelenés után Móricz Zsigmond, Féja Géza, Gaál Gábor, Bóka László, Hatvany Lajos üdvözli kritikában vagy levélben a szerzőt és művét, mondván, hogy „sok botránkozás szülője lesz ez a

könyv" (E. Nagy Sándor: *Remenyik Zsigmond*, Bp. 1973. 90. o.) B. Nagy László viszont Remenyik Zsigmond művének első összegezője volt, s ő jelölte ki a *Bűntudat* helyét az író opusában, kijelentve, hogy ez az „életmű csúcsa”, amelyben megtaláljuk a gyermekkori emlékek társaságában a „dzsentrí életforma szociográfikus alaposságú feltárásának” a tényeit. A nagy irodalomtörténeti összefoglalás a *Bűntudat* rokonait sorolja fel (Kolozsvári Gr. Emil *Tegnap*; Márai Sándor *Egy polgár vallomásai*), az utódok közül pedig Sötér István *Bűnbeesés* című regényére történik hivatkozás. Idézhetnénk kritikákat, emlékező megállapításokat is a *Bűntudat* körüli gondolkodásunk eredményessége előmozdításának érdekében, ám mi csak Nagypál István (Schöpflin Gyula) kritikájának (*Nyugat*, 1937. 5. 368—370.) néhány kitételénél állapodunk meg. „Egy utazás a kerete a könyvnek: az író hazalátogat az omladozó apai kúriába, s egy felhős koratavaszi nap visszaidézi benne gyerekkora világát, azt a javarészt letűnt életformát, amelyben a háború előtt élt a birtokos gentry. Amit a gyerek, a Voltaire-t, Zolát olvasó lázadó kamasz nem vett észre, azt a keserű felnőtt most mind hozzáfűzi: látóköre kitágul az ősi ház kerítésén túl, a parasztházak és tanyák felé, egész a cigánysor putrijaig . . .” S tovább: „Nem szociológiai adatok, hanem személyes élmények választóvívén forgatja meg minden oldalról az író ezt a kétarcú falusi világot: az oszlopos kúria és a nádtetők között feszülő kis társadalmi egységet, amelynek magyar falu a neve . . .”

„Mi az egyetértően idézett kritikához azt tartjuk szükségesnek hozzátenni, hogy az író nem azért utazik Pestről haza, Dormándra, hogy új ismeretekkel gazdagodjék, hogy friss élményekhez jusson, hogy olyan felfedezéseket tegyen, mint amilyent azok tettek, akik falut mentek kutatni, hanem hogy irodalmi alkalmát és keretét teremtsen meg élményei és társadalmi tudása elmondásának. Ez fontos jellemzőnek látszik, mert véleményünk szerint ez szabta meg mondanivalóját a dormándi világról, de ez volt meghatározója „formájának” is — az írói nézőpont karakterét és helyét-idejét ez az indíttatás szabta meg. Az indítás alapformáját pedig nyomban, az első rapszodikus fejezetekben megmutatja. A vonatból szembőlődő, aki éppen hazautaztában mintegy indulatokkal töltődik fel Aszód után, Hatvan tájékán, szemlélve a tájat („Két lovas is baktat az úton, egy megelevenedett Jósika-regény. A lovasok formaruhát viselnek, bűnösöket hajtanak a lovasok, hajtanak, vagy keresnek, talán mindenki bűnös, mert tény az, hogy előlük mindenki kitér . . .”) mondja-gondolja:

„Döcögj, döcögj vonat, már közeledünk elhagyott otthonom felé, melyet most bűntudatomban, hogy fölötte ítéletet tartsak, felkeresek. Ami felé közeledünk, az a múlt, a távolban kéklő Mátra csúcsaival, Gyöngyös messzire világló fehér templomával, szőlőhegyeivel, bor és alma szagával . . .” (14. o.)

Az eszmei és a lélektani nézőpont összeforrottságát találjuk ilyenformán Remenyik Zsigmond művében, de itt találjuk majd azt is, amit (Uszpenszkij nyomán) retrospektív nézőpontnak nevezhetünk. Így egy „individuais tudat” teljes fegyvertárát vehetjük (vehetnénk) szemügyre. Ami azonban talán még feltűnőbb itt, hogy az író szemléleti pozícióit mintegy rögeszmésen újra és újra rögzíti, lépten-nyomon kinyilatkoztatja, egészen közvetlenül, s közvetve is (a legkülönbözőbb szónoki kérdéssorok segítségével). Mindemögött

könnyűszerrel lírai ihletést kell feltételeznünk, s talán nem járunk messze az igazságtól, ha József Attila versvilágában keressük forrását, cím szerint esetleg éppen *A Dunánál* című költeményében, s ha nem közvetlenül abban, eszmekörében (a költői gondolatban mindenképen!), amely a „múltat bevallani” ösztönzését jelenti. De azt sem feledhetjük, hogy az író reakciói is lírai természetűek és érzelmi vonatkozásúak, s változékonyak is. A dormándi egy nap folyamán is módosulást szenvednek. Íme, kis csokra ezeknek:

— „Járom a falut és érdekelt szomorúsággal szemlélem a házak előtt ácsorgó parasztokat . . .” (41. o.)

— „Járom az utcákat és a közöket és most már félreérthetetlenül érzem a nyomasztó büntudatot . . .” (43. o.)

— „Ne várjon most senki tőlem megszokott könnyedséget . . . különben is a rombadőlt poklokat járom . . .” (45. o.)

— „Csak bolygatom és bolygatom az emlékeket ebben a magyar úri környezetben, de nem találok egy szirtet, ahol békében kiköthetném hajómat . . .” (61. o.)

— „Ennek a szellemében, a bátorság és az önfeláldozás szellemében élt-e valaha is ez a család és ez az úri ház, amelynek keretében és amelynek szobáit most barangolva ezt az osztályt és ezt a régi nemesi világot bemutatom . . .” (63. o.)

— „Voltak nyilván romantikus és idillikus pillanatai is ennek az úri háznak, de én most a mulasztásokat és a romboló erőket bolygatom a rémület romjai fölött . . .” (141. o.)

— „Aligha érhet tehát vádaskodás, hogy kiragadott eseményekről beszélek. Aligha érhet rágalom, hogy a kivételes emelem ki a jellegzetes helyett a gomolygó eseményekből . . .” (uo.)

— „Ülünk a hosszú ebédőasztalnál és szemlélem ezt a bajait látszólag semmibevevő családot . . .” (155. v.)

— „. . . amire most, hogy ezt a romokban heverő világot bolygatom, visszaemlékezem . . .” (199. o.)

— „Mit bolygassak még, hallgatja-e még valaki önmarcangoló ócsárlásaimat? . . .” (246. o.)

Át- meg átszövi tehát eszme és érzelem az írói magatartást, amely egy emberi hazalátogatás nyomán lírai projekciót kap, s ebből egy adott lírai-epikus perspektíva rajzolódik ki, hiszen ennek a nézőpontnak valójában két vezérszava van a cselekvés szempontjából: a *szemlélem* és a *bolygatom* — ezzel járja be az „atyi ház” szobáit, udvarát és kertjét, valamint a falut délelőtt és délután, hogy a reggel érkezett este ismét vonatra üljön, és mint egy XX. századi Lót, rémülten és zaklatottan meneküljön a maga modern magyar Szodomájából, a pusztulás látomásával szemében. Illetve mintha az expreszszionizmus „szekerén” halál-lovak röptének az apokalipszisbe:

„Vadul rohan a sötét országúton a kocsi, a messziben pislákoló kis fények felé. Ugrálnak a lovak, tán a kocsis rángatja eszeveszettül a kantárszárát, amint sötét árnyékával fenn ül a bakon. Ki tudja, mire gondol, miféle emlékek kísértik, miféle emlékek és leszámolások. Mindenesetre nem csodálkoznék rajta, ha takaróstul, pakkóstul az iszapos árokba fordítaná a kocsit, utasostul is

természetesen, ha már másképpen nem is, de eképpen számolva le egyelőre és jelképesen és fajtája nevében a földet, népet, szabadságot és kultúrát, öntudatot és megbecsülést halott hamu alatt tartó állapotokért.”

Idéztük Remenyik Zsigmond művének utolsó mondatait is, hogy jelezzük, mennyire a felhevített érzelem kitörésébe torkoll, a szokványos büntudat fogalmát szétfeszítő módon tapasztalat és reflexió, s ebből következően az előadásmód és az epikus perspektíva összefüggéseinek is sajátos (ám nyilván nem egyedülálló) karakterét kell feltételeznünk. S valóban, az ismétlések (anaforák) és a kérdések (ezek között elsősorban természetesen a szónoki kérdések) azok, amelyek az előadásmód mikéntjét meghatározzák. Ezek akár valamiféle retorikai toposzokként azért is Remenyik Zsigmond szövegének központi területein kaptak helyet, mert nem csupán az epikus perspektíva, de általában is a *Büntudat* polifón perspektívája felé nyílik kilátás, hanem arra is, amit a „beszélő éthoszának” nevez a retorikus (Vígh Árpád: *Retorika és történelem*, Bp. 1981. 418.), azaz arra a „morális állapotra”, aminek felemlegetése nélkül e műről nem lehet beszélni. A retorikai szempontú vizsgálat szinte dűskálhat tehát a *Büntudat* hozta szövegben. Mi azonban csupán a szöveg első feléből és utolsó lapjairól ragadunk ki a szónoki kérdések művészi szerepét illusztráló részletet. Az első pédánk a tűnődésé:

„Vajon költői táj ez a táj, létezik-e festő, aki vásznán e tájat megörökíteni méltónak találja . . . Jár-e ezen a vidéken festő, olvas-e a nép, terem-e kis földje elegendőt a megélhetésre, és egyáltalán mai helyzetének állapotáért tudja-e hogy ki a felelős? Isten büntetésének veszi-e ha gyerekei idő előtt pusztulnak . . . szégyenkezik-e, ha érkezik egy levél és tudatlanságában azt olvasni nem tudja, érez-e felelősséget barbár magatartása miatt . . .?”

E szónoki kérdésre nyomban ott az írói válasz:

„Nem valószínű, hogy embernek érezné magát levett kalappal kezében és meztláb álldogálva papja, jegyzője, tanítója vagy urasága előtt . . .” (11. o.)

A második (határeset is egyúttal) mintha raspszodikus versbe menne át:

„Mi lehetett volna ebből a földből . . .”

„Mi lehetett volna a népből . . .”

„Mi lett volna ebből a népből . . .”

„Mi lett volna, ha értelmes könyveket adunk a nép kezébe . . .”

„Mi lett volna, ha mi magunk haladtunk volna a korral . . .”

„Mi lett volna, ha megtanultunk volna építkezni . . .”

„Mi lett volna ebből a népből, ha nem kocsmákat építünk . . .”

A válasz most is a kérdéshez illő tónusában:

„Marcangoló büntudatot érzek, elszállt korok birtoklóinak magatartása és felelőtlen mulasztásai miatt . . .” (242—3. o.)

Az eddig jelzettből természetesen egyértelműen következik, hogy különösebb művészi-epikus fortély a nincs ennek a Remenyik-műnek. A hazalátogatás szituációjából folyik az, hogy az emlék emeltyűi is szüntelenül működnek — felfelé irányuló mozgásban egy-egy gyermekkort rögzítő fragmentum az író raspszodikus kitöréseinek (szónoki kérdéseinek) kiindulási pontjaiként szerepelnek, leszálló mozgásában egy-egy eszmemenet végpontjai. Ezek az

emlék-fragmentumok képezik azután a mű epikus, ám fölöttébb nagyszemű hálóját, hiszen előtérben azért az eszmére fordulás produkálta szöveganyag áll. Sokáig foglalkoztatott az a gondolat, hogy azt mondjam: epikus szigetek „ringnak” a *Bűntudat* érzelem- és eszme-tengerén. Mert arról is be kell számolni, hogy sajátos módon mégis lehetséges epikus sodrást is emlegetni, azaz: epikába látjuk fordulni azt is, amit nem szoktunk epikus veretűnek tartani, mert talán az előbb csak töredékesen idézett rapszodikus sorokat mégsem tudhatjuk az epikushoz éppen közelinek. Így azután a kimondottan epikus részletek, a *Bűntudat* „ikonjai” annál markánsabbak és erőteljességükben meggyőzőek. Az eperrel való gyerekkori kereskedés, az apa névnapi ünnepe, a szépapa és szépanya portréja és tevékenysége, a búcsú, a kolduló barátok, a paprokon arcképe, a forralt bor epizódja, G. úr esete ilyen típusú.

Mindez pedig fölöttébb nyomatékosan a retorika megnövekedett szerepének a kérdését veti fel a legkülönbözőbb változatokban, mert nem csupán azt kell mondanunk, hogy retorikai szempontból jól formált, példatárként is szolgáló mű Remenyik Zsigmond *Bűntudata*, hanem azt is, hogy az 1930-as évek jelzett alkotásainak a megközelítésében a retorikai szempontnak döntő jelentőséget kell tulajdonítanunk — ez a „retorika” az ilyen művek „őstalaja” is!

ETO: 894.511-31 Márai Sándor

CONFERENCE PAPER

„EGYSZER” ÉS „MINDIG”: IDŐ ÉS EMLÉKEZÉS AZ EGY POLGÁR VALLOMÁSAIBAN

KÁLMÁN C. GYÖRGY

Az MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Dolgozatom meglehetősen fellengzős címe ellenére szerény feladatra vállalkozik: Márai Sándor regényének időszerkezetéről tesz néhány megállapítást. Természetesen minden szerény feladat a végtelenségig bonyolítható, ezért a későbbiekben egyrészt a tárgyat még tovább szűkítem, másrészt segítségül hívom útmutatóul a prózai szövegek elemzésének egyik mai klasszikusát.

Ez a szerző Gérard Genette, aki a *Figures* harmadik kötetében (1972) igen jelentős tanulmányt tett közzé Proust nagy művéről. Ez az elemzés egyúttal átfogó elemzés-módszertan is. Genette a strukturalizmus hagyományait felhasználva teljes rendszert dolgozott ki az elbeszélt történet idejének, az elbeszélői módnak és hangnak a jellemzésére. Az igék jellemzésére használt nyelvtani kategóriákat veszi kölcsön: az idő, a mód és a hang megnevezéseket az elbeszélés és a történet időbeli viszonyainak, az elbeszélői „bemutatásnak”, „tálalásnak”, valamint az elbeszélő személy és megnyilatkozása viszonyának leírására alkalmazza. Számomra most az idő szempontjai a legfontosabbak — a módra és a hangra nem térek ki. (Ez a kettő persze nem azonos azzal, amit a köznyelvben és a lazább tudományos szóhasználatban elbeszélésmódnak vagy elbeszélői hangnak, hangnemnek szoktak nevezni.)

Genette a történet és az elbeszélés idejének három aspektusát tárgyalja: a sorrend, a tartam és a gyakoriság szempontjából vizsgálható minden elbeszélő szöveg. Ez a vizsgálódás persze azt előfeltételezi, hogy a szövegnek van cselekménye, története, vagyis hogy a vizsgálódó illet ki tud mutatni. Mindjárt az első kérdésünk tehát az lehet: melyik a Márai-regény cselekménye? Mit tekintünk a cselekménynek, a történetnek, amely ilyen és ilyen sorrendben megtörtént, ettől eddig tartó eseményeket ír le?

A válasz nem is olyan egyszerű. A regényt — legalábbis az első kötet közepétől fogva — olyan konvenciók szerint olvassuk, hogy az elbeszélő-főszereplő életének egy szakaszát várjuk az olvasás során megismerhetni. Az emlékirat-olvasó számára az elsődleges történet az elbeszélő-főszereplő születésével kezdődik; bár elfogadja vagy éppen elvárja, hogy az előtörténettel is megismerkedjék. (A család történetével — mint Máraínál —, vagy éppen a fogamzás történetével, mint Sterne-nél, aki éppen ezt a konvencionális várakozást veszi mintegy szó szerint, és így ki is figurázza.) Egyfajta olvasási mód (vagy kód) számára tehát a történet a főszereplő élettörténete vagy

annak egy szegmentuma. Könnyen elképzelhető persze, hogy az első két fejezetet az olvasó esszéként olvassa; az esszé-olvasó egyáltalán nem vár történetet, bár az esszé konvencióiba az is belefér, ha éppen van történet. Aki tehát a művet esszéként kezdi olvasni, azt akkor éri meglepetés, mikor az első kötet második felében is, da a második kötetben már nagyon nyilvánvalóan történetmondással találkozik. Tehát mindkét képzetes olvasónk: a később meglepődő esszé-olvasó és a kezdetben furcsálkodó regény-olvasó számára is az a kérdés, hogy hogyan illessze be a könyv első részét a képbe. Hát történet ez? Ha igen: ugyanaz a történet, mint ami az első kötet második felétől folytatódik?

Másfelől: a könyv utolsó fejezete ezzel a mondattal végződik: „Úgy, most pontot teszek, s mint aki vesztett csatából maradt meg hírmondónak, s elfújta mondókáját: emlékezni és hallgatni akarok.” Ez a „most” megnevezi az elbeszélés műveletének jelen idejét, s ehhez képest minden hátratekintés (analépszis). Azt jelenti ez már most, hogy így a regény idejének végpontja az elbeszélés ideje volna? Akkor azt mondhatjuk, hogy jókorá-lukak, ellipszisek vannak a történet elbeszélésében, hiszen nem csak az első és a második kötet története között hiányzik mintegy hat évnyi beszámoló (amilyet csak igen-igen hiányosan tölt ki később néhány hátratekintés), hanem a második kötet vége felé is körülbelül ennyit ugrik át az elbeszélő. De az elbeszélés idejét — amely egyébként többször, nemcsak a regény legvégén jelenik meg, csak épp ott a leghangsúlyosabban — felfoghatjuk úgy is, mint egy másik történet idejét. Ez első pillantásra alaposan ellentmond mindennapi intuíciónknak, hiszen a történet főszereplője éppen az, aki elbeszél. Csakhogy a szereplő pusztá azonossága nem tesz két történetet egygé. Vagyis: bár a „most” és az „akkor” idősíkjá felfogható úgy is, mint ugyanannak a történetnek (a főszereplő-elbeszélő történetének) két ideje, azt is lehet állítani, hogy az elbeszélés független a történettől, két történetről van szó (az elbeszéléséről és a történetéről), még akkor is, ha az elbeszélő azonos a főszereplővel.

De ezt a kérdést éppúgy megválaszolatlanul hagyhatjuk, mint a történet kezdetére vonatkozót. Voltaképpen mindegy, hogy azt mondjuk: a Márai-regény története ott kezdődik, ahol a család története, és ott végződik, ahol az elbeszélés jelen ideje van, vagy pedig a család régmúlt történetét a volta-képpen („első”) történetből való hátratekintésnek tekintjük, és az elbeszélő jelen idejű megzólalásait egy másik történet részének. Mindegy, mondom, mert itt egy a feltűnő: a történet kezdő- és végpontja valahogyan elúszik, homályban marad, megfoghatatlan, pontosan meg nem adható.

Mindeddig olvasói benyomásokról számoltam be. A Márai-regénynek bizonyára számos olvasója osztja ezeket. De még többen lehetnek azok, akik a benyomásokat magyarázva, értelmezve, pontosan leírva szeretnék látni. Hadd tegyek mégis még egy impresszionisztikus kitérőt, hátha az elemzésben ez is segítségünkre lesz.

Ha nagyon távoli pillantást vetünk a regényre (így gondolkodhat róla például az az olvasó, aki régen vette a kezébe a művet), két elég élesen elkülönülő részt látunk. Az első az, amelyiket ilyen kategóriákkal szokás vagy lehet jellemezni: „történettelen”, „esszéisztikus”, leírásokkal és életképekkel

teli, lassú, arcképcsarnokszerű. A második ezzel szemben történetek egész sorát írja le, kevesebb leírással és életképpel, pergő, gyors tempójú. Ez a kettősség annyira feltűnő, hogy szinte magától adódhat a gyanú (vagy a vád, vagy a megállapítás): a regény szerkezete nem koherens, megtörik, szétesik. A későbbiekben ezt igyekszem majd kétségbe vonni.

Ezt az erősen elnagyolt jellemzést kiindulópontul elfogadhatjuk. De egy fontos megszorítással kell élnünk. A mű két kötetben jelent meg, s az első kiadásban az első kötet végén ez a szó szerepel: „Vége”. Van jogosultsága egy olyan értelmezésnek, amely elfogadva, hogy a kétkötetes szöveg egy mű, egyúttal az első kötetet külön egységként kezeli. Ekkor ugyan változatlanul a fent vázolt kettősség, kettős szerkezet tűnik föl, csak persze egészen más-ként, mint ahogy a két kötetet tekintjük csak egy regénynek. Ha csak az első kötet időszerkezetéről akarunk valamit mondani — így madártávlatból —, akkor az elbeszélő életének első tizenhárom-tizennégy évét átfogó „álló” elbeszélésről és ennek a gyermekkorának az utolsó egy-két évét egyre jobban kinagyító, „mozgó”, „történetes” elbeszélésről beszélhetünk. A két kötet együtt természetesen más képet mutat: az első tizennégy évet, a családot, a várost tárgyaló két fejezetet ekkor az olvasó bevezetésként értelmezi, amelyet a tulajdonképpeni emlékirat vagy vallomás követ az első kötet harmadik fejezetétől. Bármelyik értelmezést válasszuk is, ez az olvasói benyomás magyarázatra szorul: mitől „álló”, esszyszerű, időtlen, mozdulatlan az első két fejezet, s hogyan kapcsolódik a regény folytatásához?

Úgy látom, hogy az eddig pedzett — talán nem is nagy horderejű — problémák mind egy és ugyanazzal a dologgal függenek össze. Arról beszéltem, hogy a regény történetének legalább az eleje és a vége valahogyan homályos, bolyhos, definiálatlan; azután meg arról, hogy az első két fejezet szerepe, szerkezeti helye (és műfaja?) kérdéses lehet. Talán ha Genette rendszerét itt segítségül hívjuk, találunk valami fogódzót. Véleményem szerint ugyanis a Márai-regény időszerkezetének egyik sajátossága a gyakorító-egyszeri kettősségében ragadható meg.

Ha az elbeszélő dolog többször történik meg, ismétlődik, ennek elbeszélése lehet egyszeri; ha tehát az elbeszélés egyszer mondja el, hogy ez és ez szokott történni, Genette nyomán gyakorításról beszélünk. Ennek ellentéte az, amikor az elbeszélő dolog egyszeriségének az elbeszélés egyszerisége felel meg: ez az egyszeri elbeszélés. Márai regényében nem fordul elő a többszöri elbeszélés, amikor az elbeszélő dolog is, az elbeszélés művelete maga is többszöri, ismétlődő; és csak igen kevés esetben az ismétlődő elbeszélés, amikor az egyszeri elbeszélő dolog többszöri elbeszélésben jelenik meg. Mármost az, hogy az egyszeri elbeszélés az egyik uralkodó elbeszélés a Márai-műben, korántsem meglepő, hiszen a rendőrségi jegyzőkönyvtől a mesén és a történelemkönyveken át a legújabb elbeszélő művekig ez dominálja a történetmondás konvencióit. A gyakorító elbeszélésnek természetesen ugyancsak megvan a maga — eléggé szűkre szabott — szerepe az elbeszélői szövegekben. Kompozicionálisan azonban a gyakorítás általában a háttérbe szorul, alárendelődik az egyszeri elbeszélésnek, s egyben háttérül szolgál.

A gyakorító és az egyszeri elbeszélés bizonyos értelmezői konvenciókat is mozgásba hoz. A gyakorítást az olvasó a mindennapival, az ismétlődővel

s ennek megfelelően a kevésbé érdekessel társítja, a gyakorító szöveget konvencionálisan háttérismeretként olvassuk, szemben az egyszeri elbeszéléssel. Az egyszeri elbeszélés az, amit úgy olvasunk, mint ami a mindennappal szemben a kiemelkedőt, az érdekeset, a fontosat, a voltaképpeni történet, cselekvést ábrázolja. Történeteket — konvencionálisan — éppen az egyszeri elbeszélés kedvéért szokás olvasni. A gyakorításhoz az állapot, az egyszeri elbeszéléshez a folyamat képzete kapcsolódik. A gyakorító szövegben az idő áll; az egyszerűben — gyorsabban vagy lassabban, de — halad.

Ezt az értelmezői konvenciót az irodalom már egy ideje kihívta: szembe fordult vele, érvényét kétségbe vonta. Az ismétlődő események részletes leírása és az egyszeri történetek kihagyása, többszörív-tétele — mintegy mindennapivá-”süllyesztése” — nem is olyan új jelenség. Genette Proust-elemzése például meggyőz arról, hogy Proust regényének alapvető kompozíciós egysége a gyakorítás-egyszeriség váltakozás. Valami nagyon elnagyolt értelmezését is megkockáztathatjuk ennek az ellen-konvenciónak: a mindennapi igenis méltó az ábrázolásra, a boncolgatásra, a háttér válhat olyan fontossá, mint az előtér; a szöveg visszahelyezi jogaiba az egyszerűség *környezetét*. Az egyszerűség viszont csak nézőpont dolga, relatív; nagy cselekedetek, nagy változások nincsenek ebben a világban, ezek esetleg csak háttérül szolgálnak a mindennapok ismétlődő tetteihez.

Mielőtt a Márai-regény gyakorítás-egyszeriség viszonyainak taglalására rátérnék, röviden szólok a másik két idő-aspektusról. Ami a tartamot illeti: Hevesi András gonoszkodva, de nagyon éles szemmel figyelmeztetett a regény megjelenésének idején arra, hogy Márai hadilábon áll az idővel. Egyáltalán nem világos — írja Hevesi — az elbeszélő életkora; számos egymásnak ellentmondó információt kapunk erről, következtetéseink sorra csődöt mondanak. (Ezzel függ össze persze az is, amire dolgozatomban korábban utaltam: a tartam eleje és vége tisztázatlan.) A tartam furcsaságát tetézi, hogy „az idő is szeszélyes, megbízhatatlan, kétértelmű . . . néha érthetetlen módon megáll: a hős . . . megmarad tizennégy évesnek, máskor akkora időtartamot ugrik át, hogy az olvasó beleszédül”. Szünetek és ellipszisek váltják tehát egymást. A szünetek viszont: rendszerint gyakorító elbeszélések.

Ami a sorrendet illeti: számomra nagy kérdés, hogy olyan szövegben, ahol a gyakorításnak ilyen nagy szerepe van, hogyan lehet egy sorrendet megállapítani. Ahol az elbeszélés egyszeri, ott nincs különösebben nehéz dolgunk; könnyen le lehetne írni a Márai-regény anakróniáit (sorrend-felrúgásait). Ezek, azt hiszem, nem sértették a kor konvencióit, s a mai olvasónak szinte már fel sem tűnnek. Az erre érzékeny olvasó még szép szimmetriákat is fölfedezhet: a második kötet első fejezetének története a harmadik fejezetben (vagyis pontosan a második kötet felénél) folytatódik; közben pedig — az első és a második fejezetben — hátratekintést olvasunk.

Nézzünk most bele az első két fejezet gyakorításaiba; azt mondhatjuk, hogy az első két fejezet teljes egészében gyakorító elbeszélés, amelyet csak ritkán szakítanak meg egyszeri elbeszélő betoldások. Ugyancsak ritkán, bár bizonyos rendszerességgel találkozunk olyan mondatokkal, szövegrészekkel, amelyek a gyakorító elbeszélés idejéből előre vagy hátra tekintenek; de hogy milyen távolságra teszik ezt, az gyakran megállapíthatatlan. Az is megállapít-

hatatlan, hogy az előre- és hátratekintések azoncselekményűek-e vagy más-cselekményűek-e az „első” történethez képest. Például rögtön a második mondat így szól: „Később megépítették a hadtestparancsnokság palotáját...” Kétségtelen, az előretekintés; de milyen messzire? és része-e ez a történetnek magának, vagy egy másik történetbe tartozna?

A gyakorító elbeszélést meg-megszakító egyszeri elbeszélésekre az a jellemző, hogy vagy kellemetlen, vagy valamilyen módon negatív értéktartalmú eseményeket írnak le, vagy pedig olyanokat, amelyek — az olvasó világismerete, regényolvasói konvenciói stb. alapján — nem „méltoak” az egyszeriségre, nem igazi történetek, nem érdekesek. Rögtön az első egyszeri elbeszélés ilyen ironikus egyszeriségű: „Egyszer, mint különös kegyet, születésnap ajándékot kértem anyámtól, hogy egy hétköznapon, teljesen egyedül és csak a magam gyönyörűségére, bevonulhassak a lépcsőházi előszobán át a lakásba.” A második ez: „apám egyszer csodálkozva, kissé méltatlankodva mesélte, hogy együtt utazott Weinrébékkal, akik a vasúti kocsiban délszakra termett, vattába csomagolt, friss szőlőt ettek, március végén...” A következő egyszeri betétnek már kétségkívül több köze van az olvasó által feltételezett és várva várt voltaképpen történethez, ennél fogva kevésbé tűnik jelentéktelennak, de érezhető, hogy az emlékező-elbeszélő számára elég kellemetlen esemény: ez az, amikor a főhős bezárja a Weinreb fiút a pincébe. És lássunk még néhány példát: egyszeriként beszéli el a szöveg a házbéli kávéházban megesett késelést; a prostituáltaknál tett látogatást; a Hajduné nevű cseléd halálát; a kubikusok lázadását; másrészt pedig a „hajnali drámát”, mikor az apa meggyanítja az „ármányt”, hogy dán vajat kapott, s a klozetbe dobja; hogy az elbeszélő egyszer követte a püspököt; hogy egyszer kitették a részeges házmeister-házaspárt a házból stb.

Az egyszeri elbeszélések azonban a leggyakrabban nem alkotnak különálló szívet a gyakorítás közepén: egy-két mondatnyi betoldásról van leggyakrabban szó. Ezenkívül az elbeszélő gyakorta mintegy belefotja az egyszeriséget a gyakorításba: az egyszeri elbeszélést úgy követi a gyakorítás, hogy az előbbire rávetül, csaknem érvényteleníti annak egyszeriségét. Ilyen szövegrészekre gondolok: Endre bátyámat elhagyja a felesége, az elbeszélő leírja azt az éjszakát; majd előretekint: „A „hűtlen asszony” később férjhez ment egy pesti színészhez”; végül átmegy gyakorító elbeszélésbe: „a városbeli urak soha nem mulasztották el... hogy megtekintsék ezt a rendkívüli látványosságot”. Vagy másutt: az elbeszélő apja elmeséli a bankelnök és Endre bátyám között lezajlott párbeszédet; ezt követi egy, az elbeszélt történet idejéhez képest külső előretekintés: „A betegek megkapták minden garas betétjüket...”; majd gyakorítás: „Ezt a történetet sokszor hallottam”.

Tovább rontja az egyszeri elbeszélés érvényét, egyszeriséget az, amikor nem az időidőben vagy határozókban megragadható gyakorítás kerül konfliktusba az egyszeriséggel. Így van ez az újságíró története esetében, aki „beleesett a pócegödörbe”; az elbeszélő a történethez hozzáfűzi: „Ostromba jellek ez...” Vagyis a történetet nem egyszeriségében, hanem éppen jelképes s így ismétlődhető mivoltában fogja fel; a jelképnek a konkrét történet csak egy esetleges megvalósulása. Másutt nem egyértelmű, hogy egyszeri elbeszélésről van-e szó: van álegyszeri elbeszélés (például a cirkuszosok jelenete,

amely mintha egyszeri volna, de nyilvánvalóan ismétlődhetett), s olyan is, amely egyszerinek látszik indulni, de kiderül, hogy gyakorító: „Már a kapuban zenét hallott a látogató. 'Márta válni készül!' — állapította meg a kertajtóban a család barátja, aki ismerte e házban a viszonyokat. mert Márta napokon át Césár Frank 'A — major szonátáját' játszotta, ha csalódott szerelmében. Márta gyakran vált.”

Azt hiszem, a Márai-regény első két fejezetére vonatkoztatva megkockáztatható egy értelmezésük ezeknek a gyakorító szövegrészeknek. Az elhibázott, kellemetlen, kínos vagy épp jelentéktelen, felfűjt, érdektelen egyszeri elbeszélésekkel szemben a gyakorítás az ismétlődés és az állandóság biztosságát jelentheti; azt a szolid közeget, amely a mindennapiság melegét nyújtja a benne élőknek. Persze ez az állandóság, ez az állapotszerűség sem fenékgig tejfél; de megbízható, megokolt — vagy éppen az okok, indokok nem is kérdésesek —, s itt fordul csak elő — kétszer —, hogy az elbeszélő megszólítja szereplőit (Zsüli nénit és Emma nénit, utóbbit már a harmadik fejezet egyik gyakorító passzusában).

Amikor az egyszeri elbeszélések láncolata igazán megindul — a harmadik fejezettől — az elbeszélés váratlanul jelen időbe vált. Úgy látom, hogy ettől a ponttól a gyakorítás és egyszeriség viszonya megváltozik. Metaforikusan azt mondhatnánk, hogy a zárt világból a harmadik fejezetben lép ki az elbeszélő-főszereplő a tettek nyílt világába, ekkor válik számára fontossá az egyszeriség, a történés, a cselekvés. A gyakorító szövegrészek természetesen továbbra is megmaradnak; az egyszeri-gyakorító arány bizonyára más, mint sok korabeli regényben (bár ezt nem vizsgáltam, de erre utal bizonyára az, hogy gyakorta emlegetik az esszé szót a regény szakirodalmában).

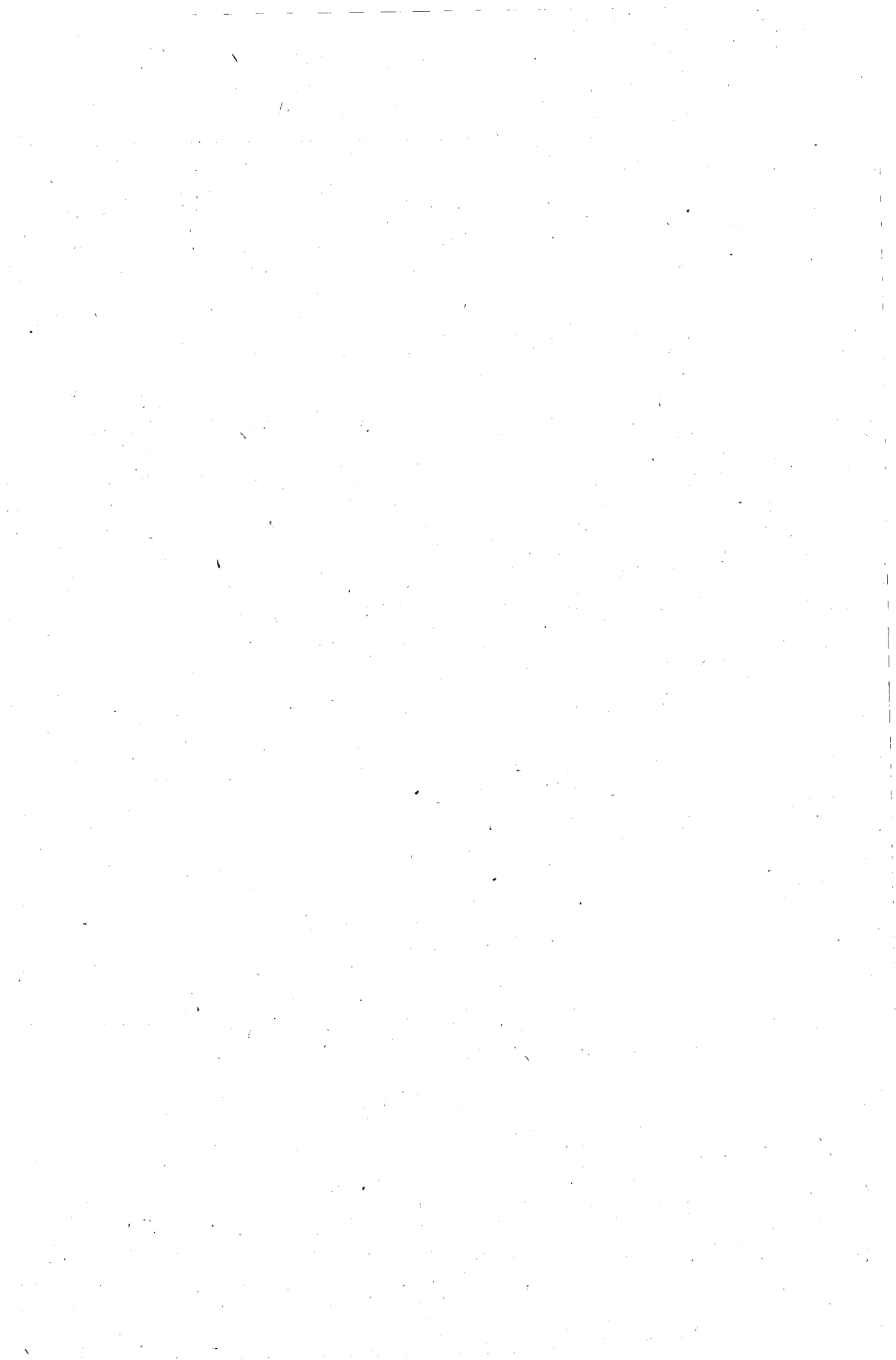
Az első két fejezet „álló”, nem-történetes jellege tehát szerintem igen fontos szerepet játszik a regényben — vagy, óvatosabban fogalmazva, adható egy olyan értelmezés is ennek e résznek, hogy az a regény egészének szempontjából érvényes legyen. A regény hat másik fejezete — és főszereplője — „mozog”, a gyakorítás hátrébb szorul: a kérdés az, hogy vajon ezt a gyakorítás-e egyszeriség viszonyt ott hogyan értelmezzük?

Erre nézve van egy hipotézisem, bár igazolni ehelyt nem tudom. Az első két fejezet kifejezetten pozitív értéktartalmú gyakorítása helyébe később mintha a negatív vagy értékközömbös gyakorítás lépne, s az aktivitás, a történés venné át a pozitív érték hordozójának szerepét. Igaz ugyan, hogy a főszereplő döntései, tettei, ítéletei olykor indokolatlannak, váratlannak tetszenek, s ennyiben a bizonytalanság, értékzavar benyomását erősítik; a gyakorítás viszont e regényben többé nem jut olyan szerephez, mint az első fejezetekben, többé nem jelenti azt az állandóságot, amihez — Hevesi szavaival — „hűtlennek” lehet lenni. A gyakorítás ott mindig időleges; időbeli határai pontosabban kijelölhetők. Itt talán az utolsó fejezetek a kivételek: a történetnek nincs vége, a második kötet utolsó három fejezetéből kettő tisztán gyakorító szöveg (a 11. pedig az elbeszélő apjának haláláról szól). Mintha az elbeszélő az otthon állandóságából, ismerős ismétlődéséből indulna, s regénye végén ismét valami ilyesmibe érkezne; de az, aki az igazi otthon egyik reprezentánsa volt, ide már nem tartozik.

Mi köze van mindennek mármost az emlékezéshez? Itt, legvégül, néhány dolog tisztázandó voltára hívnám fel a figyelmet. Az emlékezés — most nem

mint műfaj (ha ezt a terminust egyáltalán megérdemli), hanem mint tipikus elbeszélő helyzet — nyilvánvalóan nemcsak azt tételezi fel, hogy az elbeszélő történet az elbeszélés idejéhez képest előidejű legyen; s nem is csak azt, hogy a főszereplő és az elbeszélő azonos (vagy azonosítható) legyen. Az olvasó ezenfelül azt is elvárja, hogy a világ, amelyre a szöveg referál (vagy pontosabban: amelyre az *olvasó számára* referál) azonosítható legyen egy olyan világgal, amelyet az olvasó más szövegekből ismér. (A fantasztikus elbeszélést, még ha múlt időt használ is, az olvasó soha nem fogja emlékezésnek nézni.) Végül pedig: az elbeszélői reflexiók alapvető jellegzetességei az emlékezés beszédhelyzetének. Valószínű, hogy anélkül, hogy a szöveg utalna az elbeszélés idejére, körülményeire s az elbeszélésre-emlékezésre magára, az elbeszélés legalábbis veszít emlékező jellegéből.

Továbbá, lezárásként: az emlékezés beszédhelyzete, mint a Márai-mű esetében világosan látható, nem azonos az emlékezés valóságos, életbeli tevékenységével. A kettő azonosítása legalább olyan furcsa volna, mintha — mondjuk — a hangot és a betűt tekintenénk ugyanannak. Az a szöveg, amelyből az olvasó az emlékezés beszédhelyzetére következtet vissza, amelynek alapján mintegy rekonstruálja (vagy megkonstruálja) az emlékezés beszédhelyzetét, mindig megcsinált, kialakított, formált *írás*. A szöveg nem lenyomata az emlékezésnek, hanem megteremt egy sajátos, választásokkal és értékhangsúlyokkal teli képzetes emlékezést.

ETO: 894.511-31

CONFERENCE PAPER

AZ ELBESZÉLT MONOLÓG

THOMKA BEÁTA

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

A modern regény műfajtörténetének egyik meghatározó vonása a szerzői elbeszéléstől való eltávolodás és az elbeszélői perspektívák, hangok, nézőpontok váltogatása, árnyalódása. A szerzői magatartásnak a regényen belüli felbomlásával párhuzamosan a szerzői értékpozíció mellett a hős értéksíkja is regényformáló erőként lépett fel. Az elbeszélő és a szereplő között kibontakozó viszony alapvetően dialogikus jellegű. A korábbi fázisban, a Wölfflin nyomán lineáris stílusúnak nevezett elbeszélésben még nem egyénített a hős beszéde. Az elbeszélő és a szereplő nyelvi viselkedése között mindaddig nem bontakozhat ki párbeszéd, míg a két nyelvhasználat elszigetelt egymástól. A kétféle beszéd határainak eltöltése során az értékhangsúlyok áttevődnek az elbeszélő beszédéből a hősébe. Ennek jól ismert formája a *style indirect libre*, melynek több évszázados hagyománya van a francia prózában. Az Erlebte Rede a német irodalomban csak a századforduló óta van jelen, mint ahogy a magyar irodalomban is megközelítőleg ekkoriban válik elterjedté a szabad függő beszéd. Az ilyen elbeszélésben „minden szó kettős intonációjú” (Bahtyin). Csökken tehát a távolság, melyet a harmadik személyű narráció az elbeszélő és a hős között teremt. A hang az elbeszélőé, a közlemény létösszege azonban a hősé. Bally szerint e közlések grammatikailag a szerző, a közöltek értelmét illetően a hős beszédéhez tartoznak. Mivel az utóbbi nem jelölt nyelvileg, nyelven kívüli, anyagilag nem tárgyiasuló jelenségről van szó. Bally a *figure de pensée*, a gondolatalakzatok között tartja ezeket számon. Bahtyin nyelvfilozófiai és esztétikai elmélete ezzel ellentétes álláspontot képvisel. A beszélő személy, a szerző, az elbeszélő vagy a szereplő nem nyilatkozhat meg a nyelvben való anyagi tárgyiasuláson kívül. A nyelv az, ami létrehozza, megvilágítja, differenciálja, elmélyíti a belső személyt és tudatát, s nem fordítva (Bahtyin). Tehát nem a szó a belső személyiség kifejezője, hanem a belső személy a kifejezett és interiorizált szó. A regényműfaj három alanyának nyelvi kifejeződésére egyaránt jellemző, hogy tudatfolyamataik a *belső beszéd* eleve értékelő, az egyéb nézőpontokkal számot vető eszközeire utaltak, „ezzel viszont máris szociális aktussá, kommunikációs aktussá változott” (Bahtyin) a tudattartalmak közlése.

A tudattartalmak közléséhez, a tudat megjelenítéséhez a regény több formát kínál fel. E formák *nyelvi és poétikai* alakzatok. A kontextuális jelentéstan, a mondattani és a lexikai sajátosságokon túl ugyanis műfajpoétikai

jelentőségű a kérdés, hogy *ki beszél*, továbbá a távolság vagy a közelség, mely a szerzőt és az elbeszélőt, illetve a hőst és az elbeszélőt elválasztja egymástól, vagy éppen egymáshoz közelíti. „Ez a mozzanat grammatikailag is közvetlenül kifejeződik minden nyelvben: első, második, harmadik személy, továbbá a mondat struktúrájának módosulása attól függően, hogy ki az alanya („én”, „te” vagy „ő”). A harmadik személyre vonatkozó ítélet formája, a második személyhez fordulás formája és az alany önmagára vonatkozó megnyilatkozásának formája (illetve e formák különféle válfajai) már grammatikailag is különböznek. Itt tehát *magának a nyelvnek a struktúrája tükrözi vissza a beszélők közötti kölcsönviszony eseményét.*” (Bahtyin). Az alábbiakban néhány észrevételt szeretnék tenni azokkal a megoldásokkal kapcsolatban, melyek a szereplők tudatának megjelenítésében a harmincas évek magyar regényét jellemzik. A *Gyász*, *A befejezetlen mondat* és az *Utas és holdvilág* harmadik személyű, szerzői elbeszélések, míg *A feleségem története* első személyű elbeszélés, Ich-Erzählung. A megválaszolandó kérdések, hogyan érvényesül a különböző tudatok hangja, befolyásolja-e a regények értékszerkezetét, s vajon bonyolult-e a *ki beszél?* kérdésre adandó felelet.

A *per* zárófejezetéből idézek: „Tekintete a kőbányával határos ház legfelső emeletére tévedt. Ahogy a fény villan fel, úgy csapódott szét egy ablak szárnya, vézna, szikár férfi hajolt ki a párkányon, távol, a magasban, s karját még messzebbre tárta. Ki volt az? Barát? Jólelkű ember? Valaki, akiben részvét élt? Valaki, aki segíteni akart? Egyetlen ember volt? Vagy mindenki? Volt még segítség? Volt még valami elfelejtett ellenérv? Nyilván volt. A logika ugyan rendíthetetlen, de nem tud ellenállni annak, aki élni akar. Hol a bíró, akit sohasem látott? Hol a felső bíróság, ahová sosem jutott el? K. fölemelte kezét, s széttárta minden ujját.” A *per* alapkérdéseit összefoglaló mondatokban nemcsak a K. történetét közlő elbeszélői tudat jelenléte érzékelhető: közvetlenül részesülünk K. aggodalmából, mintha magunk is belekerültünk volna K. gondolatainak, kételyeinek és egzisztenciális dilemmáinak sodrásába. A hang K. *tudatának hangja*: nem *beszéd*, nem a beszéd egyenes idézése, s nem a gondolat szerzői előadása, mert ennek grammatikai eszköze és jele lenne a „K. úgy vélte”, „K. így töprengett magában” stb. főmondat. Kafka tehát kilép az elbeszélő beszédének síkjából, s felerősíti a szereplő belső hangját. E retorikai kérdésekre visszavezetett személytelenség megszünteti a távolságot az elbeszélő és hőse, valamint az elbeszélés és befogadása között is. A kérdő mondatok valamennyiünk kérdéseiként fogalmazódnak meg.

A közlésforma nem K. gondolatainak idézése, melynek narratív alakja a függő beszéd lenne, hanem K. *gondolatainak elbeszélése*. Doritt Cohn kategóriái, az *idézett monológ*, a *pszicho-narráció* és az *elbeszélte monológ* közül ez az utóbbi felel meg K. közléseinek. Nyelvtanilag a szabad függő beszédhez közel álló elbeszélésmód ez, melynek lehetőségei azonban túlmutatnak a style indirect libre nyelvi adottságain. A közlés nem a külső világ, hanem a belső világ elbeszélésére irányul. A gondolatok, érzések, észleletek, tudati és érzelmi tartalmak kifejezését nem befolyásolják az elbeszélő értékhangsúlyai, ám nem is közvetlen idézései a szereplő gondolatainak. Az elbeszélőt és a hőst a látásmód egyesíti: Pouillon szavával a *vision avec* esete ez, mely olyan szemléletet jelöl, melyben a feltárolt világ mindkét alany számára ugyanazon értelem-

tartalmakat hordozza. A hősön keresztül történő narrációnak arra a változatára, melyben annak gondolatai a közlés tárgyai, mint *A per* idézett szakaszában, a *pensée avec* tűnik megfelelőbbnek. Genette-nek *Az elbeszélő discours*-ban megállapított fogalmaival ellentétben Doritt Cohn szerint az *együttgondolkodás* a perspektívák azonosságát és a megszólaló hangok összhangját jelenti. A szöveg elbeszélőjének hangja együtt hangzik fel a hős elméjének, tudatának nyelvével. „Ennek értelmében az elbeszélő monologot a hősön keresztül folyó elbeszélés, illetve az elbeszélés lényegének tekinthetjük; olyan pillanat ez, melyben a szereplő gondolatai sűrű szövedéket alkotnak a harmadik személyű elbeszélés szövegfelületén belül”. (D. Cohn)

Az elbeszélt monológ a négy regény közül a *Gyászban* jelentkezik megközelítőleg azonos szerepkörben, mint *A perben*. A regény utolsó fejezeteinek egyikében, miután már többé-kevésbé eldőlt Zsófi sorsa, és nyilvánvalóvá vált, hogy életének nincsenek alternatívái, a következő módon ábrázolja az elbeszélő azt, hogy „mi megy végbe” Zsófiiban: „... úgy menekült az elől a tavaszi nép elől, mintha valami színes dagály lenne, amely ha utoléri s örvényébe temeti, megfojtja. Milyen bolond vagyok, szidta magát, miközben az üldöző ár lassan elmaradt. *Majd éppen őrá gondolt édesapám. Hogy nem paraszt, nem idevalósi? Hát csak ő nem paraszt? Nem idevalósi? Ki tudja, miféle vénembert kommandálnak neki, valami süket vidéki asztalost, amilyen a Tót is, ő meg mindig ilyeneket gondol. Meg akarnak szabadulni tőle, ne kelljen látniuk a szomorúságát. Nem szeretik, hogy mindig ilyen fancsali ábrázattal jár, a temető szagát érzik rajta, hát pusztuljon innen. Vagy észrevettek valamit? De hát mit is vehettek észre; Beszélt ő azzal a fiatalemberrel tíz szót? inkább kifordult a szobájából, ha találkoztak.*” (Kiemelések — Th.B.) Az idézett részletet szerzői közlések vezetik és rekesztik be. A belső vívódást érzékeltető kérdéseket azonban Zsófi intonálja, a közeg, melyben e kérdések grammatikailag is formát kopnak, nem a szerző, hanem a szereplő tudata. A *Gyászban* ábrázolt történet terepe Zsófi belső világa, amely terjedelmileg is nagyobb teret tölt ki, mint a regény külső eseménysora. Németh László uralkodó eljárása mégsem az elbeszélt monológ, hanem a pszicho-narráció, a függő beszéd formájú közlés. Sem Németh László, sem Déry Tibor, sem Szerb Antal nem vállalja a kockázatot, mellyel Mihály, Lőrinc vagy Kurátor Zsófi belső hangjának fölerősítése járna. Déry vagy közvetlen idézés formájában közli Lőrinc gondolatait, vagy szerzői kontextusának megbontása nélkül beszéli el őket. Ilyenkor elkerülhetetlen a „gondolta”, „vélte” stb. állítmányok jelentkezése. *A befejezetlen mondat* részlete: „A dinamó jólismert háromnegyedes löktetésének hallatára Lőrincet ugyanaz a *megnyugvás fogta el*, mint amikor iskolásfiú korában, nyáron, a Kassa melletti birtokon egy alkalmommal elcsavargott, eltévedt az erdőben és éjszaka egy domb csúcsára felérve, hirtelen meghallotta maga alatt a domb lábánál Hektor jólismert ugatását, amely mintegy kivilágította az előbb még vadidegen tájat; a sötétségben is *látni vélte* maga alatt az öt ugrással elérhető kert kiskaput (...) No, *gondolta* a fiatalember, mégis csak találtam otthonra, nem kell beköltöznöm a „légy-szobába!” Milyen rég nem álmodtam vele, *jutott eszébe* jókedvűen.” (Kiemelések — Th.B.)

Az ötletek, emlékek és asszociációk elbeszélése a szerző hatáskörében marad, vagy mint *A befejezetlen mondat* egyéb hangsúlyos helyein, a szerzői

szövegösszefüggésbe ékelt idézett monológ formájában jelentkezik. Déry Németh Lászlónál is kevesbé oldja a narrációt; regényének egyik legmarkánsabb vonása a hagyományos szerzői nézőpont-alternatívák megtartása. A *Gyászban* elvétve felbukkanó elbeszélt monológok poétikai rendeltetése a hősnő intenzív belső életének tömör megjelenítése, melyhez a szerzői narrátor felhasználja azokat a hangsúlyokat is, melyek Zsófi látószögével állnak összefüggésben. Drámai történésfolyamról lévén szó és egy központi hőst kiemelő regényszerkezetről, Németh László helyenként törli az egyébként uralkodó szerzői beszéd és a hős tudati, tudat alatti folyamatait felszínre hozó közlések határvonalát.

Szerb Antal Mihály reális és „irreális lélekállapotainak”, tűnődéseinek, egzisztenciális helyzetét fontolgató tudatállapotainak elbeszélése során két lehetőség közül választ: gondolatokat idéz vagy beszéli el e folyamatokat, hogy közben nem teszi viszonylagossá, kimozdítottá a szerzői perspektívát. Az *Utas és holdvilág így belül marad az egyszólamú* narráció összefüggéseiben. Az elbeszélés és az idézés közötti szakadékokat *A feleségem története* elbeszélője sem törli el, sőt a regény egyik hatáseffektusát abból a centrális közelítésből származtathatjuk, mely a beszéd tárgyát, témáját képező női figura, Lizzy alakját megformálja. Noha szinte kizárólag róla van szó, az első személyű elbeszélő számára lényegesebb a hozzá fűződő viszony elemzése, minek folytán Lizzy tudatosan eltávolított, visszafogott, elvonttá tett „beszédtárgy”. Ha mégis előtérbe kerül, ha az ő belső énjének hangja szólal meg, e közlések is a központi tudaton szűrődnek át, aminek grammatikai formája a függő beszéd.

Mindennek alapján arra következtethetünk, hogy Stanzel szavával az *elbeszélés gyújtópontja* regényeinkben nem a hőshöz, hanem a szerzői perspektívát megtartó elbeszélőhöz kötődik. A narráció két alapiránya, a külső és a belső történés nem igényel egymástól lényegileg eltérő poétikai fogásokat: az utóbbi megformálása éppúgy az elbeszélő illetékességében marad, mint a történések értelmező-értékelő reflexiója. Ez a ragaszkodás az egyetlen központi tudathoz annál különösebb, mert a regényekben kivétel nélkül bonyolult jellemű alakok vagy árnyaltan ábrázolt emberi kapcsolatok állanak a középpontban, mint például Zsófi és családja, környezete, vagy Lőrinc és családja, Lőrinc és Rózsaék, Lőrinc és Éva, vagy epizód jellege ellenére Éva és Abramovics emlékezetes viszonya, vagy Mihály és Éva, Mihály és Erzsi, vagy Störr és Lizzy viszonya. A harmincas évek regénye nem tükrözi azt a folyamatot, melyet Bahtyin a-realisztikus és kritikai individualizmustól a viszonylagos individualizmus felé való közeledés, helycsere gondolatában megfogalmazott. E regényhősök úgy válnak individuumokká, hogy a szerzői értékhangsúlyok jelenléte átmenetileg sem gyengül, s nem vesz ki belső alkut, észleleteik, tudatfolyamataik elbeszéléséből.

E regények uralkodó közlésformája a szerzői elbeszélés hagyományos kelléktárából kerül ki. A szabad függő beszéd visszaszorításával magyarázható, hogy az ennél bonyolultabb és több látószöget egyesítő elbeszélt monológra alig akad példa. Annál különösebb, hogy a regények nem kínálnak sajátos megoldásokat a *parée avec*, a *pensée avec* és a *vision avec* beszédet, gondolatot, látást és láttatást kifejező diszkurzus-típusokra, ha vitán felüli mozzanatnak

tekintjük, hogy hőseik bonyolult jellemek. E tudatok mégis alárendelt helyzetben vannak a szerzői tudattal szemben, s nem vesznek részt közvetlenül a regényvilág alakításában. *E tudatok nem válnak áttetszőekké*, s elbeszélőink nem úgy közelednek e tudattartalmakhoz mint *önértékű tényekhez*. Ennek következtében a *belső szavak* jelentősége meglehetősen elenyésző regényeinkben, és hosszú ideig áthidalhatatlan marad az elbeszélő és a szereplő beszéd-folyamot elválasztó űr. E jegyek közvetlenül minősítik a két háború közötti magyar regény formáját: e forma zártságából és klasszikus egyensúlyából mindaddig nem fog veszíteni, amíg fel nem adja az *egyszólamú elbeszélés* századunkban mind kevésbé kommunikatív hagyományát.

ETO: 894.511-31 Németh László

CONFERENCE PAPER

**HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS NÉMETH LÁSZLÓ
GYÁSZ CÍMŰ REGÉNYÉBEN**

DÉRCZY PÉTER

Az MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Az itt következő dolgozat Németh László terjedelmében/mennyiségében is hatalmas életművéből egyetlen kis szeletet kíván csak kiragadni: a *Gyász* című regény elemzését, vagy legalábbis vázlatos elemzését próbálja nyújtani. A megszabott határok között elemezni egy-egy alkotást csak annyiban van értelme, ha az adott elemzésből legalább néhány olyan következtetés is levonható, amely — különösen ilyen életmű esetében — az alkotó egész pályájára, egész alkotói attitűdjére nézve is jelent valamit. Németh Lászlóval kapcsolatosan bizonyára sokféle megközelítés lehetséges az életműhöz, s az is megkockáztatható, hogy bármelyik művét vesszük közelebbi vizsgálat alá, mindegyikből — bizonyos megszorításokkal — hasonló eredményekre jutnánk. *Gyász* című regénye azonban talán ennél is többet kínál, már csak azért is, mert a szépprózai pálya elején helyezkedik el; s így néhány jellegzetességet előre vetít, de visszatekintve is néhány karakterisztikus Németh László-i epikusi jegyzet felerősít, illetve megerősít. A dolgozat másodlagos célja tehát főleg az, hogy mennyire ítéltető meg egy ilyen különös életmű egyetlen alkotása alapján.

A *Gyász* az életműben sajátos helyet foglal el. Érdemes idézni itt magának a szerzőnek a kommentárját, melyet az 1969-es kiadás elé írt: „Vannak olvasóim s épp az igényesek között, akik makacsul a *Gyász*-t tartják, ha nem is a legjelentősebb, de a legtökéletesebb regényemnek.” De az 1965-ös *Negyven év*-ben is így nyilatkozott Németh László: „A *Gyász*-t sokan legtökéletesebb regényemnek tartják; az biztos, hogy jóslatszerűségében (bár vannak versenytársai) mindet felülmúlja; a Kurátor Zsófi lelke (hiába írtam Égető Esztereket, Kertész Ágneseket) halálig erősebb maradt.” A szerzői kommentárokat a szakirodalom sem cáfolja meg, sőt, inkább megerősíti, persze azzal a kiegészítéssel, hogy felsorakoztatja mellé az *Iszonyt* is. Előzetesen annyi bizonyosan megállapítható, hogy Németh László szépprózai munkásságában valóban e két regény a meghatározó — abban az értelemben mindenképpen, hogy e kettőben kísérletezett ki olyan epikusi formát, amely nemcsak gondolkodói céljainak felelt meg, de adekvát volt a kor s az életmű adott szakaszának kérdéseivel is. Sőt, e helyi értéket annyiban túl is szárnyalta — mindkét műben —, amennyiben esztétikai/poétikai értelemben értékesebb, mert az időben követő nemzedékek számára hasznosíthatóbb — epikai alakzatot hozott létre.

Mármost az a kérdés, hogy a szerzői önkomentárnak, illetve a recepciónak valóban igaza van-e?! Az elemzés valójában csak erre a kérdésre próbál autentikus magyarázatot, illetve választ adni.

A megközelítő teljesség kedvéért nem tekinthetek el attól, hogy néhány szóban vázoljam a keletkezés-körülményeket. A *Gyász* 1930–31-ben született, de csak 1935-ben jelent meg. Tartalmi alapját, mint köztudomású, két forrásból eredeztethetjük, elsősorban az író egyéb művei alapján: a forrás részben saját kislánya halála, részben egy távolabbi rokon életsorsa. Amiért fontos ezt a tényt megjegyezni, az az, hogy a mű kiindulási alapja tehát realiztikusnak nevezhető. S realiztikus a mű abból a szempontból is, hogy Németh László rengeteg részlet-realista betétet, leírást foglalt bele a műbe. A *Gyász* azonban minden realiztikus vonása ellenére sem nevezhető a hagyományos módon realistának, ha a fogalmat a 19. századi értelemben használjuk.

A *Gyász* mindenképpen átmenetet jelez, nemcsak Németh László-pályáján, hanem az életmű és a magyar irodalom összefüggésének kérdésében is. Három szempontból vizsgálom meg éppen ezért a *Gyászt*: részben a szerkezeti felépítésére vagyok kíváncsi, részben az időkezelésére, és részben, de talán a leginkább, az elbeszélésmódokra, melyek a regényben szót kapnak. E három tényezőtől, úgy gondolom, arra is választ kaphatunk, hogy miért és jogosan tartják-e a *Gyászt* a Németh László-i életmű legalábbis egyik csúcspontjának.

Köztudomású, hogy Németh László mennyire érzékenyen reagált a világirodalmi jelenségekre, de az is, hogy az újabb magyar prózai kísérletekre is. Joyce, Proust vagy éppen Szentkuthy Miklós nem kerülte el figyelmét. Ő maga azonban nem kívánta követni e formaújítók útját, mint ezt többször is kifejtette elméleti írásaiban. Tagadhatatlan azonban — ő maga se cáfolta soha, sőt! —, hogy e jelenségek nagy hatással voltak rá. Hogy mennyire, azt éppen a *Gyász* jelzi. Németh László, miközben egy sajátos magyar, illetve közép-európai regénytípus kialakításán fáradozott, valójában a világirodalmi és szórványos magyar irodalmi jelenségek asszimilációjáról tesz tanúságot. Elsősorban a tekintetben, hogy a *Gyászban* megváltozik az elbeszélésmód, az elbeszélő viszonya a történethez, legalábbis, a korábbi tendenciákhoz, különösen Móriczhoz képest. Első pillantásra a *Gyászban* alig fedezhető ez fel, hagyományos regénynek tűnik, főleg az előbbi viszonyításrendben. Az alaposabb vizsgálat azonban kiderítheti, hogy a 19. századi s a magyar irodalomban a 20. században is uralkodó regénytípushoz képest jelentős fordulatnak, de legalábbis módosulásnak lehetünk tanúi. A *Gyász* háromféle elbeszéléstípus ötvözetéből jön létre. Részben auktoriális, részben perszonális elbeszélésmód szervezi a regényfikciót — ezek azonban tulajdonképpen a megszokott típusokba tartoznak. A regény világa e szerint szerzői leírásokból, illetve megjelenítésekből, valamint a szereplők külső monológjaiból, illetve dialógjaiból épül föl. A *Gyász* struktúrájában azonban az a kétféle elbeszéléstípus igencsak szegényes. A regény döntő hányadát az auktoriális és perszonális elbeszélés ötvöze adja, ami arra utal különösen, hogy a *Gyász* esetében a szerzői pozíció megváltozásával állunk szemben. Az elbeszélés menete csak látszólag hasonlít a megszokott múlt századi elbeszélői magatartásra. Ha közelebbről tekintünk rá, észrevehető, hogy a *Gyász* elsősorban a kétféle elbeszélésmódból létrejövő különös tudatábrázoló technikát alkalmazza. Különösnek azért nevezhető ez az eljárás mód, mert Németh László megtartja a

múlt századi regénytípus külsőleges megjelenését, azaz, a szerzői grammatikát. A szerzői pozíció azonban jelentősen módosul. Amit Kurátor Zsófiról megtudhatunk, az elsősorban ilyen leíró jellegű, szerzői elbeszélésű szövegből származik; ezek a szövegek azonban mégiscsak egy tudat idejét és terét állítják elénk. E tudat tárgyasulása főként egyes szám harmadik személyben történik, s csak igen ritkán perszonális, azaz igazi belső monológként. Csak egyszer-kétszer fordul elő a szövegben — a párbeszédekben túl — tényleges első személyű előadásmód, illetve belsőbeszédszerű önmegszólítás. Németh László e módszerrel igazából egy átmeneti formát hoz létre: eltávolodik a móríci típusú, alapvetően auktoriális, mert a szerző omnipotens nézőpontját nem feladó elbeszéléstől, de csak éppen közeledik e nézőpont teljes föladásához. Az átmenetiséget olyan mozzanatok is erősítik, melyekben ezt a különös dualitást vehetjük észre. Például, az ilyen típusú mondatokban, illetve mondatkezdésekben, mint: „Mondják, úgy viselkedett...”, vagy: „mondják, hogy a szolgálégyek el is verték egy külsőrosi lány miatt...” a szerzői pozíció mindentudásának föloldódását láthatjuk; ugyanakkor, bár kétségtelenül csak egy-két esetben, ilyen, kifejezetten a 19. századi regényre emlékeztető fordulatot is tapasztalhatunk a regényben, mint: „Csakhogy azoknak a színes ruháknak nem az volt a sorsuk, hogy Zsófi még egyszer fölvegye őket.” Ez utóbbi kifejezetten a szerzői kommentár illetve felrálítás körébe esik, azaz az elbeszélés menetéből való kilépést, külsőleges elbeszélést sejtet. A regény — egyéb ilyen irányba mutató jelenségeitől most még eltekintve — feszültségét többek közt ez az eljárás mód, elbeszélés mód is erősíti. A mód jellegét a regény nyelvi grammatikája is jelzi: a szubjektív, egyéni tudatra koncentráló megjelenítés különös objektív formát ölt azzal, hogy az epikus nyelvet elsősorban a függőbeszéd uralja. Az eljárásnak kettős nyeresége is van általában, de konkrétan a *Gyászban* is. Ugyanis mind az objektív, mind a szubjektív szférát hitelesebben képes ábrázolni Németh László, valamint, s ez a döntőbb, a két szféra sem világképíleg, sem stilisztikailag nem válik el egymástól, sőt, éppen ez által fonódik szorosan össze.

Az elbeszélés mód eme különleges szerepe nemcsak a főhőst illeti; a regény összes, kitüntetettebb szerephez jutó alakját is hasonló módszerrel jeleníti meg Németh László. Így az anya, az apa, a hóg, a gyermek, Kiszeláné figurája nem egyszerűen a külső ábrázolás „többletét” jelenti, hanem valójában nézőpontot is, ahonnt a valóságos főszereplő személye mindig más és újabb szemszögtől látszik. Ha innét tekintjük, akkor a *Gyász* tulajdonképpen tudatábrázolások összessége. A köztes leírások így igazából el is hanyagolhatók az értelmezésben és értékelésben. A regény szerkezete e szerint is alakul. A szerkezetben elenyészővé válik a kontinuuált eseménysor, a fabula, s helyét átveszi a drámai szituációsorozat. Drámai jelenetekből épül föl valójában a regény egész struktúrája, s így értelemszerűen szorul ki belőle a külső ábrázolás, a szociológiai referencia. Németh László szépprózai monográfusa a regényt geometrikus rendszer szerint vázolja: három nagyobb egységből tizenegy képben épülne föl e szerint a szerkezet. Úgy tűnik azonban, hogy e klasszikus építkezés mód a *Gyászban* mégsem ennyire „matematikai”. A drámai ábrázolási mód ennek mindenképpen ellene mond annyiban, hogy a szituációsorok nem „alkalmazkodnak” az írói technikai elválasztásokhoz. Igazából csak néhány nagyobb egységre bontható a regény szerkezete: az első

a gyász a férj után, majd következik a gyermekhalál, és végül a lezárás. A regénynek igen sovány a történeti, fabuláris része. A szerkezet is azt erősíti, hogy itt nem mesét kapunk, hanem bensőséges történetet. Az a kérdés már most, hogy e történetet milyen formában állítja elénk Németh László. Egyáltalán, történetet mond-e el? A válasz erre eléggé egyszerű: hiszen nem történetet látunk, legalábbis nem a megszokott értelemben. Egy lélek története az, amely a *Gyászban* élénk vetül, s természetesen ez a történet egyáltalán nem fabuláris. A fabulát most abban az értelemben használva, hogy cselekményes, történet-mozdító lenne. Valójában a *Gyász*nak nincs is története ebben az értelemben, bár időszerkezete lineárisnak vagy legalábbis mozgásosnak nevezhető. Itt is a már említett dualizmust vehetjük szemügyre. A regény alapvetően lineáris időszerkezetre épül, ám ezt a szerkezetet minduntalan fölbontja a szerző. Részen időbontással, részen az idő egyéni kezelésével. A *Gyász* ideje tulajdonképpen megállapítható, körülbelül három évet fog át, mégis időszerkezetére a legjellemzőbb, hogy meghatározatlan lebegesű. A furcsa kettősséget ott vehetjük észre, hogy miközben — bár eléggé nehezen, de — észlelhető az idő múlása, a regény világát ténylegesen meghatározó időbeliség valójában „megállt”; egyfajta időtlenséggel állunk szemben. A *Gyász* belső, drámai feszültségét is erősíti ez az időszerkezet. Az egyik oldalon a regény ideje elsősorban metaforikus megjelenítésben áll össze, amennyiben — mint erre többen rámutattak már — a természet, az évszakok váltogatásának képeiből építkezik Németh László. Valójában ezek a legkonkrétabb időbeliséget szimbolizálják, a tél, a nyár, tavasz és az őszi múlásával. A regényben az összes egyéb időmeghatározás tulajdonképpen ennél jóval bizonytalanabb: szemberűnő, hogy mennyire dominánsak az olyan megfogalmazások, mint „egyik vasárnap”, „ekkor”, „ilyenkor”, „olyankor”, „mostanában” stb., melyek éppen a regény időtlenség-képzetét erősítik tovább.

E sajátos időkezeléshez járul egy másik, ábrázolásbeli tényező, mely megintcsak — az idő problémájához hasonlóan — kettősségen alapul. Úgy fogalmazhatnám meg ezt, hogy: a részletek valóságúsége és az egész szerkezet nem-külsőleges felépítése. Első pillantásra talán nem is annyira feltűnő, hogy Németh László a *Gyász*ba mennyi kisebb-nagyobb szociológiai részletet, apró realiztikus képet, betétet épített bele. Az „életben bennegazolódók” megannyi valószerű képének dinamikája — ugyanúgy, mint az előbb az időnél láttuk — ellentétben áll az egész regény voltaképpen statikus szerkezetével, állóképszerű metaforikus világával. E dualizmus alakbeli változata a tulajdonképpeni főhős, Kurátor Zsófi alakjának az ábrázolása is. Jellemrajzolásában Németh László kétféle megközelítést tár elénk: egy szociológiai és egy pszichológiai. Előbbin azt érthetjük, hogy a „szent szörnyeteggé” váló nőalak jellemfejlődésében a háttérben mindig megtalálhatjuk az ok-okozati magyarázatot is. Ugyanakkor Kurátor Zsófi alakjában Németh László egy sajátos alkatot is megragad, amely mintegy eleve elrendeltetetten követi végzetszerű sorsának kijelölt irányát. A feszültséget itt a „jellemfejlődés” kauzális s az eleve elrendelés metaforákban megnyilvánuló ellentételezése hordozza. Mert kétségtelen, hogy ezt a sorsot befolyásolja a falu világa, s ezért költözik Zsófi, például, önálló házba, de már előtte úgy gondol e házra, mint „egy fellegrárra”; „a mitológikus Kiszaláné” (Németh László szavai a regényből) pedig minden, az eseménysorban kauzális értelmezhetőség mellett

is úgy jelenik meg, „mint kegyetlen, földöntúli hatalom, akinek mindenét oda kell dobnia, csakhogy árnyékából büszkén nézhessen a világ szemébe. A Lakó volt az erény, aki mindörökre ráteszi az ő zavaros özvegyiségére a csontos kezét, s az igazán erényes emberek makacs elszánásával követelte, hogy minél előbb rávesse az árnyékát, megfojtsa, tönkretegye.” A *Gyász* így egyszerre sorsmetafora, mitologikus elrendezésű tragédia, alkatrehány, és szűkített, de a hagyományos értelemben is fölfogható társadalomrajz. A szűkítés teljesen egyértelmű, már csak azért is, mert túl azon, hogy lemond bármiféle extenzivitásról is, maga a falusi, parasztvilág is inkább csak háttérrelként szerepel.

Az előbbieken igen vázlatosan jelzett dualitások — az alapvető lineáris időkezelés és a „lebegtetett” meghatározatlan időbeliség; a részletek valószínűségének dinamikája és az egész szerkezet statikussága; a kauzalitás és mitologikus sorsmetafora; (azaz, „jellemfejlődés” és alkati predesztináció); — mind azt jelzik, hogy a *Gyász* a hagyományos realistának nevezhető regénytípustól sok tekintetben eltérő változatot képvisel, de sok tekintetben kötődik is e regényformához. Valójában átmenetet testesít meg a joyce-i, prousti regényformákhoz képest. Jelzi az átmenetet az a tény is, hogy — akár a későbbi regényekhez képest is (*Égető Eszter*, *Irgalom*) — sokkal szegényesebb a külső scenikai elrendezése a regénynek, és mérhetetlenül gazdagabb a belső ábrázolás. Ami a *Gyászt* (az *Iszony*val együtt) az életműben is, de az irodalomtörténetben is sajátos helyzetűvé, regénytípológiai szempontból is fontossá teszi, az éppen ez az átmenetisége, köztes léte a hagyományos és a teljesen formaújító formák között. Különös rétegezettséget hozott így létre ugyanis Németh László, tág teret biztosítva a recepció számára. Nem véletlen, hogy a *Gyász*nak annyira különféle, olykor egymásnak is ellentmondó interpretációja van, kiindulva onnét, mely szerint a *Gyász* a magyar gazdag parasztság mikro-realista társadalomrajza, egészen odáig, mely szerint patológus pszichikai rajz. A *Gyász* szerkezeti megoldásai, valamint különös elbeszélésmódja, epikus perspektívája — az említett auktoriális pozíció jelentős mértékben való feladása, de grammatikájának megtartása — azt eredményezi, hogy bármennyire is drámaszerűen zárt rendszerű a regény, struktúrája a jelentés és a befogadás szempontjából meglehetősen nyitott, jelentésrétegzett. (Zárójelben jegyzem meg, hogy csak sajnálni lehet azt a módosulást a regénytípusban, mely a *Gyász* és az *Iszony* után az *Égető Eszter*ben és az *Irgalomban* született meg, ahol is Németh László sokkal inkább a már általa is meghaladott hagyományos regénytípushoz közeledik, mintegy „megfelelkezve” korábbi eredményeiről e téren.) Jellemző, hogy a Németh László-művekben — akár regényben, akár drámában — sokszor kísértő intellektuális tételesség éppen a *Gyász*-típusú regényekben szorul háttérbe, ugyanakkor mégis képes az előretételezett gondolat — ember és szerep viszonya, egyén és közösség viszonya — érzéki megvalósítására. A Németh László munkásságában hol explicit, hol burkolt formában mindig ott rejlő magányos küzdelem, az individuális erőfeszítés heroizmusa, az alkat és a szociologikum kettőssége szorításában élés tragikuma, a vonzódás az „életben gázolódók” emberi melegsége és a föloldódni képtelenség hideg elzárkózásának „szent szörnyetegsége” kapott adekvát formát a *Gyász*ban, s még egyszer az életműben, az *Iszony*ban. A *Gyász*ban bizonyos fokig végletebben is, mint az *Iszony*ban, hiszen

előbbi katasztrófizmus teljesebb, önmagába záródóbb, mint az *Iszonyé*, ahol, mint Kulcsár Szabó Ernő jegyzi meg, inkább krízistörténettel van dolgunk, s bizonyos mértékig az élet egyensúlya is helyreáll. A *Gyászban* az élethez való viszony, az életbeni lehetőségekhez való viszony sokkal kategorikusabb, lezártságában tragikusabb. Mégis a *Gyász* polifonikus szerkezetét, jelentésségét dicséri, hogy Németh László — úgymond — szívének legkedvesebb hősnőjében végül — a regénybeli elbeszéléshez, a formai megoldásokhoz következetesen, s utólag értelmezve, a későbbi életműhöz is, Kurátor Zsófi alakjában egyszerre láttatta világképének „szörnyűséges” vonásait, amennyiben a mű, a szerep szoborszerűsége maga alá temeti az élet törmelékeit, de amennyiben éppen a szerep nagyságának etikája teremti meg e különös életmű belső szépségeit is. A *Gyász* éppen ezért válhatott ezen életmű egyik releváns darabjává, példa- és mintaregénnyé, mely évtizedeken keresztül kísértett az író gondolataiban. Hagyomány és újítás mezsgyéjén állva, olyan regényformát teremtett benne Németh László, mely a 30-as évek, de a későbbi évtizedek epikáját is jelentősen befolyásolhatta volna, ha a magyar irodalom és irodalomtörténet nem a korábbi, móríci típusú prózára lett volna inkább érzékeny és felkészült. Különösen, ha arra gondolunk, hogy az 50-es évek milyen epikát preferált a Németh László-i regénytípussal szemben, akkor már az *Iszony* tanulságainak is a birtokában.

ETO: 894.511-31 Szerb Antal

CONFERENCE PAPER

MERT BEFOGAD ÉS KITASZÍT A VILÁG

Az ellentét mint előadásmódot meghatározó, regénystrukturáló elem az *Utas és holdvilág*ban

GEROLD LÁSZLÓ

A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete,
Újvidék

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

1.

Szerb Antal Villontól illeszt mottót regénye élére:

„Lázongva vallok törvényt és szabályt.

S most mi jön? Várom pályabéremet,

Mert befogad s kitaszít a világ.”

A Szabó Lőrinc fordításában idézett sorokra Villonnak az *Ellentétek* című versében talált az *Utas és holdvilág* írója. A három sor nemcsak tömény tartalmi foglalata az *Utas és holdvilág*nak, hanem — a vers címének megfelelően — mintegy előlegezi is Szerb Antal regényének azt a strukturáló elemét, az *ellentétet*, amely az író és a mű viszonylatában éppen úgy meghatározza az előadásmódot, a narrációt, mint ahogy a főhős viszonylatában mind lényegi, tartalmi, mind formai, szerkesztési meghatározó szereppel rendelkezik. Vagyis: a regény narrációs elemei, a beszédhelyzetektől az epikus perspektíváig az ellentét függvényei. Illetve: az *Utas és holdvilág* arról „szól”, ami a mottóból kiolvasható, hogyan próbál a főszereplő, Mihály kiszakadni abból a közösségből — a szülői ház, a család üzleti vállalkozása, a polgári létforma szabályai —, amelybe beleszületett, s ez miért nem sikerül, nem sikerülhet neki. A regény cselekménye folyamán tudatosodik Mihályban, hogy lázadásának kudarca mind a belső, alkati, mind a külső, társadalmi ellentétek bonyolultan összeszövődő hálózatának következménye.

A regény azzal kezdődik, hogy a nászúton levő Mihály apró szökésekkel — éjnek idején a velencei sikátorok közé, kora reggel a ravennai kolostorba — próbál függetlenné válni a felesége jelképezte világtól — „... mostmár tudta, hogy sok dolog van, amit Erzsivel nem oszthat meg...” —, s azzal végződik, hogy kudarcait belátva az érte jött apával magadóan vonatra száll, „hazamegy”: „Megint megkísérli azt, ami tizenöt éven át nem sikerült: konformizálódni”. Ami a két végpont között történik, az a tulajdonképpeni regény — egy szökés története.

2.

A polgári szökés-regényeknek jelentős vonulata alakult ki a harmincas években. Elég utalni Márai Sándor két művére, az *Idegen emberek* (1931)

s az *Egy polgár vallomásaira* (1934), Hevesi András *Párizsi esőjére* (1936), és ezt a sort folytatja az 1937-ben megjelent *Utas és holdvilág* is. Mindezek a Marcel Proust és Virginia Woolf nevével fémjelzett európai regényáramlat magyar megfelelői, sőt reprezentánsai annak az új regénytípusnak, amelynek pólusait Sőtér István a játék és a valóság kettősségében ismerte fel és jelölte meg. Hogy említett regényíróink esetében többről van szó, mint néhány évtized divatos témájának gyűrűzéséről, azt a regénybeli megegyezések és hasonlóságok mellett az egymás műveire történő reagálások talán még jobban bizonyítják. Legyen elég idézni ezúttal csak Szerb Antalnak a *Válaszban* megjelent Hevesi-bírálatát, melynek leglényegesebb pontjai az akkor még csak készülő *Utas és holdvilág*ra is simán vonatkoztathatók. A *Párizsi eső* életre hívója — írja Szerb Antal — „az önmagába zártság, az önmaga törvényeinek mániákus kutatása: a neurotikusok átka”, ami — teszi hozzá — egyben „a modern regényírók kincse” is. S ehhez szükséges idézni a Szerb-regény főszereplőjének, Mihálynak — ezzel azonos — önleírását: „... valami baj van az idegrendszeremben...”. De a regényekben nem beteg emberek kórrajzát kapjuk elsősorban, hanem intellektuális kalandként megélt és ábrázolt szenvedélyes önismerési folyamat ellentétek között kirajzolódó labirintusát, egy sajátos gnothi seauton lázgörbéjét, amelyet követve az író eltökélt szándéka „Megtalálni az önmagunk lényének a kulcsát, és kimondani a kimondhatatlant”. A mondat zárórésze ellenállhatatlanul emlékeztet s kibeszélve-kiírva szabadulás belső, exorcizáláshoz hasonló parancsára.

Az *Utas és a holdvilág* olyképpen része mind a jelzett európai, mind a magyar regény-kontextusnak, hogy ugyancsak intellektuális kalandregény, vagy egy másik megfogalmazás szerint „utazás az 'én-tudat' körül”, s egyszerre célja az énmegismerés és menekülés a valóságélmények elől — „... lázadás a tények zarnoksága ellen” s választása a különféle azilumoknak (múlt, történelem, gyermekkor, Ulpiusék, házasság, ironia, kaland, csoda, miszticizmus, stb.) —, és a főhős révén mégis egyedi. Ez utóbbinak titka-magyarázata Mihály különféle félelmeiben található.

Az *Utas és holdvilág* kulcsszava — a félelem.

3.

Mihály *félt* Olaszországtól — „mint az erős napsütéstől, a virágok szagától és a nagyon szép nőktől” —, s akár „az ivadékok nemzését”, Itáliát is a felnőtt dolgok közé számította, azért bármennyire vágyott, csak nászútjára merészkedett oda. De *félt* volt az ismeretlen nőkkal szemben, *félt* a betegségtől, a „tágas dolgoktól”, a „pincérektől és szállodásoktól”. *Félt* a felelősségtől, meggyűlölte azokat, akik vártak tőle valamit. Mihály általában az emberi dolgoktól *félt*, ezért „egész életében vágyódott az után, hogy kórházban fekhessen... tétlen és akaratlan fáradtságban, ápolva, minden cél és vágy nélkül túljutva az emberi dolgokon”. Kétségtelen, Mihály „nagyon sok mindentől félt, de a pokoltól egyáltalán nem”. S ez sokkal fontosabb, mint gondolkodnánk. Mert a pokol legkevésbé jelenti önmagát, jelent ellenben valamiféle „sötét mámor”-t, „sötét édesség”-et, olyan „kamaszkori borzongás”-t, lelkiállapotot, amely után Mihály, az „élhetetlen”, az „alvajáró”, a „veszendőség-érzés”-sel sújtott polgár, aki még a házasságában sem tud felnőtt lenni,

a „befelé forduló ember”, aki olyan, mint „egy átutazó idegen, egy Mars-lakó ezen a földön”, ellenállhatatlanul vágyakozik. Olyannyira, hogy ez a vágyódás legyőzi benne a polgárt — „Túlságosan is polgár vagyok, és túlságosan annak neveltek...” —, s ahogy kamaszkorában disszidál a szülői házból Ulpiusékhoz, „akik kívül álltak az élet rendjén”, ugyanúgy szokik meg a nászúton felesége mellől, észokokkal megmagyarázhatatlan kalandba vágva, amely éppen bizonytalanságánál, irrealitásánál fogva jelent számára menedékhelyet. Pontosan úgy, mint diákkorában Ulpiusék, Éva és Tamás, meg a különös nagyapa, akiknél „odahaza” volt, mert „irrealisok voltak... irritáltak minden gyakorlati valóságtól”, kívül álltak a „világ gazdasági és társadalmi rendjén”, s köztük jött rá Mihály, hogy miért érezte magát a „szülői házban mindig szégyelni való idegennek”. Mihályt egész életén át ez az emlék, az Ulpiusház emléke kísérte, mert szinte gyűjteménye volt azoknak a számára lényeges azilumoknak, amelyek védelmet nyújthattak neki a tények világa ellen. Míg nem került közelebbi, baráti kapcsolatba Ulpius Tamással és Évával, Mihály időnként úgy érezte, hogy megnyílik mellette a föld, és „egy rettenetes örvény szélén” áll, utána viszont „elmúltak az ideges szimptomák”, melyeket csak részben lehet azzal indokolni, hogy Mihálynak olykor kisgyerek korában is már hallucinációi voltak: „Mikor olvastam — áll a regény egy önvallomás-szerű részletében —, sokszor úgy éreztem, hogy valaki áll a hátam mögött, és benéz a könyvbe, amit olvasok. Hátra kellett fordulnom, hogy meggyőződjem róla, hogy nincs ott senki. Vagy éjszaka rettenetes rémülettel arra ébredtem, hogy valaki áll az ágyam mellett, és néz engem. Persze nem volt ott senki.” Inkább azzal a szabadságvágygal magyarázható a sajátos vonzalom, amely a szülői ház polgári rendjében — a társadalom kicsiben! — Mihály előtt elérhetetlen volt. Mihály a körülmények súlya alatt, eszmélésétől kezdve „megerőltette magát, hogy más legyen, mint amilyen, hogy sohasem a saját hajlandóságai szerint éljen, hanem úgy, ahogy akarják tőle”, s Ulpiuséknál éppen saját, elfojtott, belső hajlandóságait követhette, konvenciók, szabályok nélkül. Itt talált rá azokra az azilum-formákra, amelyekben énje kiteljesedett, azokra a kalandokra, amelyek számára a szabadságot jelentették, nem mellőzve a csodák és a miszticizmus világát, lehetőségét sem, amelyek lencséjén a valóság sajátos tükrözést mutatva egészen másmilyen volt, mint a szülői ház ablaküvegén át szemlélve.

Tamással és Évával való találkozása, barátkozása után Mihály nem érezte többé az örvényt, nem érezhette, mert helyettesítették a régi dolgok, amelyekkel Ulpiusék lakása tele volt, a házi színjáték rítusa, amelyben Mihály készségesen és kéjes borzongással vállalta az áldozat szerepét, továbbá a halál gondolata, pontosabban a meghalás aktusa, amely Tamást, akárcsak az etruszkokat az erotikus aktus kéjes borzongásával tartotta fogva, s ami „sötét édesség”-ként Mihályt is megejtette. Ez az Ulpius-világ nyúl utána Olaszországban, előbb a velencei sikátorokba csábítva Mihályt, amelyekben „furcsa bűvölet és eksztázis” fogta el, úgy érezte magát, mint aki „végre hazaérkezett”. Majd Ravennában, a „híres bizantin” mozaikok előtt, amit „Valamikor együtt néztek... egy nagy francia könyvben Ulpiuséknál, ideges és megmagyarázhatatlan félelemmel, egy karácsony-éjszakán... Az asztalra könyökölve nézték a képeket, és a képek arany háttére úgy csillogott feléjük, mint ismeretlen forrású fény a bányafolyosó mélyén. A bizánci képekben volt valami,

ami felkavarta bennük a lélek legmélyén alvó iszonyatot . . . Azután egy hónapig minden Ravenna volt, és Mihályban máig is Ravenna maradt a *félelemnek* egy meghatározhatatlan fajtája”. Nem csoda, ha Olaszországban Mihályban feléled a múlt, ha elindul, hogy megkeresse az eltűnt időt, s ha látszólag lázasan és öntudatlanul Ulpius Évát keresi, az nem a szerelem vonzása, több annál, a múlt utáni vágyakozás, hogy megint jól érezze magát, mint akkor, ott, hogy ismét önmaga lehessen. S az is természetes, hogy az eltűnt idő nyomába Mihály csak Olaszországban eredhet, ahol a táj és történelem vonzásában úgy révedezhetett, hogy legtávolabbra került az „emberek itteni és mostani világától”, s „felengedett közönye, és ő is olyan volt, mint egy ember”. A történelem nyújtotta menedék azonban már nemcsak a regény főszereplőjét, Mihályt tartotta bűvöletében, hanem az író is, Szerb Antalt. Nem sokkal az *Utas és holdvilág* után, *A királyné nyaklánc*a c. regénye kapcsán tett nyilatkozatában vallotta: „Most egy történelmi tárgyú könyvet írtam. Bírálóm ezúttal természetesen azt fogják mondani, hogy nem tiszteltem a történelmet. Tulajdonképpen igazuk is van: nem tiszteltem. Miért tisztelném? A múlt sokkal különb, mint a jelen, és hogy a jelen milyen, arról ugyebár . . . nem kell beszélnem. Nem tiszteltem, de viszont szeretem a történelmet. Érzelmileg, mélyen, szenvedélyesen. Úgy szeretem, mint Olaszországot. Mint a teát. Mint az alvást. Az otthonom a történelem. Vagy talán még inkább: emigrációm földje.” Ez a nyilatkozat akár Mihályé is lehetne az *Utas és holdvilág*ból.

5.

S ezzel el is érkeztünk a modern prózavizsgálat megkerülhetetlen szempontjaként kezelt kérdéshez, az író és a regényhős viszonyának, azonosságának kérdéséhez. Ahhoz, hogy az önmagát kereső Mihály vajon írói önarcképnek is tekinthető-e. Az *Utas és holdvilág*ról írva Halász Gábor nem, Keresztury Dezső pedig csak halványan utal az azonosságra. Kritikusainál megbízhatóbb kalauzunk maga az író. Életművéből elsősorban *A harmadik torony* c. útirajz (*Nyugat*, 1936) tekinthető a regény előzményének. Olaszországnak ugyanazokat a helyeit veszi számba, ahol a regény epizódjai is játszódnak, s mivel nem száraz bedekkerről van szó, hanem olyan kalauzról, amelyben a tárgyat bemutató író jelenléte hangsúlyos, könnyű arra gondolni, hogy Szerbben *A harmadik torony* írásakor már érlelődött az *Utas és holdvilág*. De az életmű többi darabja, a regényes történetű *Pendragon-legenda* s a *Hétköznapi és csodák*, melyben a korszerű regényirodalomról kifejtett Szerb Antal-i nézetek olvashatók, szintén egyenesági ősei az *Utas és holdvilágnak*, ahogy erre a regény 1959. évi kiadása elé írt bevezetőjében Sőtér István utal.

Az azonosságkérdésben ugyancsak segítségünkre lehet Szerb Antal említett Hevesi-kritikája. Ebben a kritikus Szerb Antal jelentős helyet szentel az író Hevesi és regénye, a *Párizsi eső*, valamint a regény szereplői közötti kapcsolatnak. A főhős „én-hasadását” említi, visszavezetve ezt a romantikáig, hogy szellemesen felállíthassa a régi és az új regény közötti párhuzamot: „Werther csak Werther volt, a mai Werther Werther és egyúttal egy másik ember, aki nevet rajta”. Vagyis: Hevesi hőse „hűvös fölénnel kezeli önmagát és kicsit idegenül.” A *Párizsi eső* Turauskasa „Úgy vall, ahogy kell vallanni

egy művésznek Proust és Freud után”. Hevesi két regényhőst csinál egyből, ezek — így látja Szerb Antal — „egymásban való tükrözése, egymásra való hatásuk” a „mesénél fontosabb mozgás a regényben”. Mert: ez adja a „regény dialektikáját”.

S hogyan valósítja meg Szerb Antal ezt a fontosnak, a mesénél is fontosabbnak tartott regénybeli dialektikát az *Utas és holdvilágban*? Ő nem él a Hevesi-féle alakmás-megoldással, bár a Mihállyal legmesszemenőbben ellentétes hajlamú, alkatú, minden tekintetben teljesen gátlástalan Éva mintha lehetne a *Párizsi eső* Georges-a ellenében életrehívott Turauskas — „kísértet, mint azok a feltárt sebű szifilisztikus kísértetek, akik Szent Antalt kísértik a kétségbeesés felé”, — az *Utas és holdvilágban*, hanem a saját ellentmondásai között feszülő főszereplőjét Szerb Antal szembesíti azokkal, akiket vagy ugyanúgy lázas önkeresés tüzel, de idejében felismerik, hogy ez nem az ő vonatuk, s kolostorba vonulnak mint Ervin, szélhámósok lesznek, mint Szeretneki, jól jövedelmező miszticizmus-magyarázattal foglalkoznak, mint Waldheim, vagy eleve és tántoríthatatlanul a Mihály-féle alvajárókkal szemközti oldalon állnak, s ott is maradnak, mint a jó polgár Pataki, Erzsi első férje. Ők mindannyian Mihály másik énjének lehető változatai. Szerb Antal tehát nem a főhőst duplázza meg, hanem doppelgängerjeiből állít elének néhányat. Nála ez adja a mozgást, azt a bizonyos dialektikát, s az iróniát is, amely ugyanúgy azilum, mint a gyerekkor, a kaland, a szökés, a történelem, a csoda vagy a házasság, mert ahogy a *Párizsi esőről* írja, az ironia a „lélek leghatalmasabb fegyvere a saját alvilága ellen”.

Az írói előadásmód is aszerint változik, hogy Mihályról mikor s ki beszél a regényben. Az író-e a maga rokonszenvező, megértő, objektivitásra törekvő hangján, az erkölcstelen Szeretneki, aki előbb megszerzi Erzsi, a diákkori rivális otthagytott feleségét, majd pénzért akarja tovább adni egy gazdag perzsának, Pataki-e, aki a jó modor hűvös páncélja mögé rejtőzve, de alázatosan levél útján nyilatkozik meg, s mond véleményt, látható distanciára törekedve az élehetetlennek tartott Mihályról. (Hasonló az a levél is, amit Mihály kap öccsétől, Tivadartól.) Egészen más hangon szól Mihályról felesége. Ő megértő, elnéző. Nem csak szeretetből, sokkal inkább, mert ő pontosan olyan, mint Mihály. S bár az írótól tudjuk, Erzsi szerepe az volt, hogy „megnyugtassa Mihályt”, a regényből más derül ki. Az, hogy Erzsi Mihályban látta az esélyt, hogy a Pataki-féle polgári bénultságból feléledjen. Ezért védi másokkal szemben az őt otthagyo Mihályt, mondván, hogy „Mihály nem egészen konformis, Mihályban van valami, ami a polgári élet kereteitől teljesen idegen. Azt hitte, Mihály révén majd ő is túljut a falakon, ki a vad bozóttal benőtt árterületre, ami ott kívül terül el, ismeretlen messzeségek felé.” Micsoda tragikus félreértés! Erzsi Mihály mellett akar megszabadulni polgár voltától, Mihály pedig Erzsi oldalán akar polgárrá válni, azt remélve, hogy „házassága révén végleg bevonuljon a felnőtt, a komoly emberek sorába”. Ami ellen minden porcikájával küzd, de amit mégis megpróbál követni: „igyekeztem olyan lenni, mint más ember”, mondja önmagáról. Vagy: amikor Tamás meghal, felöltik benne: „én rendes ember leszek”.

Ezért tekinthető ellentmondásosnak az a kritikusi észrevétel, mely szerint egyfelől Erzsi párizsi kalandja „semmi másra nem jó, minthogy előírás sze-

rint regényszerűbbé tegye a regényt” — ahogy Halász Gábor írja —, másfelől viszont ennek kell ellenpontoznia a „férj, a főhős visszás és nyugtalanító életmenetét”. A regényességnek valóban funkciója van. Akárcsak annak a „két írói magatartás és stílusréteg”-nek, melyek „vegyülését” a *Válasz* kritikusa, Keresztury annyira elmarasztalta.

Ezek nem vétkes írói mulasztások, figyelmetlenségek, hanem a regénybeli ellentmondások szükségszerű előadásmódbeli, stílári, szerkesztési következményei. Abból a fel- és megoldhatatlan konfliktus-állapotból származnak, amelyet Szerb Antal a Villon-mottóval fejezett ki, előlegezett, s ami a regény befejező soraiban is felismerhetően jelen van. Mert amikor Mihály mint egy megtért rossz-kisfiú apjával vonatra ül, hogy hazainduljon oda, ahol tudja, nem lesz otthon, akkor a regényt befejező zárógondolata semmiképpen sem tekinthető belenyugvásnak, beletörődésnek a változtathatatlanba. Ellenkezőleg. Az „És ha az ember él, akkor még mindig történhetik valami” — megfogalmazású mondat elsősorban a változás halvány reményét foglalja magában, fejezi ki. A kör — melynek útját Mihály követte — bezárul, de nem szívódik fel.

ETO: 894.511-31 Füst Milán

CONFERENCE PAPER

NARRATIVITÁS ÉS VALÓSZERŰSÉG

Füst Milán: *A feleségem története* című regényének egy értelmezési lehetőségéről

ANGYALOSI GERGELY

Az MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

A *valószerűség* a hatvanas-hetvenes évek francia prózapoétikájának egyik kulcshatárkérdése — legalábbis megítélésem szerint. Kulcshatárkérdés, mivel jól jellemzi ennek a (többek között Barthes, Todorov, Genette, Kriszteva nevével fémjelzett) poétikai iskolának a legbelsőbb törekvéseit, egyben azonban túl is mutat eszmevilágukon. Egy alakulóban levő eszmevilág esetében mindig a határok kérdése a legizgalmasabb: mi az, ami még „belefér” gondolkodásuk keretei közé, és mi az, ami már semmiképpen sem egyeztethető össze vele? Mielőtt azonban erre rátérnék, röviden utalnom kell arra, hogy mi köze lehet Füst Milán művének egy modern poétikai irányzat sokak számára luftballonhámozásnak tűnő elméleti tevékenységéhez?

Vannak, akik már azt is botrányosnak tartják, ha a műalkotáshoz egy „kész” elméleti állásponttól közelítünk. Az általános művészetfelfogás sokat megörzött az átél és az intelligibilis szembeállításának mítoszából. Általában szívesebben fogadják azt, aki, úgymond, a mű „eleven valóságából” indul ki, és akinek fogalomkészlete (hiszen fogalomkészlete még a legimpresszionisztikusabb műélvezőnek is van) „magától”, „spontánul” bukkan fel az értelmezés során, mintegy összenőve a célba vett művel. Valójában persze mindenki tudja (vagy ha nem tudja, annál rosszabb), hogy bizonyos szempontok, elvek, értékek, kategóriák segítségével közelít a műhöz, és hogy ezek már a befogadás aktusát megelőzően jelen voltak gondolkodásában. Ezzel persze nem azt akarom állítani, hogy a befogadás során útjat nem is tapasztalunk, s hogy műértelmezésünk nem más, mint előzetes, félig tudott, félig tudattalan diszpozícióink egyszerű ismétlődése, tükörképe. A műélmény nem változtat ugyan gyökeresen más emberré, de átalakíthat minket; és ennek az átalakulásnak a konkrét megnyilvánulása éppen fogalomkészletünk, értékhangsúlyaink átrendeződése, új konfigurációja. Jelen esetben sem az a döntő tehát, hogy a *valószerű* kategóriája jó kétezer évvel Füst Milán születése előtt jelent meg az európai gondolkodásban, s hogy számos metamorfózison átesvén a hatvanas évek végén, tehát már az író halála után tűnt fel ismét. Egy kategóriának voltaképpen nincsen saját története: *története* van, amely mögött korszakformáló, korszakváltó erők munkálnak láthatatlanul. A *valószerű* kétségkívül alapkategória, amely minden irodalmi mű, sőt minden műalkotás értelmezésénél gyümölcsözőnek bizonyulhat. *A feleségem története* vonatkozásában azonban különös jelentőséggel bír, hiszen itt nem csupán egyike a

szövegszervező tényezőknek, hanem a szó szoros értelmében a mű *témája* is. Állításom tehát az, hogy Füst regénye felfogható úgy, mint amely a valószerűség problémájáról „szól”, és következésképpen egy ilyen értelmezés szerint ez a problematika alakítja a regény formaeszméjét is.

Röviden vázolnám tehát a valószerűség jelentéskörét. A francia kutatók által bevezetett szemléleti újdonság abban áll, hogy a valószerűséget nem egy szöveg és az ún. „valóság”, hanem két, egymástól különböző „szöveg” közötti normatív megfelelésnek fogják fel. Két nagy normatípushoz viszonyítva szokás egy művet valószerűnek nevezni. Az első a *műfaji szabályok* alkotják; vagyis ahhoz, hogy egy mű valószerű legyen, meg kell felelnie ezeknek a szabályoknak. Todorov példájával élve: bizonyos korokban a vígjáték csak akkor ítéltetett valószerűnek, ha az utolsó felvonásban a szereplők felfedezték, hogy közeli rokonságban vannak. A szentimentális regény akkor volt valószerű, ha a megoldást a hős és a hősnő házassága jelentette, ha az erény megjutalmaztatott és a bűn elnyerte méltó büntetését. A másik valószerűséget Arisztotelész így írta le a *Rétorikában*: „Valószerű az, ami gyakran megtörténik; azonban nem egyszerűen ez, ahogyan sokan meghatározzák, hanem az, ami másképp is lehetséges. Ez ugyanúgy viszonyul ahhoz, amihez képest valószerű, mint az általános a különöshöz.” Az *Analitikában* még egyértelműbben fogalmaz: „... a valószerű tétel egy általánosan elfogadott tétel, hiszen valószerű az, amiről tudjuk, hogy legtöbbször úgy történik, vagy nem úgy történik, úgy van, vagy nincs úgy; pl. hogy gyűlöljük az irigyeket vagy hogy szeretjük szerelmeseinket.”* A valószerű tehát az, amit az olvasók vagy a hallgatók igaznak hisznek. A normát jelentő „szöveg” itt a közvélemény, amely a műfaji szabályokhoz hasonlóan megszabja a hitelesség mértékét.

A kétfajta valószerűség-típus nem feltétlenül esik egybe, sőt, bizonyos esetekben éppen konfliktusuk jelenti egy-egy mű vagy műfaj lényegi vonását. Strukturálisan is különböznek: a közvélemény általánosérvényűsége tör, a műfaji törvények pedig egymáshoz viszonyítva lehetnek ellentétesek is. Tehát ami az egyik műfajban az adott korban valószerű, a másikban nem feltétlenül az; előfordul, hogy ugyanabban a műfajban, de más korban változik az egyes megoldások valószerűség-értéke. Összegezve, a valószerűség kategóriájára hárulna az a feladat, hogy az elvontan lefektetett nyelvi, retorikai, poétikai törvényszerűségek (mondjuk: a struktúra) és a nyelv alapvetőnek hitt tulajdonsága, a valóságra való referálás között húzódik. (Hiszen a modern poétikák egyik jellemző vonása, hogy a referenciális funkciót általában a nem-irodalmi tényezők közé sorolják.)

A valószerűség problémakörének még egy vonatkozását kell érintenünk, mivel különös jelentőséggel bír Füst Milán regényének szempontjából. Ezt Gérard Genette elemezte *Valószerűség és motiváció* című tanulmányában. Megállapítja itt, hogy a valószerű elbeszélés és a valószerűség rendszere közötti kapcsolat lényegét tekintve néma. Ez annyit jelent, hogy az olvasó számára léteznek implicit kapcsolatok a szereplő viselkedése és egy-egy álta-

* A magyar kiadásban szereplő *valószínű* szót az egységes szóhasználat végett *valószerűre* módosítottam. A francia *vraisemblance* mindkét jelentésben használatos.

lános maxima között. Egy szereplő viselkedését *megérteni* annyit jelent, hogy hivatkozni tudunk egy olyan elfogadott maximára, amelyből az egyedi eset dedukálható. (Ugyanígy, az a cselekedet számít érthetetlennek, amelynek nem tudjuk megnevezni a maximáját.) Mármost a maxima az esetek többségében annyira magától értetődik, hogy el sem kell hangzania; ez teszi lehetővé, hogy a műfaji konvenciók szinte észrevétlenül, a természeti törvény erejével érvényesüljenek. A másik póluson azok a művek helyezkednek el, amelyek a legkevésbé vetik alá magukat a közvélemény normatíváinak. E két véglet feltételezésével kijelöltük a kettő közötti területet, ahol az elbeszélés már kilépett a konvenció elfogadásának „természetes” hallgatásából, de még nem ért el a másik, tudatos hallgatásig, vagyis a konvenció megvetéséig. (Ennek a skálának természetesen semmiféle értékelő jelleget nem szabad tulajdonítanunk.) Ebbe a köztes szférába olyan művek tartoznak, amelyekben a narrátor távolról sem fogadja el a közvéleményt, sőt a hősök cselekedeteinek nagy része ellentmond annak. Ugyanakkor viszont a mesélő kellőképpen respektálja ennek a sok tekintetben elutasított közvéleménynek az esetleges nehezitelését, várhatóan negatív ítéleteit. Ezért létrehozza a maga *mesterséges valószerűségét*, amelynek legalkalmasabb eszköze a maximák, magyarázatok megsokszorozása, olyan maximáké és magyarázatoké, amelyeket a közönség nem ismer, valójában pedig az író eszeli ki őket a saját céljaira. Nos, aligha kell bizonygatnom, hogy Füst Milán világának lényeges összetevője a maximák, szentenciák rétege. *A feleségem történetében* pedig ez a szövegréteg éppen az imént ismertetett funkcióval rendelkezik: Störr kapitány szokatlan és gyakorta előreláthatatlan reakcióinak indoklására szolgál.

Ezzel részben már válaszoltunk is arra a kérdésre, hogy a valószerűségnek milyen szintjén helyezhetnénk el a regényt? Ha az a véleményünk ugyanis, hogy a kapitány jellemének alakulása *rászorul* a magyarázó maximákra, ezzel nem kevesebbet állítottunk, mint hogy ez a fejlődés sokszor eltér attól, amit hasonló esetekben valószerűnek érzünk. És számos eltérést tapasztalunk a normától a másik valószerűség-típus, a műfaji valószerűség tekintetében is. Hogy mennyire tudatos eltérésről van itt szó, azt filológiaiailag is alátámaszthatjuk Füst naplójának idevágó részletével: „... ez a regény egy miliőtlen emberről szól, amilyen magam is vagyok, részben azért is, mert városi lakos vagyok (s ez a város jellegtelen), s főképp, mert befelé tekintő lírikus természet voltam mindig, s a környezetemre csak annyira figyeltem, amennyire gondolataimnak szüksége volt rá. S e regényhős környezete tehát nem lehetett valódi, mert ilyet képtelen voltam csinálni, — koholnom kellett tehát egy oly világot, amelyben elhelyezhetem.” Az író tehát maga jelenti ki, hogy a regény miliője koholmány, ami a mi nyelvünkre lefordítva tudatos valószerűtlenséget jelent. Pontosabban az író, érezvén saját képtelenségét arra, hogy úgynevezett „realista”, „valóság-hű” miliőt teremtsen, lemond erről, és megelégszik a műfaji valószerűség egy bizonyos fajtájával. Ha a realista valószerűség annyit jelent, hogy a mű megpróbálja elhittetni velünk, miszerint nem a saját törvényszerűségeinek, hanem az úgynevezett „valóságnak” felel meg, akkor Füst regénye egyértelműen valószerűtlen. (Úgy, ahogyan például egy detektívregény az.) A műfaji valószerűségnek azonban nagyjából megfelelő: el tudjuk fogadni Störr kapitányt, mint fiktív hőst, mint *regényalakot*. A rengeteg konkrét adalék és információ, amelyet a főhős-narrátor körül-

ményeiről, életútjáról megtudunk, éppen azt célozza, hogy a figura ne „repüljön el” a teljes valóságértelenség irányába, hanem egyfajta köztes területen ugyan, de megmaradjon a hagyományos regény diegétikus keretei között. (Mint látni fogjuk, több ponton viszont ki is lép ezek közül a keretek közül.) Füst tehát egy pillanatig sem titkolja, hogy a narráció menetét az általa létrehozott *mesterséges valóságosság* szerkezete szabja meg.

Átléphetett volna a teljes valóságértelenség, például az abszurd vagy a fantasztikum szférájába is; számos olyan mozzanatot idézhetnénk a regényből, amely ebbe az irányba mutat. Nem ezt tette, és ennek csak örülhetünk, hiszen a nevezetes Füst Milán-i példabeszéd a valóságértelenség síkjára helyezve talán vértelen allegóriává változott volna. Hiszen majd minden műve visszavezethető arra a kijelentésre, hogy az emberi lélek „nem erre a világra való”. Ez az állítás sikerült alkotásaiban, így *A feleségem történetében* is *kérdések* sorozatává változik; a maximákról, életbölcsekségekről kiderül, hogy nem oldanak meg semmit, a lét, az elmúlás és az életöröm rejtélye megmarad rejtélynek, s hogy az író végső célja nem más, mint eme rejtély dimenzióinak érzékeltetése. Ezt hangsúlyozza naplója már idézett helyén is. Arra a kérdésre, hogy miért nincs megoldása Lizzy rejtélyeinek, ezt feleli: „Ez a mű természetéből adódik, uram, mert csak ezt viselte el az anyag, minden megoldást kivett magából. Ha megvallotta volna, hogy hűtlen volt, lezuhannánk valahonnan, ha azt állítaná, hogy hű volt, nem hinnék el. Az a kérdés, igazolja magát a munka így is az életteljességével?” Az „életteljesség” kifejezés is arra mutat, hogy Füst nem kívánt gyökeresen szembefordulni minden fajta valóságossággal. Az elbeszélés bizonyos tradicionális törvényszerűségeitől persze tudatosan távolodott el, amikor nyitva hagyta a regény szűzségének központi kérdését, és egyben Störr életútját sem zárta le. Ez a megoldás azonban tökéletesen összehangzó a narráció lebegtetésével valóságosság és valóságértelenség határmezsgyéjén. A következetesen megvalósított nyitottság a mű egyik döbbenetesen modern sajátossága.

Abból az állításból indultam ki, hogy a regény témája maga a valóságosság, vagyis a valóság megismerhetőségének problémája. Störr nagy kérdése az, hogy vajon megkülönböztethető-e látszat és valóság; hogy hiteink, indulataink, döntéseink összhangba hozhatók-e valami rajtunk kívül eső, objektív realitással, vagy csupán önnön tükörképünkkel hadakozunk egész életünkben? Még pontosabb lenne talán úgy fogalmaznunk, hogy Störr ugyan nem hisz a megismerésben, de valami számára is megmagyarázhatatlan erő az igazság hajszolására kényszeríti. Lizzy mintha a kapitány valamelyik — éppen domináns — énjének kivételése lenne. Störr monologizál, nem képes dialógust folytatni az asszonnyal; innen feloldhatatlan magánya, s egyben ez magyarázza az asszony alakját körülvevő szédítő bizonytalanságot is, amely végül egész világára kiterjed. „Nem tudom én őt megkülönböztetni magamtól . . .” — mondja a kapitány. Lizzy nem létezik *objektíve*, alakja a kapitány énjében zajló konfliktusoknak, metamorfózisoknak megfelelően változik. Ezek a konfliktusok azonban testet öltenek, külsővé válnak Lizzy alakjában, és a kapitány számára saját megtestesült konfliktusai jelentik a valóságot, egészen addig, amíg át nem adják a helyüket egy hasonlóan tárgyiasult rögeszmének. Valóságosság és valóságértelmen eme hullámozását a főhős akarata, elhatározásai a legkevésbé sem befolyásolják.

Egészen elnagyoltan a valószerűség szempontjából a regény a következő rétegekre bontható: 1. A pszichológiailag indokolt szituációk és leíró betétek. Ezzel kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy explicit indoklás nélkül, a konvencionálisra, a magától értetődőre appelláló megoldásokkal alig-alig találkozunk. 2. A pszichológiailag nem tipikus, tehát egyedi, de elképzelhető mozzanatok. Ahogyan Genette felismerte, ezeken a helyeken a szentenciózus magyarázatok, életbölcsségek száma ugrásszerűen megnő. A regény legnagyobb részét az ilyen elemek és a hozzájuk kapcsolódó magyarázatok töltik ki. 3. A teljesen valószerűtlen szituációk és stilisztikai megoldások. Ide sorolhatjuk a tudatosan groteszk és abszurd motívumokat, valamint az egyedi, de annál hangsúlyosabb fantasztkus elemet, a halott Lizzy „jelenését” a regény végén. (Lizzy feltűnését természetesen csak akkor minősíthetjük valóban fantasztkusnak, ha olvasóként azonosulunk a narrátor álláspontjával. Störr ugyanis kijelenti, hogy elfogadja valóságnak a valószerűtlent. Ez azonban nem áll összhangban korábbi jellemzésével. Nem ő, hanem éppen Lizzy kacérkodott a lélekvándorlás tanával. Tehát az olvasónak módja van arra, hogy fenntartással kezelje ezt a kijelentést is.)

Störr szerint minden bajunk a megértés, a megismerés iránti rögeszmés vágyunkból ered. Ha ugyanis ez a rögeszme úrrá lesz rajtunk, szükségszerűen leszakítjuk saját énünket a világról, szembeállítjuk vele. A világ ezáltal elveszíti eredendő egységét és realitását, és minduntalan kijátssza azt a törekvésünket, hogy logikus rendszert vigyünk bele. A kapitány „boldog korszaka” a reflexiótlan, önfeledt fiatalkor volt. Az átmenet a gyötrődő, töprengő állapotba lélektanilag nem indokolt, magyarázat nélkül, katasztrófaszerűen következik be, akár a gyomorhaj vagy a fordulatot jelentő hajótűz. Az író utal valamiféle kapcsolatra e külső események és a narrátor énjének belső változásai között, ámde ezt a kapcsolatot szándékosan misztikus ködbe burkolja, amely szintén a valószerűtlenség irányába taszítja a művet. A valószerűtlennítő elemek egyébként keresztül-kasul átjárják a művet, szinte ellenpontosza a rengeteg „reális”, konkrét mozzanatot, illetve a szentenciózus betéteket. A teljes valószerűtlenség határára azonban, mint utaltunk rá, mindig megtorpan az író. Számos esetben éppen az egyes szám első személyű elbeszélő mód menti meg az irrealitástól a történetet, hiszen szubjektív vélekedésként olyasmit is elfogadunk hitelesnek, amit külső nézőpontból találva elutasítanánk. Nincs bizonyítható összefüggés a gyomorhaj és a házassági hajlam, a hajótűz és az akaratgyengülés között, de elismerjük az elbeszélőnek azt a jogát, hogy feltételezzon ilyen és ehhez hasonló kauzális vagy szimbolikus kapcsolatokat.

Talán nem fölösleges felidéznünk a regény néhány „valószerűtlennítő” megoldását, hiszen Füst ezen a téren valóban remekel. Emlékeztetnék például arra, hogy Störr hiába ontja magából a megfélebbezhetetlen és logikailag látszólag támadhatatlan reflexiókat és ténymegállapításokat, az olvasó jóformán sohasem jut el a megnyugtató bizonyosságig. A narrátor emlékezik, és ez a beszédhelyzet lehetővé teszi, hogy a különféle időpontokban szerzett információk visszamenőleg átalakítsák a „tények” jelentését és jelentőségét. Az elbeszélés európai hagyományai szerint a valóság biztos ismeretének és a *most*-nak egybe kell esnie. A múltban tévelyeghettünk, de *most*, az elbeszélés pillanatában már ismernünk illik az igazságot. Füst ezt az alapvető

törvényszerűséget rúgja fel, méghozzá úgy, hogy ez csak fokozatosan derül ki az olvasó számára. Sokáig elhiszük a narrátornak, hogy valamilyen felismert igazság álláspontjáról tekint vissza a múltjára. Azután rájövünk, hogy a hosszú évek során semmit sem tudott meg Lizzyről, amit a kezdet kezdetén ne tudott volna. Az igazi rejtély azonban, vagyis saját viselkedése egy racionálisan teljesen átvilágított szituációban, változatlanul fennáll; csupán mindig új oldaláról mutatkozik meg. Általában is jellemző a regényre, hogy minden új helyzet a korábbiakhoz hasonlóan egyszerű és könnyen átlátható. Az olvasó és a narrátor egyaránt pontosan tudja, mi az, amit egy ilyen helyzetben a logika törvényei szerint tenni kellene: Störr mégsem a logika törvényei szerint viselkedik. Az író feladata tehát az, hogy megrendítse hitünket ezekben a törvényekben, rádöbentsen arra, hogy a dolgok nem egészen azok, amik.

Már, említettem, de nem hangsúlyoztam kellőképpen Füstnek azt a fogását, hogy az elvárásaink szerinti legreálisabb, legkonkrétabb elemeket a narráció szintagmatikus rendjében közvetlenül a legbizonytalanabbak mellé rendeli. Az olvasó nemigen felejt el például az égő hajó szagát a tűzvész-jelenetben; a személyzet és az utasok szintén a szituáció lélektani realitásának megfelelően viselkednek. Maga Störr viszont évek múltán sem képes megmagyarázni saját magatartását. „Mert még most is elintézetlen bennem ez az ügy — úgy látszik, amíg élek” — mondja. Az esemény valószerűtlen oldalához tartozik Miss Borton alakja, aki éppen ezt a pillanatot választja ki, hogy szerelmet valljon a kapitánynak; ezzel pedig megerősíti azt a feltételezést, hogy valamiféle megmagyarázhatatlan kapcsolat van a katasztrófa és a kapitány sorsá, illetve házassága és általában a nőkhez — vagyis az élethez — való viszonya között.

A valószerűtlenség érzését mikro-stilisztikai szinten is képes felidézni az író. Störr barátja, Alexander Kodor például kiosztott szerepe szerint a könyörtelen, csak a pénzben is kifejezhető realitásoknak élő üzletember típusa. Füst azonban éppen az ő alakjába épít bele egy jókora adag irrealitást, méghozzá beszédmódja bizarrsága révén. Kodor társalgási stílusa mintha a narrátor beszédének abszurd variánsa lenne. Ugyanis ez a görög üzletember is maximumat, közmondásokat gyárt, csakhogy ezek nyelvi nonszenszek, értelmetlen logikai bakugrások. Egy példa: „Mert ahol borsó van, ott kopogjon a szemed” — hangzik a kodori bölcsesség. (Részletes elemzésre itt nincs módunk, de világos, hogy két szolás, a „falrahányt borsó” és az éhségtől „kopogó szem” kontaminációjáról van szó.) A kettőjük nyelvhasználata közötti karikatúrisztikus viszony megismétlődik sorsuk későbbi alakulásában is. Kodor, akárcsak Lizzy, szintén Störr egyik énjének, mégpedig a racionális üzletembernek a kivetülése. Minél energikusabban próbálja valaki racionalizálni az életét, annál közelebb kerül az irrációhoz, sőt a tébolyhoz — ezt a több szinten ismétlődő összefüggést szimbolizálja a két szereplő kapcsolata.

Epizódikusabb, de szintén a valószerűtlenség vonulatához tartozó a háziúr figurája. Ez az öregember a legváratlanabb és a legalkalmatlanabb pillanatokban tesz föl kérdéseket a világ teremtésének filozófiai-teológiai problémáiról, és vele való viszonyában a kapitány is jóval irreálisabban viselkedik, hiszen hirtelen kiderül róla, hogy jól ismeri az idevágó szakirodalmat, sőt hosszadalmas idézetek is telnek tőle. (Itt említeném meg a teljesen való-

szerűtlen, szinte azonosíthatatlan nemzetiségű vezetéknevek sűrű alkalmazását.)

A valószínűtlen mozzanatok két típusa válik egyre gyakoribbá az elbeszélés előrehaladtával. Az egyik csoportba oszthatók azok, amelyeket maga a narrátor is valószínűtlennek érez. Csak felsorolásszerűen említenék néhányat. A vihar utáni London olyannak tűnik a narrátor előtt, mintha „víz alatt tenyészne a világ”. Egy kis kávéházban hirtelen, megmagyarázhatatlanul felesége jelenlétét érzi. Az önvédelemből megölt sofőr esete, s főleg, amikor később nem találja a gyilkosság színhelyét, szintén ide tartozik. (Ez különben évtizedekkel később Robbe-Grillet-nek válik kedvenc fogásává.) A másik típusból, amikor a narrátor nem jelzi, hogy valószínűtlennek tartja a helyzetet, csak egyetlen példát idézek, az álarcosbált. Ez a rendkívül barokkos jelenet szinte összefoglalja, megismétli az egész mű problematikáját, egyben tovább lendíti a cselekményt is. Itt is érvényesül a már említett kontraszt, hiszen ebben a külsőségeiben is valószínűtlen szituációban értesül Störr arról a kétségkívül konkrét és kézzelfogható igazságról, hogy felesége szökni készül a szeretőjével. Maszkot öltve, mintegy idegen bőrbe bújva mintha színről színre pillanthatná meg a valóságot. (Később persze erről is kiderül a viszonylagosság.)

„Néha még a kétely is elfog, hogy mindez igazán megtörtént-e velem, amit minden örömmel le szeretnék szögezni magamban.” A narrátornak ez a mondata a regény végén szinte magába sűríti a mű központi konfliktusát. Ez a konfliktus vitathatatlanul a számára legmegfelelőbb közegre lelt a „mesterséges valószínűség”, illetve a lebegő valószínűtlenség Füst Milán-i ötvözetében. A problematika valamennyi poétikai és axiológiai összefüggését természetesen nem érinthettem ezúttal, de talán sikerült érzékeltetnem a valószínűség vizsgálatában rejlő interpretatív lehetőségek gazdagságát.

A FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Communications*, 1968/11. Le Vraisemblable. Ld. elsősorban T. TODOROV, G. GENETTE, J. KRISTEVA, R. BARTHES, valamint Chr. METZ írásait.
 Arisztotelész: *Rétorika*, Gondolat, Budapest, 1982, 15—16, ill. 235. o.
 Füst Milán: *Napló*, Magvető, Budapest, 1976. I. 439—440. o.
 T. Todorov: *Poétique*, Seuil, Paris, 1968, valamint: *Poétique de la prose és Introduction a la littérature fantastique*, no., 1970, ill. 1971.

KÖZLEMÉNYEK

ETO: 894.511 Madách: 323.1

PROFESSIONAL PAPER

ÚJ SZEMPONTOK MADÁCH NEMZETISÉGSZEMLELETÉHEZ

KISS GY. CSABA

Az MTA Irodalomtudományi Intézete, Budapest

Közlésre elfogadva: 1984. december 19.

Az utóbbi évtizedek kutatásai nemcsak a „nagy mű”, *Az ember tragédiája* korszerű elemzésében, eszmetörténeti háttérének feltárásában hoztak eredményeket, hanem az írói életrajz, a kevésbé jelentős művek vonatkozásában is. Így egyre markánsabban áll előttünk a politikus és a politikai gondolkodó Madách alakja is. Kiderült, hogy közszereplése, fölkészültsége és elvi megfontolásai alapján ezen a területen sem tarthatjuk valaminő provinciális figurának, aki költői magasságokból, illetőleg a nemesi udvarház elzárt-ságából következően dilettáns megyei politikus lett volna. Mind a Madách-kutatás, mind az önkényuralom korával foglalkozó eszmetörténeti vizsgálódások beszédesen bizonyítják az író politikai szerepének jelentőségét. És a politizáló Madách Imre tevékenységének és megnyilatkozásainak egyik fontos területe épp a nemzetiségi kérdés. Az a problémahalmaz, amellyel a nemzeté válás korában a több nemzetiség lakta régi Magyarországon minden gondolkodó főnek szembe kellett néznie. Írónk pedig, életrajzi körülményekből következően, kora gyermekkorától úgyszólván testközelből szemlélhette, mit jelent, hogy azok, akik majdan egyenjogú polgárai lesznek a feudális kötöttségektől mentes hazának, különböző nyelven beszélnek. Szülőhelye, a nógrádi Alsósztrégova a szlovák-magyar etnikai határ közelébe esett, lakóinak többsége szlovák anyanyelvű volt.

Madách nemzetiségszemléletével viszonylag sokat foglalkozott a kutatás, elég ha az irodalomtörténész Sótér István, Horváth Károly és Csukás István, továbbá a történész Kemény G. Gábor, Tóth Ede és Szabad György tanulmányaira, könyveire utalunk. Két tanulmány — Tóth Edéé és Csukás Istváné — pedig kifejezetten arra vállalkozik, hogy rekonstruálja Madách fölfogását a nemzetiségi kérdéstről.¹ Részletesen ki van tehát dolgozva a kép, nem hiányzik róla egyetlen lényeges mozzanat sem. Miért kívánunk újabb megjegyzéseket tenni? Először is, mert szükségesnek tartjuk a kép árnyalását, finomítását. De méginkább azért, mert az edigi kutatások következtetéseit némely tekintetben egyszerűsítőnek érezzük. Nézetünk szerint ugyanis Madách fölfog-

¹ Tóth Ede: Mocsáry, Eötvös, Madách a nemzetiségi kérdéstről az abszolutizmus válságának éveiben. = Filológiai Közöny 962. 1—2. sz. 134—146. 1.

Csukás István: A nemzetiségi kérdés Kemény, Jósika, Madách és Eötvös műveiben. In: Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Szeged, Tomus XVIII. (1981) 3—54.

gását nem lehet úgy megítélni, hogy szemléletét csak a korabeli magyar nemzeti ideológia mérlegén vizsgáljuk, föltétlenül érdemes összevetni elképzeléseit az akkori többi hazai nemzeti mozgalomával, továbbá meg kell vizsgálni, hogy írónk fölfogásának bizonyos hangsúlyeltolódásai milyen kapcsolatban vannak az önkényuralom válságának konkrét politikai eseményeivel, különösen pedig az író környezetében lévő nemzetiség, a szlovákság mozgalmának eseményeivel. Értékelésünk során szem előtt kell tartani, hogy mindegyik korabeli nemzeti mozgalom ideológiája — természetesen beleértve a magyart is — jócskán tartalmazott olyan elemeket, amelyek más nemzeti mozgalmak rovására érvényesíthető érdekeket jelentettek. Egyszóval: nacionalisták voltak, ha különbözött is erejük és érvrendszerük fölépítése.

Madách nemzetiségszemléletét Kemény G. Gábor élesen bírálta: „Hangsúlyozni kívánjuk, hogy Madách a 'Civilizátor'-ban és 1861-ben a sajtóban és az országgyűlésen tett nyilatkozataiban nem mutat túl a feudális színezésű patriarchális nemzetiségi politikán, amely ekkor már túlhaladott álláspont volt.”² Tóth Ede a következőképpen vélekedett a Politikai Hitvallomásnak a nemzetiségekkel foglalkozó részéről: „Ez a reformkori egységes magyar nemzetállam illúziójának felelevenítése, amely szerint a nemzetiségi nyelvhasználat magánjog, elnyomást nem szabad használni, mert ez csak felébrészténé a nemzetiségeket, akik a magyar kultúra hatására előbb-utóbb önkéntelenül magyarrá lesznek.”³ Mivel Madách a nemzetiségi kérdésről 1861 nyarán írt (az országgyűlésre készített, de ott már el nem hangzott) szövegében elutasítja az önálló szerb vajdaság követelését és a nemzetiségi kongresszusok több kívánságát, Tóth Ede úgy véli, nem vállalja a nemmagyarokkal kötendő politikai szövetséget sem. Ehhez az állásponthoz van közel Szabad György véleménye az önkényuralom válságos szakaszáról írt monográfiájában.⁴ A Politikai Hitvallomásról érkező későbbi tanulmányában azonban már némileg módosította nézetét, s fölhívja a figyelmet egy olyan mozzanatra, amely továbblépésnek tekinthető az 1848-as magyar állásponthez képest: „Elődása [mármint Madáché — K. Gy. Cs.] közvetve világgossá teszi, hogy — a nemzetiségi bizottság javaslatával összhangban — meghaladni kívánta azt az 1848-as ideiglenes szabályozást nyújtó törvényt, amely a megyebizottmányok nyelvének csak a magyart ismerte el.”⁵ A közelmúltban megjelent tanulmányában Csukás István is annak a megközelítésnek a nyomvonalában jár, amely szétválasztja a nemzetiségekkel együttérző, a közeledést kereső politikust attól az ideológustól, akinek nézeteit vitatni kell, így sumázza véleményét: „Ez a nemes emberség készítette őt arra, hogy mint író és politikus igyekezzék előmozdítani az ország népeinek közeledését. (...) Tanulságos elgondolkodni érvein is, de gondolatrendszerének fő tételeit, a belőlünk levont következtetéseket nem fogadhatjuk el. Nem azért, mert e nézetek tarthatatlanságát azóta a történelem végérvényesen bebizonyította, hanem azért, mert

² Kemény G. Gábor: A szomszéd népekkel való kapcsolatok történetéből (Válogatás hét évszázad írásaiból). Bp. 1962. 457. 1. 1. sz. jegyzet

³ Tóth Ede i.m. 143. 1.

⁴ Szabad György: Forradalom és kiegyezés válaszüttján (1860—1861). Bp. 1967. 554. 1. — 652. sz. jegyzet

⁵ Szabad György: Madách „Politikai hitvallomása”. In: Madách-tanulmányok. Szerk. Horváth Károly Bp. 1978. 274.1.

Madách nemzetiségpolitikai felfogása már keletkezése idején is elmaradt a kor követelményeitől.⁶ Olyan egymásnak szögesen ellentmondó következtetések is születtek tehát, miszerint Madách védte a nemzetiségek anyanyelvhasználatának jogát, illetőleg elképzelései burkolt asszimilációs törekvést fejeznek ki.

Első észrevételünk, hogy Madách nemzetiségpolitikai tárgyú írásai *nem olvashatók egy szöveggént*. Nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az egyes írások keletkezési ideje is eltéréseket okozhat. Arról már nem is szólván, hogy *A civilizátor* szépirodalmi mű, nem pedig diszkurzív szöveg. Az Arisztóphanész modorában írt paródia még a Bach-rendszer összeomlása előtt keletkezett. E mű nemzetiségszemléletét szerintünk indokolt külön tárgyalni. A Bach korszak paródiájában valóban megjelennek patriarkális színek, de ennek a műnek nem központi magja a magyarországi nemzetiségi kérdés. A politikában éppen 1859 és 1860 hoz döntő fordulatot, Bach bukását és az Októberi Diplomát. 1860 pedig jelentős mérföldkő a nemzeti ideológiák tekintetében is Magyarországon. Számos magyar politikus, publicista fejt ki véleményét ekkor a nemzetiségi kérdéstről (megjelent Kossuth 1851-es Alkotmánytervének fordítása, Károlyi Ede Foederált Hunnia c. munkája, Mocsáry Lajos újabb vitairata, Lukács Móric cikksorozata a Pesti Naplóban). Madách szemléletére mind az események, mind a kérdés újabb irodalma hatással lehetett. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozó három szövege közvetlenül politikai célra készült. 1861. III. 12-i keltű *Politikai Hitvallomása* választóinak szóló program, melyet röpirat formájában terjesztettek. Március 23-án képviselői mandátumát köszönte meg egybegyűlt választóinak Balassagyarmaton. Külön szólt — anyanyelvükön! — a szlovák jelenlévőkhez. *A nemzetiségi kérdéstről* című írást pedig országgyűlési fölszólalásnak készítette az év nyarán. A napi események is beleszólhattak a fogalmazásba, a hangsúlyok megválasztásába.

Jelentős különbséget fedezhetünk föl a Politikai Hitvallomás és a választókhoz intézett beszéd, illetőleg A nemzetiségi kérdéstről c. írás között. Képviselői programjában nyomatékkal említi a hazai népek közeledésének fontosságát: „Harmadszor. A testvériség alatt a különböző ajku népfajoknak nyelvi igényeinek méltányos tekintetbe vétele mellett, mindnyájok testvéries összeolvadását a magyar állampolgári jogok s köteleességekben.”⁷ Ha nincs is konkrétan kifejtve, mit tart méltányos nyelvi igényeknek, a testvéries összeolvadás kifejezés mögött nem kereshetünk burkolt asszimilációs törekvést, hiszen a magyar liberalizmus politikai nemzet fogalmába különböző nyelven beszélő állampolgárok tartoznak bele, akiknek nem föltétlenül kötelessége a magyar nyelvet megtanulni. Az ország integritását, magyarok és nem-magyarok egységét jelenti a testvéries összeolvadás. 1861 elején a magyar politikával kapcsolatot kereső nemzetiségi politikusok is hangsúlyozzák az egységet, a szerb Svetozar Miletić éppúgy, mint a szlovák Ján Palárik például, aki egyik publicisztikai írásának azt a címet adta: „Legyünk egységesek, magyarországi honfiak!”⁸ Madách Imre a nemzetiségi mozgalmakhoz hasonlóan a

⁶ Csukás István i.m. 41. 1.

⁷ Madách Imre Összes Művei II. Bp. 1942. 684. 1.

⁸ = Priate' L'udu (Pest) 1861. 1. sz.

nyelvi jogok kiterjesztése mellett foglalt állást. Amikor március 23-án egyhangúlag megválasztották Balassagyarmaton országgyűlési képviselőnek, szlovák választóinak külön szlovákul is megköszönte bizalmukat. Érdemes ezeket a szavakat idézni: „És most még önökhöz fordulok, tótajkú választóim, kétszeres köszönetet mondva irántam tanúsított bizalmukért, mert azzal nemcsak személyemet tisztelték meg, de tanúbizonyságát adták annak is, hogy felfogták azon nagyfontosságú igazságot, mely ügyünket egyedül vezetheti győzelemre, hogy a magyarországi bármily ajkú, bármely vallású népek érdeke csak egy, hogy midőn a magyar saját szabadságát védi, azzal tót testvére szabadságáért is vív, hogy a protestáns vallásszabadság legbuzgóbb harcosait mindég a katolikusok sorában találta. — Hogy jó és balszerencse között örülni vagy együtt szenvedni vagyunk hivatva.”⁹ Bizonyára nem véletlen, hogy erről a megnyilatkozásáról beszámolt tudósításában mindkét szlovák politikai hírlap: a Pešť-budínske Vedomosti (1861. 4. sz.) és a Priatel’ L’udu (1861. 6. sz.) is. Az utóbbi a nemzeti mozgalom magyarbarát és liberális szárnyának a lapja, és közli Madách szlovák nyelven elmondott szavait is, a főntebb idézett szöveghez képest azonban némi különbséggel. Itt ugyanis az is szerepel, hogy: „... és viszont; azaz midőn a tót védi szabadságát, azzal ezeréves magyar testvéreinek szabadságáért is vív...” Ebben a szövegváltozatban tehát a két nép közötti viszony kétoldali meghatározottsága kap hangsúlyt, aktív fél a szlovák is, egyenjogúnak tekintett partner. Egyébként ez volt az a pillanat, amikor a magyar és a szlovák közvélemény a leginkább nyitott volt a másik nemzeti mozgalom érveire.

Az országgyűlésen Madáchot is beválasztották abba a bizottságba, amelynek a nemzetiségi törvényjavaslat előkészítése volt a feladata. Maga is föl akart szólalni a nemzetiségi kérdéstről az országgyűlésen, de beszédét már nem mondhatta el, mert augusztus 22-én föl oszlatták az országgyűlést. Ebben az írásában Madách határozottan állást foglalt a megyei közélet többnyelvűsége mellett: „Nem ismerhetjük el továbbá azt, hogy egyes megyék többsége a megye nyelvét meghatározhatná a többi nyelvek kizárásával, mert ennek természetes következtetése lenne, hogy az egyes megye helyett az ország többsége határozza el az összes megyék nyelvét, mi bizonyosan nem lenne kedvezőtlen a magyarra nézve.”¹⁰ Az említett szlovák politikus, Ján Palárik hasonlóan fogalmazott erről 1861 elején: „A tiszta szlovák lakosságú megyékben a közös tárgyalások és tanácskozások nyelve szlovák legyen, azokban a megyékben, ahol a lakosság többsége szlovák, ott túlnyomóan szlovák legyen, a vegyes nemzetiségű megyékben viszont a nyelv is vegyes legyen.”¹¹ Madách 1861 nyarán nem ismeri el a területi különállás jogát, kétségbevonja a nemzetiségi kongresszusok illetékességét. Felfogásának megértéséhez — természetesen nem elfogadásához — szükséges tudnunk a következőket. Ekkor már meghatározta a túrócszentmártoni szlovák nemzeti gyűlés, és a szlovák Memorandum egyáltalán nem vette tekintetbe, hogy a tervezett szlovák vidék (okolie) német és szlovák kisebbségének is lehetnek anyanyelvi jogai. És voltak ellenzői a területi autonómiának a szlovákok között is, Ján Palárik

⁹ Madách Imre: A választás után. In: Összes Művei II. Bp. 1942. 686. 1.

¹⁰ Madách Imre: A nemzetiségek ügyében. In: Összes Művei II. Bp. 1942. 701. 1.

¹¹ = Priatel’ L’udu (Pest) 1861. 2. sz.

és elváratai azzal érveltek a sajtóban és a nemzeti gyűlésen, hogy ezt a követelést a szlovák nép többsége még nem támogatná. Hozzátehetjük, európai viszonylatban is szinte egyedülálló példa volt, hogy ekkora lélekszámú nép a területi különállás minden hagyománya nélkül autonómiát követelt. Mindez nagy mértékbe nehezítette Madách számára az önálló szlovák terület gondolatának elfogadását.

Számos kortársához hasonlóan ő is alapvető célkitűzésnek tartotta az ország integritásának megtartását. Mint ismeretes, a magyar nemzeti ideológiában — a franciáéhoz hasonlóan — kulcsszerepe volt az ország, a haza fogalmának. A rendi Hungária fogalmat a liberális eszmerendszer birtokában akarta a politizáló vezetőréteg polgári és nemzeti Magyarország fordítani. Nem számolva 48-ban a különböző anyanyelvekkel; ahogy fél évszázaddal korábban a francia forradalom vezetői, akik a szabadság föltételének tekintették a nyelvi homogenizálást: „Chez un peuple libre, la langue doit être une et la même pour tous.” (Egy szabad népnek egyetlen egy nyelve legyen, ugyanaz a nyelv mindenki számára) — fogalmazták meg egy 1794-es dokumentumban.¹² A fáziskéséssel jelentkező nemzeti mozgalmak Magyarországon hasonló dilemmát jelentettek a magyar ideológusoknak, mint amilyen a cseheknek vagy a lengyeleknek kellett szembenézniük. Bohemia éppúgy jelentett minden csehországit (tehát a nagy számú németet is), mint ahogy a visszaállítandó Polonia lengyeleket és nem-lengyeleket. Madách tehát megkülönbözteti a politikai és a kulturális-nyelvi nemzet fogalmát. Ez a distinkció általános volt a kor Európájában, egyik fölfogás az állampolgári hovatartozást, a másik az anyanyelvet vette a nemzetfogalom alapjául. Országgyűlési felszólalásnak készített írásában így fogalmazott: „A nemzetiség kétféle fogalmat fejez ki: Történeti fejlődésen alapuló politikai nemzetiséget vagy külön faji származást s külön nyelvűséget. (...) Ez értelemben a nemzetiség közjogi fogalom... A második értelemben oly otthonos öltöny... oly személyes, hogy úgy mondjam, lelki magánjog, mint a művelődés, mint a vallás gyakorolhatóságának joga, miket az államnak vezetni s rendezni akarni nemcsak nem kell, sőt nem is szabad, csak védeni köteles minden külső erőszaktól.”¹³ Kétségtelenül logikai ellentmondás van ebben az érvelésben, amennyiben a történelmi múltra hivatkozik a kétféle nemzetfogalom elkülönítésében, továbbá abban is, hogy az állam-nemzeti és kultúr-nemzeti fölfogást egy gondolati építménybe próbálja egyesíteni. Nézetünk szerint két olyan dimenzióról van szó, amelynek kiindulópontjai és alapelvei nem fordíthatók le egymásra. Éppen ezért nem osztjuk Csukás István nézetét, aki így vélekedik Madách érveléséről: „A politikai nemzetiség és a faji nemzetiség szembeállításával sikerült megfogalmazni egy olyan ideológiát, amely az akkor már több nemzet lakta államban legalább is átmenetileg hatásosan igazolni látszott a magyar liberális nemesség hatalmi pozícióit. S ugyancsak átmenetileg sikerült jelentéktelenné minősíteni a hazai más ajkú népek jogos igényeit, a nemzetiségi mozgalmakat. Ezt teszi Madách is, amikor tetszetős érvekkel indokolja a kétféle nemzetiség közti különbséget.”¹⁴

¹² Az ún. Barrère-jelentésben. Mi Louis-Jean Calvet: *Le colonialisme linguistique en France*. = *Les Temps Modernes* 1973. Aug-Szept. 77. 1. után idézzük.

¹³ *Madách Imre Összes Művei* II. Bp. 1942. 695. 1.

¹⁴ *Csukás István* i.m. 37. 1.

Tegyük rögtön hozzá: nemcsak Madách, és nemcsak a magyar liberalizmus képviselői. Csak amíg a magyar ideológusoknak az ország, a politikai nemzet az elsődleges, a szlováknak például viszont az anyanyelv közössége — nemzetfogalmuk között ez az alapvető különbség. Csukás István a továbbiakban — Madáchcsal ellentétben — a nemzetállam létrehozásának célkitűzéséből indul ki: „Mindez olyan időben fogalmazódik meg, amikor a modern polgári nemzettudat kialakulása folytán történetileg nem a politikai szerveződés és a nyelvi nemzetiség különválasztása, hanem ellenkezőleg: összekapcsolásuk az időszerű, mint ahogyan a nagy nemzetállamok létrejötté, a német és az olasz egység kialakulása bizonyítja.”¹⁵ Nézetünk szerint itt Csukás István bizonyos fokig önmagával kerül ellentmondásba, hiszen az egységes magyar nemzetállam (ahol nemzet és állam fogalma pontosan fedi egymást) első-sorban éppen a velünk együttélő népek rovására történhetett volna meg. A nem-magyar ideológusok éppen ezért bírálták a magyar liberálisokat. Ha pedig etnikai alapon létrehozandó kisebb nemzetállamok sorára gondolt a szerző, fölvetődik a kérdés: miképpen lehetett volna Magyarországon — de bárhol másutt is Közép-Európában — egynyelvű, összefüggő területeket elkülöníteni? Mi ezért úgy látjuk, Madách jól érzékelte a közép-európai nemzeti ideológiák — sok tekintetben mindmáig meglévő — alapvető dilemmáját. Megfogalmazta, de föloldani nem tudta, és gyakorlati programja sem volt mindig következetes. Megértette a hazai nem-magyar népek nyelvi-kulturális törekvéseit, ezeket a népeket azonban nem ismerte el különálló politikai entitásnak. A liberális kiindulópontoknak megfelelően elismerte az egyének nyelvhasználati jogait, de nem értette meg a kollektív jogok igényét. Az igazságos ítélkezéshez persze azt is tekintetbe kell venni, hogy 1861-ben Európában nem volt gyakori, hogy egy népcsoport az államon belül kollektív jogokkal rendelkezett. Sőt, nem sokkal később arra is akadt példa, hogy az egyéni nyelvhasználathoz való jogot is megtagadták; II. Sándor cár ukázai (1863-ban és 1876-ban) nem létezőnek nyilvánították az ukrán nyelvet.

A nemzetiségi kérdésről gondolkodó Madách Imre is méltó emlékezetünk-re. Azok között kell számontartanunk, akik a magyarság és a vele együttélő népek kölcsönös megértéséért fáradoztak.

¹⁵ Csukás István i.m. 37. 1.

BIBLIOGRÁFIA

ETO: 016

**A MAI JUGOSZLÁVIA TERÜLETÉRE VONATKOZÓ
CIKKEK JEGYZÉKE AZ ANTIK TANULMÁNYOKBAN
(1954—1973)**

VÉKONY LÁSZLÓ

Egészségügyi Központ, Szabadka

Közlésre elfogadva: 1983. november 16.

ANTI K TANULMÁNYOK

Az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelenő folyóirat. 1954.-ben indult. A klasszika archaeologia szakfolyóirata. Megjelennek benne tanulmányok, kisebb közlemények, műfordítások, megemlékezések, könyv- és folyóirat-szemlék, történeti források fordításai.

1954.

Csallány Dezső: A bizánci fémművesség emlékei. Értekezés.
1954. (101.)

Láng Nándor nekrológja.
1954. (149.)

1955.

Szilágyi János György: A görögséggel való érintkezés nyomai Magyarországon az archaikus korban.
1955. (45.)

Czeglédy Károly: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok. Tanulmány.
1955. (121.)

Pais Dezső: A római castellum tárgyi és nyelvi folytatásaihoz
1955. (144.)

Moravcsik Gyula: Magyar-bizánci kapcsolatok Bizánc bukása idején.
1955. (161.)

1956.

Lázár Jenő: A magyarországi korai vaskor történetének kérdései. Tanulmány.
1956. (1.)

1957.

Csallány Dezső: A bizánci fémművesség emlékei. Értekezés.
1957. (250.)

J. Banner: Die Pécelér kultur. Könyvszemle.
1957. (133.)

D. Csallány: Archäologische denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Könyvszemle.
1957. (135.)

C. Cecchelli: Bibliografia del mondo „barbarico”. I.—II. Könyvszemle.
1957. (159.)

Moravcsik Gyula: Bizánci krónikák a honfoglalás előtti magyarságról. Tanulmány.
1957. (274.)

Strabón: Geographika VII. 1.—6. Történeti forrás.
1957. (335.)

1958.

Füves Ödön: Adatok az egri görögök történetéhez. Közlemény.
1958. (78.)

B. Thomas Edit: Magyarország régészeti leletei. Könyvszemle.
1958. (97.)

1959.

Szilágyi János: Adatok az átlagos élettartam kérdéseiről Aquincumban és Pannónia más részeiben. Tanulmány.
1959. (31., 221.)

Simonyi Dezső: Pécs „Quinque ecclesiae” nevének eredetéhez. Tanulmány. 1959. (87.)

Füves Ödön: A ráckevei görögök nyomában. Közlemény. 1959. (117.)

Barkóczi László: Szarmata-roxolán áttelepítések a Dunamedencében. Tanulmány. 1959. (2.44.)

Ferenczy Endre: A magyar föld népeinek története a honfoglalásig. Könyvszemle. 1959. (306.)

1960.

A. Jagenteufel: Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian. Vita. 1960. (91.)

Lakatos Pál: Újabb adatok a szarmaták pannóniai betelepedéséhez. Közlemény. 1960. (228.)

Füves Ödön: Görögök Nagykanizsán. Közlemény. 1960. (232.)

Görög történeti crethomatia. Könyvszemle. 1960. (225.)

1961.

Diószdi György: A jogtanítás nyomai Pannóniában. Közlemény. 1961. (99.)

Füves Ödön: Fejezetek a szentendrei görögök életéből. Közlemény. 1961. (114.)

1962.

Füves Ödön: Az osztrák levéltárak görög anyagának magyar vonatkozásai. Közlemény. 1962. (228.)

T. Knez-P. Petru-S. Skaler: Municipium Flavium Latobicorum Neviodonum. Könyvszemle. 1962. (249.)

1963.

Alföldy Géza: Veterántelepítések Dalmatia provinciában. Tanulmány. 1963. (29.)

Füves Ödön: A magyarországi görög telepések a legújabbkori görög történelmi irodalomban. Közlemény. 1963. (65.)

V. Milojević: Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien. Könyvszemle. 1963. (89.)

Visky Károly: A ius Italicum és Pannónia. Tanulmány. 1963. (191.)

Szabó Miklós: Néhány nyelvészeti szempont a pannóniai kelta személynévanyag vizsgálatában. Közlemény. 1963. (220.)

Füves Ödön: Statisztikai adatok Pest és Buda 1687—1848. közt polgárjogot nyert görög származású lakosairól. Közlemény. 1963. (235.)

A. Mócsy: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Könyvszemle. 1963. (295.)

1964.

Đurić Miloš: Homeros Iliasa és a délszláv népköltészet. Tanulmány. 1964. (7.)

Mócsy András: A délpannóniai Cornacates az új daciai katonai diplomák. Közlemény. 1964. (113.)

Füves Ödön: A pesti görögök önállóságáért folytatott harca 175 évvel ezelőtt. Közlemény. 1964. (127.)

Nagy Tibor: Alsó-Pannónia Septimus Severus-kori helytartóinak kérdéséhez. Vita. 1964. (133.)

Kopp Éva: Ismeretlen francia nyelvű nekrológ Zavirasz Györgyről. Közlemény. 1964. (284.)

1965.

Tóth István: Megjegyzések Mithra pannóniai kultuszának történetéhez. Közlemény. 1965. (86.)

Lakatos Pál: Római leletek a szegedi vár területéről. Közlemény. 1965. (91.)

Mócsy András: Későrómai helynévváltoztatások a Dunavidéken. Közlemény. 1965. (103.)

Hippokrates: A levegőről, a vizekről és a helyekről. Történeti források. 1965. (150.)

1966.

Füves Ödön: Görögök a Duna-Tisza közén. Közlemény. 1966. (92.)

Szilágyi János György: Magyarország szkita korának néhány kérdése. Vita. 1966. (102.)

Harmatta János: Kimmerek és szkíták. Vita. 1966. (107.)

Balla Lajos: Róma illyricumi tartományai lakosságának történetéhez. Vita. 1966. (141.)

Mócsy András: Dekentioi. Közlemény. 1966. (242.)

1967.

Gabler Dénes: Pannoniai terra sigillata feliratok. Tanulmány. 1967. (59.)

Harmatta János: Pannoniai edény-feliratok. Tanulmány. 1967. (67.)

Szádecy-Kardoss Samu: Avarok és grifek. Priskosnál, Hérodotosznál és a régészeti leletanyagban. Közlemény. 1967. (257.)

1968.

Szádecy-Kardoss Samu: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avarok régészeti leletanyag. Közlemény. 1968. (84.)

Párducz Mihály: Szkítakorunk ethnikumának és kronológiai helyzetének kérdéséhez. Vita. 1968. (135.)

Pető Mária: A hadsereg lótarása Pannóniában. Közlemény. 1968. (252.)

Füves Ödön: A pesti görögök küzdelme a teljes önállóság kivívásáért. Közlemény. 1968. (261.)

Istorija Crne Gore. Könyvszemle. 1968. (286.)

1969.

Olajos Teréz: Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarok etnikum történetéhez. Közlemény. 1969. (87.)

Eredélyi István: Türk rovásírással avar felirat Környéről. Közlemény. 1969. (209.)

Eugippius: Vita Sancti Severini. Történeti források. 1969. (265.)

1970.

Moravcsik Gyula: Studia Byzantina. Könyvszemle. 1970. (74.)

Czeglédy Károly: Nomád népek vándorlása napkelettől napnyugatig. Könyvszemle. 1970. (82.)

Szádecy-Kardoss Samu: Hitvalló Theophanés az avarokról. (A korai avarok történetének vázlata.) Történeti források. 1970. (121.)

Harmatta János: Gótok, hunok és alánok Pannóniában. Közlemény. 1970. (282.)

1971.

Füves Ödön: A pesti görögök és makedonok galambpere. Közlemény. 1971. (52.)

Szirmai Krisztina: A Róma eredetmítosz újabb ábrázolása Pannóniában. Közlemény. 1971. (259.)

Szilágyi Mária: A Duna vidéki római hadsereg katonáinak anyagi helyzete a III. században. Kutatási beszámoló. 1971. (267.)

Nagy Tibor: Pannonia utolsó évszázada egy új monográfia megítélésében. Vita. 1971. (69.)

1972.

Harmatta János: A föld jogi helyzete Pannóniában. Tanulmány. 1972. (52.)

A. Mócsy: Gesselschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior. Könyvszemle. 1972. (137.)

Lakatos Pál: A Délalföldön keresztülhaladó római kori út kérdéséhez. Közlemény.

1972. (214.)

Füves Ödön: A görög kereskedők megjelenése Pesten. Közlemény.

1972. (227.)

1973.

Olajos Teréz: Theophylaktos Simokattes és a Baján-dinasztia kronológiája. Közlemény.

1973. (60.)

Alföldy Géza: Veterántelepítések Dalmátia provinciában. Tanulmány.

1963. (29.)

Balla Lajos: Róma illyricumi tartományai lakosságának történetéhez. Vita.

1966. (141.)

Banner, J.: Die Péceler kultur. Könyvszemle.

1957. (133.)

Barkóczi László: Szarmata-roxolán áttelepítések a Dunamedencében. Tanulmány.

1959. (244.)

Czeglédy Károly: Kaukázusi hunok, kaukázusi avarok. Tanulmány.

1955. (121.)

Czeglédy Károly: Nomád népek vándorlása napkelettől napnyugatig. Könyvszemle.

1970. (82.)

C. Cecchelli: Bibliografia del mondo „barbarico”. Könyvszemle.

1957. (159.)

Csallány Dezső: A bizánci fémművesség emlékei. Értekezés.

1954. (101.)

Csallány Dezső: A bizánci fémművesség emlékei. Értekezés.

1957. (250.)

Csallány, D.: Archäologische denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Könyvszemle.

1957. (135.)

Diódsi György: A jogtanítás nyomai Pannoniában. Közlemény.

1961. (99.)

Đurić Miloš: Homeros Iliasa és a délszláv népköltészet. Tanulmány.

1964. (7.)

Erdélyi István: Türk rovásírásos avar felirat Környéről. Közlemény.

1969. (209.)

Eugippius: Vita Sancti Severini. Történeti források.

1969. (265.)

Ferenczy Endre: A magyar föld népeinek története a honfoglalásig. Könyvszemle.

1959. (306.)

Füves Ödön: Adatok az egri görögök történetéhez. Közlemény.

1958. (78.)

Füves Ödön: A ráckevei görögök nyomában. Közlemény.

1959. (117.)

Füves Ödön: Görögök Nagykanizsán. Közlemény.

1960. (232.)

Füves Ödön: Fejezetek a szentendrei görögök életéből. Közlemény.

1961. (114.)

Füves Ödön: Az osztrák levéltárak görög anyagának magyar vonatkozásai. Közlemény.

1962. (228.)

Füves Ödön: A magyarországi görög telepések a legújabbkori görög történelmi irodalomban. Közlemény.

1963. (65.)

Füves Ödön: Statisztikai adatok Pest és Buda 1687—1848 közt polgárjogot nyert görög származású lakosairól. Közlemény.

1963. (235.)

Füves Ödön: A pesti görögök önállósáért folytatott harca 175 évvel ezelőtt. Közlemény.

1964. (127.)

Füves Ödön: Görögök a Duna-Tisza közén. Közlemény.

1966. (92.)

Füves Ödön: A pesti görögök küzdelme a teljes önállóság kivívásáért. Közlemény.

1968. (261.)

Füves Ödön: A pesti görögök és makedo-románok galambpere. Közlemény.

1971. (52.)

Füves Ödön: A görög kereskedők megjelenése Pesten. Közlemény.

1972. (227.)

Gabler Dénes: Pannoniai terra sigillata feliratok. Tanulmány.

1967. (59.)

Görög történeti cresthomatia. Könyvszemle.

1960. (255.)

- Harmatta János: Kimmerek és szkíták. Vita. 1966. (107.)
- Harmatta János: Pannoniai edényfeliratok. Tanulmány. 1967. (67.)
- Harmatta János: Gótok, hunok és alánok Pannoniában. Közlemény. 1970. (282.)
- Harmatta János: A föld jogi helyzete Pannoniában. Tanulmány. 1972. (52.)
- Hippokratés: A levegőről, a vizekről és a helyekről. Történeti forrás. 1965. (150.)
- Istorija Crne Gore. Könyvszemle. 1968. (286.)
- Jagenteufel, A.: Die Statthalter der römischen Provinz Dalmatia von Augustus bis Diokletian. Vita. 1960. (91.)
- Knez, T.—P. Petru—S. Skaler: Municipium Flavium Latobiorum Neviodunum. Könyvszemle. 1962. (249.)
- Kopp Éva: Ismeretlen francia nyelvű nekrológ Zavirasz Györgyről. Közlemény. 1964. (284.)
- Lakatos Pál: A Délalföldön keresztülhaladó római kori út kérdéséhez. Közlemény. 1972. (214.)
- Lakatos Pál: Római leletek a szegedi vár területéről. Közlemény. 1965. (91.)
- Lakatos Pál: Újabb adatok a szarmaták pannoniai betelepedéséhez. Közlemény. 1960. (228.)
- Lázár Jenő: A magyarországi korai vaskor történetének kérdései. Tanulmány. 1956. (1.)
- Láng Nándor nekrológia. 1954. (149.)
- Milojčić, V.: Ergebnisse der deutschen Ausgrabungen in Thessalien. Könyvszemle. 1963. (89.)
- Moravcsik Gyula: Magyar-bizánci kapcsolatok Bizánc bukása idején. 1955. (161.)
- Moravcsik Gyula: Bizánci krónikák a honfoglalás előtti magyarságról. Tanulmány. 1957. (274.)
- Moravcsik Gyula: Studia Byzantina. Könyvszemle. 1970. (74.)
- Mócsy, A.: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Vita. 1963. (295.)
- Mócsy András: A délpannoniai Cornacates az új daciai katonai diplomán. Közlemény. 1964. (113.)
- Mócsy András: Későrómai helynévváltoztatások a Dunavidéken. Közlemény. 1965. (103.)
- Mócsy András: Dekentioi. Közlemény. 1966. (242.)
- Mócsy A.: Gesselschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior. Könyvszemle. 1972. (137.)
- Nagy Tibor: Alsó-Pannonia Septimus Severus-kori helytartóinak kérdéséhez. Vita. 1964. (133.)
- Nagy Tibor: Pannonia utolsó évszázada egy új monográfia megítélésében. Vita. 1971. (69.)
- Olajos Teréz: Theophylaktos Simokattes és a Baján-dinasztia kronológiája. Közlemény. 1973. (60.)
- Olajos Teréz: Adalék a (H)ung(a)ri(i) népnév és a késői avarkori etnikum történetéhez. Közlemény. 1969. (87.)
- Pais Dezső: A római castellum tárgyi és nyelvi folytatásaihoz. 1955. (144.)
- Párducz Mihály: Szkítakorunk ethnikumának és kronológiai helyzetének kérdéséhez. Vita. 1968. (135.)
- Pető Mária: A hadsereg lőtartása Pannoniában. Közlemény. 1968. (252.)
- Simonyi Dezső: Pécs „Quinque ecclesiae” nevének eredetéhez. Tanulmány. 1957. (87.)
- Szabó Miklós: Néhány nyelvészeti szempont a pannoniai kelta személynévanyag vizsgálatában. Közlemény. 1963. (220.)
- Szádeczky-Kardoss Samu: Avarok és grifek Priskosnál, Hérodotosnál és a régészeti leletanyagban. Közlemény. 1967. (257.)
- Szádeczky-Kardoss Samu: Kuvrat fiának, Kubernek a története és az avar-kori régészeti leletanyag. Közlemény. 1968. (84.)

- Szádecky-Kardoss Samu: Hitvalló Theophanes az avarokról. (A kora avarkor történetének vázlata.) 1970. (121.)
- Szilágyi János György: A görögséggel való érintkezés nyomai Magyarországon az archaikus korban. 1955. (45.)
- Szilágyi János György: Adatok az átlagos élettartam kérdéseihez Aquincumban és Pannonia más részeiben. Tanulmány. 1959. (31., 221.)
- Szilágyi János György: Magyarország szkíta korának néhány kérdése. Vita. 1966. (102.)
- Szilágyi Mária: A Duna vidéki római hadsereg katonáinak anyagi helyzete a III. században. Kutatási beszámoló. 1971. (267.)
- Szirmai Krisztina: A Róma eredetmítosz újabb ábrázolása Pannoniában. Közlemény. 1971. (259.)
- Strabón: Geographika VII. 1—6. Történeti forrás. 1957. (335.)
- B. Thomas Edit: Magyarország régészeti leletei. Könyvszemle. 1958. (97.)
- Tóth István: Megjegyzések Mithra pannóniai kultuszának történetéhez. Közlemény. 1965. (86.)
- Visky Károly: A ius Italicum és Pannonia. Tanulmány. 1963. (191.)

